

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

OSMANLI HANIMLARI VE HİZMETÇİ KADINLAR (1869-1927)

akıl fikir
YAYINLARI

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA OSMANLI HANIMLARI VE HİZMETÇİ KADINLAR (1869-1927)

akıl fikir
YAYINLARI

OSMANLI HANIMLARI
VE HİZMETÇİ KADINLAR
(1869-1927)

Aralık 2014

OSMANLI HANIMLARI VE HİZMETÇİ KADINLAR (1869-1927)

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

Copyright© Akıl Fikir Yayınları Aralık 2014

Bu kitabın tüm hakları Akıl Fikir Yayınlarına aittir. Kaynak gösterilmeksizin kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir yöntemle kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

YAYINCI: Akıl Fikir Yayınları

KAPAK TASARIMI: Akıl Fikir

İÇ DÜZEN: Akıl Fikir

BASIM: Aralık 2014

AKIL FİKİR YAYINLARI

Alemdar Mahallesi Alayköşkü Caddesi

Küçük Sokak No:6/3 Fatih-İstanbul

212-514 77 77

eposta: bilgi@akilfikiryayinlari.com

ISBN: 978-605-5283-63-6

BASIM ve CİLT: Akıl Fikir Yayınları ve Dijital Matbaası

Alemdar Mahallesi Alayköşkü Caddesi

Küçük Sokak No:6/3 Fatih-İstanbul

212-514 77 77

eposta: bilgi@akilfikiryayinlari.com

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

OSMANLI HANIMLARI
VE HİZMETÇİ KADINLAR

(1869-1927)

AKIL FİKİR YAYINLARI

YAZAR HAKKINDA

1 Mart 1961 çarşamba günü İzmit'te dünyaya geldi; az biraz "balık"tır, yani. 1972 yılında Kadıköy Maârif Kolleji'ni (ki, sonradan Kadıköy Anadolu Lisesi oldu) "25. yedek" olarak kazandı. Yatılı olarak okuduğu yedi yıl boyunca, sayın Necdet Kerman'ın tarih dersinden tam üç defa ikmale kalmayı başardı. Can Yücel'in ünlü Berthold Brecht şiiri çevirisinden hareketle, "Yavuz Sultan Selim Mısır'ı fethederken, yanında bir aşçı olsun yok muydu?" sorusunu kendisine hep sordu. Her zaman "asi ve siyasi" bir öğrenci oldu. 1979 yılında, sıkıyönetim ilan edildikten hemen sonra, 5.18 not ortalaması ve "orta derece" ile güç bela mezun oldu. Yine de, aynı yıl yapılmış olan üniversite giriş sınavında ilk bin öğrenci sıralamasına girmeyi başardı. Kimya Mühendisliği Bölümü'nden başlamış olduğu Boğaziçi Üniversitesi'nin Tarih Bölümü'nü 2.61 ortalama ile 1987 yılında (nihayet) bitirebildi. "Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde (1876-1909) Hafiyelik ve Jurnalciler," başlıklı lisans bitirme tezi, daha sonra *Toplumsal Tarih* dergisinde yayımlandı.

1992 yılında "Exile Days of Abdülhamid II in Salonica (1909-1912) and Confiscation of His Wealth" başlıklı master teziyle Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nden Sosyal Tarih dalında 4.00 not ortalamasıyla yüksek lisans derecesi aldı. ("Yayınlanmamış bir yüksek lisans tezine en çok dipnot alma" dalında *Guinness Rekorlar Kitabı*'na girmeye çoktan hak kazanmış bulunuyor!) Asistanlık yıllarında, bölümde "Küçük Zafer" olarak anılıyordu! Doktorasını ise 21 Şubat 2003 cuma günü "Women and Work in the Ottoman Empire: Society for the Employment of Ottoman Muslim Women (1916-1923)" adlı teziyle State University of New York / Binghamton, Tarih Bölümü'nden hocası Prof. Donald Quataert'in elinden aldı. Aynı yılın Aralık ayında, Osmanlı Bankası'nın düzenlediği Bankacılık ve Finans Tarihi Araştırma Yarışması'nda "En İyi Doktora Tezi" ödülünü kazandı. (Aslında, arkadaşları arasında, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin yaşayan son faal üyesi olduğuna inanılıyor!) 2005 yılında Kalid tarafından Kristal Marti'ya layık görüldü, başka ödülleri de var.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ondokuzuncu yüzyıl ekonomik ve toplumsal tarihine ilişkin araştırma yazıları *Turkish Studies Association Bulletin*, *Tarih ve Toplum*, *Toplumsal Tarih*, *Popüler Tarih*, *Toplum ve Bilim*, *Virgöl*, *Simurg*, *Maârif*, *Kebikeç*, *Müteferrika*, *NTV Tarih*, *Atlas Tarih*, *GEO*, *Aktüel* ve benzeri gibi çeşitli dergilerde ve bazı seçkin makale derlemelerinde yayınlandı. Çok sayıda akademik tebliğ sundu, otuza yakın master ve doktora tezine de danışmanlık yaptı. Yayınlanmış kitapları: *Women, War and Work in the Ottoman Empire: Society for the Employment of Ottoman Muslim Women (1916-1923)*, (İstanbul: Ottoman Bank Archives and Re-

search Centre, 2005); *Eski İstanbul'un Delileri: Pazarola Hasan Bey (1885-1926)*, (İstanbul: Tarih Vakfı, Toplumsal Tarih, 2006 - 2. Baskı Akıl Fikir Yayınları, 2014); *Dersââdet Telefon Anonim Şirket-i Osmâniyesi ve Müslüman Osmanlı Kadın Telefon Memureleri (1913-1923)*, (İstanbul: Türk Telekom, 2008 - 2. Baskı Akıl Fikir Yayınları, 2014); *Osmanlı Hanımları ve Kadın Terzileri (1869-1923)* (İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2014); *Kitabiyat Yazıları (1844-2014)* (İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2014); diğer kitapları ise daha henüz yolda...

Boğaziçi Üniversitesi, Tarih Bölümü'nde Yard. Doç. Dr. kadrosuyla öğretim üyesi olarak görevli, 657 sayılı yasaya tâbi bir devlet memuru. Koç Üniversitesi'nde Osmanlı tarihi ve hemşirelik tarihi dersleri; TSK Harb Akademileri, Stratejik Araştırmalar Merkezi'nde de Osmanlı tarihi dersleri vermekte olduğu söylüyor. Türkiye'de Koç Üniversitesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi ve Bahçeşehir Üniversitesi'nin yanı sıra; Amerika'nın State University of New York / Binghamton, Trinity College, George Washington University ve Duke University gibi önde gelen okulları bünyesinde çeşitli Osmanlı tarihi dersleri de verdi. Derslerinin içeriğine ait "ayrıntılı" bilgilere ve "engin" hocalık meziyetlerine ilişkin çeşitli şehir efsanelerine, Facebook, Twitter ve Ekşi Sözlük gibi bazı sosyal paylaşım sitelerinde öğrencilerinin onun hakkında döktürdüklerinden ulaşmak da mümkün.

Osmanlı Kadın Tarihi ve Osmanlı Emek Tarihi uzmanı olduğunu iddia ediyor. İflah olmaz bir solak, o aslında. Annales Ekolü'nün "sosyal tarih" ve "aşağıdan tarih" ile Frankfurt Okulu'nun "aşağının tarihi" yaklaşımlarına da gönülden bağlı. Bir gazete röportajında: "Küçük insanların büyük tarihçisi olmayı yeğlerim!" dediği biliniyor. Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nün resmi internet sitesinde yayımlanan İngilizce akademik özgeçmişinde, kendi uzmanlık alanını "history of losers in the Ottoman Empire," yani "Osmanlı İmparatorluğu'nda kaybedenlerin tarihi," olarak betimlemiş...

Kim bilir, belki de sırf bu nedenle, "ağır Fenerli" olmanın dayanılmaz kederinden de fena halde muzdarip. Gençliğinde, Vinylex ve Lassa'da biraz voleybol oynadı. Ağrı'ya 17 kez, Süphan'a 3, Kaçkar'a 4, Aladağlar'a 7 ve asıl gözdesi Erciyes'e de tam 31 kez tırmanmış eski bir dağcı ve Türkiye Dağcılık Federasyonu'nun 22 bröve numaralı (ve şimdilerde emekli) dağ rehberi. Hâlen Akyaka'da, Büyük Orfoz'un peşinde... Yeri ve zamanı gelmişken burada hemen belirtelim; uğurlu sayısı 7, en sevdiği renk koyu yeşil, çok düşkün olduğu yemek ise, tabii ki, köfte ve patates.

Özden Dilek Karakışla (GSL '82; BÜ '89) ile evli, Eylül Yağmur Karakışla'nın ('99; ALKEV '13; St. Joseph '18) da mağrur babası.

İÇİNDEKİLER

I. OSMANLI HANIMLARI VE HİZMETÇİ KADINLAR	11
UMÛM HİZMETKÂRÂN İDÂREHÂNESİ	53
SONUÇ	61
Hanım ile Hizmetçinin Münâsebeti	68
Hizmetçiler	74
Hizmetçiler	79
Hizmetçiler ve Onlarla Muâmele	82
Belge 1	86
Belge 2	91
Belge 3	93
Belge 4	94
II. OSMANLI HANIMLARI VE AVRUPALI MÜREBBİYELER	97
Belge.....	110
III. OSMANLI HANIMLARI VE BOĞÇACI KADINLAR	113
Boğçacı Kadınlar	163
KAYNAKÇA	167

Leyla Hanım'a...

I.
**OSMANLI HANIMLARI VE
HİZMETÇİ KADINLAR
(1869-1927)**

Giriş

Osmanlı emek tarihi çalışmaları son otuz yılda çok önemli aşamalar kaydedildi.¹ Ancak, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde ev-içi ve ev-işi emeği, henüz kapsamlı bir incelemenin konusu olmamıştır. Bu eksikliğin en önemli sebeplerinden birisi de ev-içi ve ev-işi emek türünün tamamen kadınlar tarafından üretilmekte oluşudur. Osmanlı emek tarihi üzerine yapılmış olan çalışmalarının hemen hemen hepsinin genelde ücretli erkek emeği üzerine yoğunlaşmış olması, kadınlar tarafından üretilen, ister ücretli olsun ister ücretsiz olsun, her türlü emeğin emek

1- Osmanlı emek tarihi hakkında genel bir değerlendirme için bkz: Donald Quataert. "Labor and Working Class History during the Late Ottoman Period, c. 1800-1914," *Turkish Studies Association Bulletin*, September 1991; Donald Quataert. "Labor and Working Class History during the Late Ottoman Period, c. 1800-1914," *Workers, Peasants and Economic Change in the Ottoman Empire, 1730-1914*, (İstanbul: İsis Press, 1993), içinde: ss. 185-195; ve Donald Quataert. "Labor History and the Ottoman Empire, c. 1700-1922," *International Labor and Working Class History*, Fall 2001, ss. 93-109.

tarihi çalışmalarda pek yer almaması gibi bir talihsizlikle sonuçlanmıştır.²

Oysa, ev-içi ve ev-işi emeğinin ücretli kadın emeği kesiminden oluşan “hizmetçilik” gibi bir meslek, bugün bile gözümüzün önünde öylece durmaktadır. Günümüzde, muhtemelen kendi evlerinde bile hizmetçilik yapan ücretli kadın işgücünü görmemezlikten gelen bazı araştırmacılarımızın, Osmanlı hizmetçileri ile ilgilenmesi ve Osmanlı kaynaklarının o dönemin hizmetçileri hakkında hiç bilgi vermemesinden yakınması da oldukça ilginç ve anlamlıdır.

Osmanlı İmparatorluğu’nda “hizmetçilik” mesleğinin ortaya çıkışı, kölelik döneminden kalma kurum ve alışkanlıkların 1839 yılında ilan edilen Tanzimat ile birlikte tarihe karışmasıyla gerçekleşti. Diğer bir deyişle, Tanzimat Osmanlı İmparatorluğu’nda köleliği yasaklayınca, çeşitli isimler altında ev hizmetlerinde çalıştırılmakta olan kadın kölelerin yerini zamanla ücretli kadın işçiler, yani hizmetçiler almaya başlamıştı.

Yine de, “Tanzimat ilan edilince kölelik kalktı, ev-içi köleliğin yerini de hemen ücretli hizmetçilik aldı” demek pek doğru olmaz. Çünkü, Tanzimat ile birlikte azad edilen kadın kölelerin pek çoğu belki köle olmaktan kurtulmuşlar (*emancipate*), ama aslında hiçbir zaman Osmanlı toplumunun özgür (*free*) bireyleri olamamışlardı. Osmanlı İmparatorluğu gibi kapalı bir

2- Bu ilgisiz tavıra çarpıcı bir örnek oluşturması nedeniyle, benim de içinde yer almış olduğum kapsamlı (ancak kadın işçileri pek içermeyen) bir çalışmaya bakılabilir: Donald Quataert ve Eric Jan Zürcher (eds.) *Workers and the Working Class in the Ottoman Empire and the Turkish Republic, 1839-1950*, (London: I. B. Tauris Publishers, 1995); Donald Quataert and Eric Jan Zürcher (eds.), *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler, 1839-1950*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998).

toplumda, kendisine ertesi gün özgür olduğu söylenen bir kadın kölenin, hemen pılsını pırtısını toplayıp, kendisini sokaklara attığını düşünmek biraz safdillik olur. Üstelik, Osmanlı İmparatorluğu'nda eve kapalı olarak yaşayan kadın kölelerden pek çoğunun kendilerini özgürleştiren Tanzimat'dan haberi bile olmamıştı. Örneğin, çok miktarda cariyeye, halayık, ve benzeri gibi kadınlar barındıran Osmanlı sarayında, Tanzimat'dan sonra önemli bir nüfus hareketi veya toplumsal ve sınıfsal değişiklik gözlenmemişti. Osmanlı sarayı, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihe karıştığı 29 Ekim 1923 tarihine kadar, "Osmanlı İmparatorluğu'nun en çok köle emeği kullanan kurumu" olma özelliğini hep korumuştur.

Ancak, Tanzimat'dan sonra köle alım-satımının yasaklanmış olmasının uzun vadeli etkileri de zamanla ortaya çıkmaya başladı.³ Osmanlı pazarında köle arzı birdenbire kesilmiş olduğu için, elde var olan köle ve cariyelerin el altından satışlarında fiyatlar müthiş yükseldi.⁴ Zamanla, karaborsada bile köle ve cariyeye bulanamamaya başlanınca, ortaya çıkmış olan bu emek boşluğunu doldurmak için, "beslemelik,"⁵ "evlatlık" ve benzeri gibi yeni yöntemler geliştirildi.⁶ Bulunan yeni

3- Abdülaziz Bey. *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri*, 2 cilt, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995), Cilt. I, ss. 314-319.

4- Y. Hakan Erdem. *Slavery in the Ottoman Empire and its Demise, 1800-1909*, (London: McMillan, 1996); Ehud R. Toledano. *Slavery and Abolition in the Ottoman Middle East*, (Seattle: Washington University Press, 1988); Ehud R. Toledano. *Osmanlı Köle Ticareti (1840-1890)*, (çev.) Y. Hakan Erdem, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994).

5- "Beslemeler," *Sabâh*, No. 3366, 24 Zilkade 1316 / 24 Mart 1315 / 5 Nisan 1899, çarşamba, s. 1.

6- Ferhunde Özbay. *Türkiye'de Evlatlık Kurumu: Köle mi? Evlat mı?* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1999).

yöntemlerden bir tanesi de aslında oldukça Batılı bir kurum olmasına rağmen Doğu'da da başarıyla uygulanmış olan "hizmetçilik" kurumuydu.⁷ Bu noktada, İstanbul'u 1914 yılında ziyaret etmiş olan Amerikalı seyyah Harry Griswold Dwight'ın karşılaştırmalı gözlemlerini ayrıntılarıyla birlikte olduğu gibi aktarmayı uygun görüyorum:

Buradaki [Doğu'daki] mutfaklarda Batılı bir kadının eli ayağı birbirine nasıl dolanırsa, İstanbul'lu bir aşçı da modern bir mutfakta öyle şaşırıp kalır. Buradaki aşçılar bir tezgâh üzerindeki davlumbazlı ocaklara alışkın. Taş tezgâhın üzerinde, içine sacayakları oturtulduğu dizi dizi gözler var. Aşçılar bu gözlerde mangal kömürüyle küçük kamp ateşleri yakarak her birinde ayrı bir yemek pişiriyor. Aşçı bulmak zor değil. Bulacağınız aşçı büyük olasılıkla, bir Batılı'nın alıştığının aksine erkektir ve şehirde yaşayan yarım düzine milletten herhangi birine mensuptur. Ama Türkler nadiren aşçı oluyor. Türk hizmetkârlar kendi ölçülerine göre sadık ve dürüstler: hamallık, kapıcılık, seyislik ve bahçıvanlık işlerinin üstesinden hakkıyla geliyorlar; ancak Avrupalı işverenlerin beklentilerini karşılayacak yeni usulleri öğrenme konusunda yavaş ve isteksizler. Ev idaresi Asya'nın geri kalanında nasılsa öyle; bir haneyi birçok hizmetkâr çekip çeviriyor ve herbiri ancak tek bir işi üstlenebiliyor. Türk kadınları, ara sıra temizliğe ya da çamaşıra gitmenin dışında asla Hristiyan evlerinde çalışmıyor. Öte yandan Rum ve Ermeni kadınları, büyük evlerdeki kâhya kadınların baş yardımcısı; Türkler bile çoğunlukla onları çalıştırıyor. Rumlar en akıllıları ve en beceriklileri, ama kurnazlıkları yüzünden pek güvenilir sayılmazlar.

7- Jale Parla. *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), ss. 12-15.

Ermeniler o kadar kavrayışlı olmadıkları gibi gerekli inceliklerden de yoksunlar; Rumlar'dan daha dürüst oldukları konusunda da kuşkuluyum. Aslına bakarsanız İstanbul'daki efendi ve uşak ilişkisi, Batı'da olabileceğinden çok daha insani.⁸

Hizmetçilik, ondokuzuncu yüzyılda Avrupa'da etkin ve yaygın bir şekilde uygulanan bir ücretli kadın mesleğiydi. Ancak, ev-içi ve ev-işi ağırlıklı yönüyle, hizmetçilik Osmanlı İmparatorluğu'nun şehirli yaşam koşullarına da oldukça uygun görünüyordu. 1870'lerden başlayarak kalbur üstü Osmanlı evlerinde de tek tük hizmetçiler görülmeye başlandı. Avrupaî bir yaşam tarzı sürmek isteyen Osmanlı aydınlarının ve seçkinlerinin evleri artık köleler değil, ücretli hizmetçiler tarafından çekip çevriliyordu. Hizmetçi kullanımı, modernleşen ve Batılı'laşan Osmanlı'nın yeni ihtiyaçlarına da cevap veriyordu. Zamanla, "ev işlerinde hizmetçi kullanmak" fikri orta sınıf Osmanlı ailelerine bile yabancı gelmemeye başladı. İkinci Meşrutiyet (1908-1918) dönemine gelindiğinde, İstanbul'da hizmetçisi olmayan kalbur üstü ev pek kalmamış gibiydi. Mütareke İstanbul'unda (1918-1923) esaret koşulları altında yaşanan Avrupa etkisi ve onun yarattığı geçici Avrupaî modalar, "hizmetçi sahibi olmak" fikrinin bir toplumsal prestij kaynağı haline gelmesiyle sonuçlanmıştı. Dahası, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçilirken, hizmetçi sahibi olmak kal-

8- Harry Griswold Dwight. "Life in Constantinople," *The National Geographic Magazine*, Vol. XXVI, No. 6, December 1914, ss. 5-15; Harry Griswold Dwight. "1914'te İstanbul'da Hayat," *National Geographic Türkiye*, Temmuz 2001, ss. 22-30; özellikle, s. 26. (Çevirinin etnik açılarından oldukça "yumuşatılmış" olduğuna dikkat çekmek isterim!)

bur üstü ve elit yaşam bir sürmenin de en önemli ölçütlerinden birisi haline gelmişti...

Hizmetçiler Hakkında Yapılmış İncelemeler

Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nda hizmetçilik konusunda yaşanmış olan bütün bu ilginç gelişmeler, henüz pek ayrıntılı bir şekilde incelenebilmiş değildir. Günümüzde Türkiye Cumhuriyeti'nin “dolmuş,” “arabesk,” “gecekondu,” “nataşa” ve benzeri gibi en tuhaf ve en kendine has sosyolojik fenomenlerinden birisi olan “gündelikçi kadınlar” hakkında da yakın zamanlara kadar hiçbir bilimsel çalışma bulunmuyordu. Önce, 1994 yılında antropolog Jenny B. White'ın daha sonra Türkçe'ye *Para ile Akraba: Kentsel Türkiye'de Kadın Emeği* adıyla çevrilmiş olan kitabında diğer çalışan kadınların yanısıra, “gündelikçi kadınlar” ile ilgili çeşitli bilgiler de derlenmiş oldu.⁹ Gül Özyeğin'in Ankara'da yaşayan 18 işveren kadının yanısıra 103 gündelikçi kadın ve gündelikçiliğe giden 59 kapıcı eşinden oluşan bir örnekleme grubu ile yaptığı anketlere dayanan *Untidy Gender: Domestic Service in Turkey* başlıklı 1995 tarihli doktora tezi, 2005 yılında *Başkalarının Kiri: Kapıcılar, Gündelikçiler ve Kadınlık Halleri* başlığıyla Türkçe'ye de çevrildi.¹⁰ Daha sonra da, Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin Sosyoloji Bölümü'nden Sibel Kalaycıoğlu ve Helga Rittersberger Tılıç, Cömert “Abla”ların Sadık “Hanım”ları: *Evlerimizdeki Gündelikçi Kadınlar* başlıklı kapsamlı incelemelerini yayın-

9- Jenny B. White. *Para ile Akraba: Kentsel Türkiye'de Kadın Emeği*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999), 237 s.

10- Gül Özyeğin. *Başkalarının Kiri: Kapıcılar, Gündelikçiler ve Kadınlık Halleri*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 304 s.

ladılar.¹¹ 140 tanesi evlerde “gündelikçi kadın” olarak ve 11 tanesi de bürolarda “temizlik hizmetlisi” olarak istihdam edilmiş bulunan toplam 151 gündelikçi hizmetçi ile yüzyüze yapılmış olan görüşme ve anketlerin sonuçlarını bir araya getirip derleyen ve bu bulguları onları evlerinde çalıştırmakta olan 81 “işveren kadın” ile yapılmış olan anketlerle de karşılaştırarak yorumlayan bu çalışma, günümüzün “gündelikçi kadın hizmetçi” fenomeninin kavranması ve “part-time hizmetçi” pratiklerinin yanısıra, genelde hizmetçilerin çalışma dinamiklerinin de anlaşılması yolunda gayet önemli açılımlar sunmaktadır.¹² Diğer bir deyişle, hizmetçiler gündelik yaşamımızın bir parçası olmaya devam ettikçe, hizmetçileri ve hizmetçilerin tarihini konu alan araştırmaların sayısı da giderek artacak gibi görünmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu’nda hizmetçiler ile ilgili olarak yapılmış ilk yayınlar ise, Osmanlı romanlarını konularına ve içeriklerine göre tasniflemek amacıyla hazırlanmış olan çalışmalardır. Örneğin, Bahriye Çeri *Türk Romanında Kadın (1923-1938)* kitabında bir altbaşlık olarak hizmetçi kadınlara da yer vermiştir.¹³ Memduh Şevket Esendal’ın *Ayaşlı ve Kiracıları (1934)* romanında kocasının erken yaştaki ölümünden sonra hizmetçilik yapmak durumunda kalan Halide; boyunca evlatları olduğu halde, ekonomik zorunluluklar nedeniyle yaşlılık yıllarında bile hizmetçilik etmek

11- Sibel Kalaycıoğlu ve Helga Rittersberger Tiliç. Cömert “Abla”ların Sadık “Hanım”ları: Evlerimizdeki Gündelikçi Kadınlar, (İstanbul: Su Yayınları, 2001), 207 s.

12- a.g.e., ss. 59-61.

13- Bahriye Çeri. *Türk Romanında Kadın (1923-1938)*, (İstanbul: Simurg Yayınları, 1996), ss. 203-210.

Gül Özyeğin

Başkalarının Kiri

Kapıcılar, Gündelikçiler
ve Kadınlık Halleri

İLETİŞİM YAYINLARI

durumundaki dedikoducu hizmetçi Raife; kocası çalışmadığı için hizmetçilik etmek zorunda olan cahil ama zeki hizmetçi Ziyet, bu çalışmada farklı hizmetçi örnekleri olarak seçilmişlerdir.¹⁴

1996 yılından bu yana “hane halkında akraba olmayan üyeler” konusunda sürdürmekte olduğu çalışmaların sonuçlarını yakın zamanda “Evlerde *El Kızları*: Cariyeler, Evlatlıklar, Gelinler” başlığıyla yayınlamış olan Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nden Ferhunde Özbay da çalışmasını ağırlıklı olarak romanlara dayandırmaktadır.¹⁵ Halit Ziya Uşaklıgil’in “Ferhunde Kalfa” hikayesinin “kendisini evin kızı gibi gören” baş aktörü besleme Ferhunde; Reşat Nuri Gürtekin’in *Kızılık Dallar* romanının evlatlık kızı Gülsüm; Vüsat O. Bener’in “Havva” hikayesine ismini veren “evlatlık” kahraman Havva; Erhan Bener’in *Elif’in Öyküsü* romanının başkahramanı, kapıcı kızı olmaktan “evlatlık” adı altında hizmetçiliğe yükselen Elif, ve daha nice.¹⁶

Yakın bir dönemde, *Toplum ve Bilim* dergisinde Çiçek Öztek’in “Türk Romanında Efendiler ve Hizmetçiler” gibi iddialı bir başlık taşıyan bir makalesi yayınlandı.¹⁷ Öztek, “Türkiye’de romanın 125 yıllık kısa tarihinde hizmetçi figürüne” bakarak, “modernleşme ile birlikte yeni hiyerarşilerin nasıl kurulduğunu” ve “evde sınıf ve cinsiyet hiyerarşilerinin kesiştiği noktada duran ve ‘yüksek’ ile ‘aşağı’nın karşı karşıya geldiği

14- a.g.e., ss. 203-210.

15- Ferhunde Özbay. “Evlerde *El Kızları*: Cariyeler, Evlatlıklar, Gelinler,” Leonore Davidoff. *Feminist Tarih Yazımında Sınıf ve Cinsiyet*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), içinde; ss. 13-47.

16- a.g.e., ss. 13-47.

17- Çiçek Öztek. “Türk Romanında Efendiler ve Hizmetçiler,” *Toplum ve Bilim*, No. 92, Bahar 2002, ss. 204-216.

çeşitli durumlar, gerilimler yaratan” hizmetçi kadınları incelemektedir: Namık Kemal’in *İntibâh* romanındaki Çerkez cariyeye Dilaşub; Ahmed Mithad Efendi’nin *Felâtûn Beyle Râkım Efendi* romanındaki Çerkez cariyeye Canan; Samipaşazade Sezâi’nin *Sergüzeşt* romanındaki Dilber; Suat Derviş’in *Aksaray’dan Bir Perihân* romanına adını veren “gündelikçi” Perihan, ve benzerleri gibi.¹⁸

Hizmetçi Belâsı

Türk romanından yola çıkan bu incelemelerin kapsamına henüz alınmamış olmalarına rağmen, Osmanlı edebiyatında yalnızca “hizmetçi” konusunu işleyen bazı başka önemli romanlar da var. Örneğin, Hüseyin Rahmi’nin *Mürebbiye* (1899)¹⁹ romanı gibi; Burhan Cahid’in *Hizmetçi Buhrânı* (1927)²⁰ gibi; veya A. Rıfkı’nın *Hizmetçi Belâsı* (1911)²¹ gibi...

“Hayât-ı kibârâne ve aşk-ı şebâbı, esrârengiz entrikaları, lisân-ı hakîkatle söyleyen millî roman” altbaşlığıyla yayınlanmış olan *Hizmetçi Belâsı*, aslında Hüseyin Rahmi’nin *Mürebbiye*’sinin kötü bir taklidi gibidir. Her iki roman da konak ve yalılara hizmetçi olarak alınan düşük ahlaklı bazı kadınların, evin erkek aile bireylerini ayartmak suretiyle yol açtıkları aile facialarını konu almaktadır. Tavır, davranış ve romanın akışı içindeki işlevi açısından *Hizmetçi Belâsı*’nın hizmetçi

18- a.g.e., ss. 208-215.

19- Hüseyin Rahmi [Gürpınar]. *Mürebbiye*, (İstanbul: İkdâm Matbaası, 1315), 424 s.; Hüseyin Rahmi [Gürpınar]. *Mürebbiye*, (İstanbul: Ma’rifet Matbaası, [2. baskı] 1927), 294 s.

20- Burhan Cahid [Morkaya]. *Hizmetçi Buhrânı*, (İstanbul: Hamid Matbaası, 1927), 105 s.

21- A. Rıfkı. *Hizmetçi Belâsı*, (İstanbul: Manzume-i Efkâr Matbaası, 1327), 198 s.

Nihâl'i Mürebbiye'nin Anjel adlı mürebbiyesini, *Hizmetçi Belâsı*'ndaki "küçük kardeş Resmi Bey, Şemi'yi; ortanca kardeş Afif Bey, Sadri'yi; konağın asalağı çapkın halaoglu Hasan Bey, Amca Bey'i; çevresinde olan biteni farketmeyen konağın olgun yaşlı kişisi Şeyda Bey, Dehri Efendi'yi; meraklı kahya kadın ise Edâ Hanım'ı karşılar."²²

Yazarı A. Rıfki'nın "konaklara, hânelere kabûl olunan hizmetçilerin nasıl bir dereke-i pestî-i fuhş ve rezâletde bulunduğu"nu okurlarına anlatmak için kaleme almış olduğunu söylediği *Hizmetçi Belâsı*, bütün olayların içinde yaşandığı görkemli yalının uzun uzadıya tasviriyle açılır.²³ Romanın kahramanları da okuyucuya ayrıntılarıyla, hatta çizilmiş resimleriyle birlikte, iyice tanıtıldıktan sonra, romanın olay örgüsüne geçilir.²⁴

Romanın "belâ" unsuru olan hizmetçi Nihâl'in asıl adı Sıdika'dır. Divan Katibi olan kocası Nafi Bey, Sultan II. Abdülhamid'e muhalif siyasi fikirlerinden dolayı, Sıdika ile evlendikten yaklaşık sekiz ay sonra Fizan'a sürülmüştür. O zamana kadar basit bir ev kadını olan Sıdika da kendisini hemen başka erkeklerin koynuna atmış ve giderek iyice kötü yola düşmüştür. Zamanla, geçim zorluğu nedeniyle "Nihâl" takma adıyla hizmetçilik yapmaya ve çalıştığı bütün evlerde evin aile erkeklerini baştan çıkararak, "düşük ahlaklı, ama çok varlıklı bir hayat" sürmeye başlamıştır. Nihâl'in yolu nihayet, "fuhuştan yorulan bedenini dinlendirmek ve

22- Osman Gündüz. *Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema*, 2 cilt, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997), Cilt. I, s. 31.

23- A. Rıfki. *Hizmetçi Belâsı*, s. 2.

24- A. Rıfki. *Hizmetçi Belâsı*, karakter çizimleri: Hoca Selmâ Hanım, s. 8; Hizmetçi Nihâl s. 9; Şeydâ Bey s. 24; Afif Bey, s. 25; Hasan Bey, s. 40.

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

Jenny B. White

Para ile Akraba

Kentsel Türkiye’de
Kadın Emegi

1998

İLETİŞİM YAYINLARI

biraz da rahat etmek için” kolcu Hatice Hanım’ın aracılığıyla, Boğaz’da bulunan Reyhan Paşa Yalısı’na düşer.

Yalıda kadınlar ve erkekler yarı alaturka, yarı alaf-ranga farklı hayatlar sürmektedirler. Yalının ortanca oğlu Afif Bey, Herkül isimli köpeğiyle ava çıkan, avda olmadığı zamanlarda da arkadaşlarıyla birlikte bira ve viski içen hovarda bir gençtir. Büyük oğul, Şeyda Bey, evde kalmış biraz geçkince bir erkektir. Evde ayrıca, küçük oğlan Resmi Bey ve çapkın halaoğlu Hasan Bey de yaşamaktadır. Romanın “belâ” hizmetçisi Nihâl birbirinden habersiz bu dört erkeğin herbiriyle ayrı ayrı yatmaktadır. Ama, onun asıl amacı evin büyük oğlu Şeyda Bey’i baştan çıkarıp, kendisiyle evlenmeye ikna etmektir. Sonuçta Nihâl muradına erer, Şeyda Bey ve Nihâl evlenerek Sarıyer’e yerleşirler. Evin diğer üç erkeği ise bu arada belsoğukluğu hastalığına yakalanmışlardır. Birbirlerinden habersiz olarak tedavi için gittikleri Doktor Zartaryan’ın muayenehanesinde karşılaşır ve nihayet birbirlerine açıldıkları zaman Nihâl’in çevirmiş olduğu bütün dolaplar bir bir ortaya çıkmaya başlar. Bu arada, İkinci Meşrutiyet’in ilan edilmesi üzerine İstanbul’a dönen Nihâl’in ilk kocası Naki Bey, Şeyda Bey ve onu kendisinin nikahlı karısı Sıdika ile evlendirmiş olan Sarıyer imamı hakkında bir dava açar. *Hizmetçi Belâsı*, bu davanın açılmış olduğuna dair gazetelerde çıkan bir ilanla sona erer.²⁵

Osmanlı Kadın Dergilerinde Sınıf

Osmanlı kadın dergileri incelendiğinde, bu dergilerin toplumun çok çeşitli katmanlarında yaşamlarını

25- a.g.e., s. 198.

sürdürmekte olan bütün Osmanlı kadınlarına seslenmek gibi bir genel eğilim taşıdıkları gözlenir. 1869-1927 yılları arasında eski harflerle yayınlanmış olan 58 kadın dergisinin her biri, o dönemin kendisine özgü deyimiyle “bilâ-tefrîk-i cins ü mezhep,” yani cins ve mezhep farklılığı gözetmeksizin bütün Osmanlı kadınlarına hitap ettiği iddiasını taşır. Oysa, Osmanlı kadın dergilerinin çeşitli sayılarını karıştıran ve bu dergilerde yayınlanmış olan çeşitli yazıların satır aralıklarını dikkatle inceleyen bir okuyucu, bu dergilerin iddia ettikleri gibi “bilâ-tefrîk-i cins ü mezhep” tüm Osmanlı kadınlarına değil, yalnızca Müslüman, Türk, üst tabakadan gelen ve eğitilmiş kadınlara seslenmiş olduğunu hemen fark edecektir.

Ondokuzuncu yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılın başlarında, Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan Müslüman nüfus arasında okuma-yazma oranının, yüzde tek haneli rakkamlarla ifade edilebileceği yaygın kabul görmüş bir gerçektir. Osmanlı toplumunun bu kesiminde yer alan kadınların okur-yazarlık oranı ise, hiç kuşkusuz, binde bir ila binde on arasında tahmin edilebilir. Osmanlı toplumunun Müslüman olmayan azınlıklarına mensup olan kadınlar arasında bu oran, kendi dillerindeki okur-yazarlığın çok altında kalmakla birlikte, Müslüman kesimin kadınlarının okur-yazarlık oranından biraz daha yüksekti. Ama, Osmanlı kadın dergilerinin kendilerine seçmiş oldukları hedef kitle, gayri-Müslim azınlık kadınlarından değil, yalnızca varlıklı katmanları okur-yazar kadınlardan oluşan Müslüman kadınlarından ibaretti.

Osmanlı kadın dergilerinin ulaşabildiği bütün kadın okuyucular toplumun Müslüman, Türk, üst ta-

bakaya mensup ve eğitilmiş kadınlarından oluşunca, dergilerde yayınlanan yazılar da, doğal olarak, bu okur profilinin ilgi, beğeni ve ihtiyaçlarına yönelik olarak hazırlanmaktaydı. Osmanlı kadın dergilerinin kadın yazarları da, kaçınılmaz olarak, Osmanlı toplumunun bu kesiminden gelen kadınlardan oluşuyordu. Osmanlı kadın dergilerinde, herhangi bir gayri-Müslim Osmanlı azınlığına mensup bir kadın yazarın imzasıyla yayınlanmış olan yazılara pek rastlanmaz. Aynı şekilde, dergi sayfalarında Müslüman kadın yazarlar arasında dönem dönem alevlenen “tesettür” ve “millî kıyâfet” tartışmalarına karşılık, örneğin “sonbahar şapka modelleri” gibi yalnızca gayri-Müslim Osmanlı azınlıklarına mensup kadınlara yönelik olarak hazırlanmış tek bir yazıya bile rast gelmek mümkün değildir.²⁶

Burada ortaya koymuş olduğum kişisel kanı, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı’nın yayınlamış olduğu *İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliografyası*’nın taranması sırasında yaptığım gözlemlere ve edindiğim izlenime dayanmaktadır. Bu bibliografyanın sonunda yer alan ve yazar adına göre hazırlanmış olan “dizin” kısmında yer alan yazar isimleri listesi de kesinlikle benim bu şahsi görüşümü desteklemektedir.

Hal böyle olunca, Osmanlı kadın dergilerinde yayınlanan yazıların konuları, bu yazılarda işlenen ahlaki ve toplumsal temalar ve derginin açık veya kapalı bir şekilde okuyucularına aktarmak istediği toplumsal mesajlar da, kaçınılmaz olarak, Osmanlı toplumunun

26- *İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliografyası*, (İstanbul: Metis Yayınları, 1992).

Türk asıllı, Müslüman, varlıklı ve eğitimli kadınlarının beğeni, ihtiyaç ve taleplerini yansıtmaktaydı.

Diğer bir deyişle, Osmanlı kadın dergileri varlıklı Müslüman kadın yazarların kaleminden çıkmış olan çeşitli yazıları bu dergileri satın alabilecek kadar varlıklı, ve dahası satın almış oldukları bu dergileri okuyabilecek kadar eğitimli Müslüman kadın okuyuculara ulaştırmak amacıyla çıkarılmışlardı. Bu gerçek, Osmanlı kadın dergilerinde yer alan çok sayıda makalede çeşitli şekillerde belirtilmektedir. Yani, Osmanlı kadın dergilerinde çok çeşitli konular hakkında yayınlanmış olan makalelerin pek çoğunda cinsel, dinsel, etnik ve sınıfsal ayrımlara kolaylıkla rastlanabilmektedir.

Osmanlı Hanımlar ve Hizmetçi Kadınlar

Örneğin, Osmanlı kadın dergilerinde yazı yazmakta olan kadın yazarlar, kadın okuyucularına “Osmanlı *hanımları*” diye seslenmektedirler. Bu hitap, Osmanlı Türkçesi ile yayınlanmakta olan bütün Osmanlı kadın dergilerinin, kadın okuyucuların tamamının Müslüman kadınlardan oluşmakta olduğunu varsaydığının açık bir göstergesidir. Zira, Osmanlı İmparatorluğu’nun son yüzyılında hiçbir gayri-Müslim erkeğe *beğ* denilmediği gibi, gayri-Müslim Osmanlı kadınlarına da *hanım* sözcüğüyle hitab edilmezdi. Dahası, *hanım* sözcüğüyle hitab edilebilmek için Müslüman bir kadın olmak da yetmezdi. Ancak Osmanlı toplumunun yüksek katmanlarına mensup bulunan Müslüman kadınlar *hanım* sözcüğüyle anılabilirdi.²⁷ Varlıklı ve saygın gayri-Müslim erkeklere

27- Örneğin, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* yazarı Mehmed Zeki Pakalın, *hanım* sözcüğünü şu sözlerle açıklamaktadır: “kadınlardan ictimâi

efendi, kadınlara ise medeni durumuna göre *madam* veya *matmazel* diye hitab edililirdi.

Osmanlı toplumunun alt tabakalarına mensup Müslüman kadınlar da, doğal olarak, *kadın* sözcüğüyle özetlenebilir bir katagoriye girmektedir. Bir örnek vermek gerekirse, çamaşır makinelerinin henüz yaygın şekilde kullanıma girmediği bu devirde, orta halli veya daha varlıklı Osmanlı evlerinde çamaşır işlerini gündelikçe çalışan “çamaşırcı kadın”lar görürlerdi. Bu “çamaşırcı kadın”lar ile “evin hanım”ı -yani evin sahibi ve “çamaşırcı kadın”ın işvereni- olan kadın da, doğal olarak birbirlerini kastettiklerinde “*hanım efendi*” ve “çamaşırcı kadın” şeklinde hitab ederlerdi.²⁸

Bu *hanım* ve *kadın* ayrımı bugün de varlığını hâlâ hissettirmekte. Günümüzde, feminist olsun olmasın, bütün varlıklı “ev hanımları”nın ve çalışmakta olan zengin veya orta halli hanımların evlerindeki ağır temizlik işlerini yaptırmak için gündelikçe birer “temizlikçi kadın” çalıştırdıkları bir gerçek. Genellikle şehrin varoşlarından gelen bu kadınlar, gündelikçi olarak çalıştıkları evlerde telefona cevap vermek zorunda kaldıklarında, “kimsiniz?” sorusuna “bilmemkim hanımın temizlikçisiyim, ‘hanım efendi’ şu anda evde yoklar” şeklinde cevap vermektedirler. Bu örnekten de açıkça görülebileceği üzere, Osmanlı kadın dergilerinde yüzyılın başlarında bir sınıf göstergesi olarak kulla-

mevkileri (*toplumsal konumları*) nisbeten yüksek olanlar hakkında kullanılır bir tabirdir.” Bkz: Mehmed Zeki Pakalın. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3 cilt, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, Devlet Kitapları, [3. Baskı] 1983), cilt. I, s. 730.

28- Bu ayrımı netleştirmekte bana yardımcı olan Nicole A.N.M. van Os’a teşekkür borçluyum.

nılmış olan, üst tabakadan gelen ve genelde çalışmak zorunda olmayan *hanım* ile aşağı tabakadan gelen ve yaşamını emeğiyle kazanan *kadın* ayrımı, biraz şekil değiştirmiş olmakla birlikte, günümüzde de aynen devam etmektedir. Bu gözleme itirazı olanlar, hafta içi günleri saat 16:00-19:00 arasında örneğin Levent Çarşısı civarında dolaşarak, ev temizliğinden dönmekte olan başı bağlı ve mantolu “temizlikçi *kadın*”lar bele-

diye otobüsleriyle şehrin varoşlarında bulunan gece-kondularına ulaşmaya çalışırken, döpiyesli modern ve şık *hanımların* kullandıkları arabalar veya bindikleri taksiler ile Etiler, Ulus, ve Levent'deki yeni temizlenmiş lüks evlerine döndüklerini kendi gözleriyle izleyebilirler...²⁹

Osmanlı kadınlarına geri dönecek olursak, bütün varlıklı Müslüman Osmanlı kadınlarının evlerinde “cariye,” “halayık,” “odalık,” “besleme,” “evlatlık,” “ahiretlik,” “süt-anne,” “dadı,” ve benzeri gibi pek çok farklı isimler altında diğer kadınları çalıştırdıkları bilinmektedir. Aslında birbirlerinden çok farklı nitelikler taşıyan bu kurumlar, varlıklı Müslüman Osmanlı kadınların köle olarak satın aldıkları veya süreli olarak istihdam ettikleri kadınları kendi evlerinde çeşitli hizmetlerde çalıştırdıklarının bir ifadesidir. Bu kadın köle veya emekçi kurumlarından yalnızca “cariyelik” şimdiye kadar tarih araştırmacılarının dikkatini üzerine çekmeyi başaramamıştır. Ancak, “cariyelik” gibi cinsel çağrışımları pek bulunmayan diğer katagoriler, gün ışığına çıkabilmek için günün birinde kendileriyle ilgilenecek bir Osmanlı kadın tarihçisinin yolunu gözlemektedirler.

Ondokuzuncu yüzyıl sona erdiğinde, özellikle köleliğin kaldırılmasından sonra zayıf düşmüş olan bu geleneksel kurumlar, günün ekonomik ve toplumsal gelişmeleri neticesinde tasfiye olma sürecine girmişlerdi. Bu kurumların zaman içinde yerlerini Batı'da da örneklerine sık rastlanan aylıklı “hizmetçi”lere ve gündelikle çalışan “temizlikçi” veya “çamaşırcı *kadın*”lara bıraktıkları gözlenmektedir.

29- Meraklısına Not: Benim evim de Levent'dedir!

Örneğin, oğlu İrfan Orga'nın hatıralarına göre, 1907 yılında henüz onbeş yaşında iken orta halli bir halı tüccarının oğluyla evlenerek, kayınpederinin Sultan Ahmed'de bulunan evinde yaşamaya başlayan annesi Şevkiye Hanım'ın emrinde bir aşçı, bir zenci dadı, bir zenci hizmetçi, ve bir de arabacı tam zamanlı olarak çalışmakta, bunlara ek olarak haftanın belirli günlerinde bir bahçıvan ve bir de "çamaşırcı kadın" evin işlerine katkıda bulunmaktadır.³⁰ Ancak birbiri ardınca gelen savaşlar, Şevkiye Hanım'ın bu dördü kadın toplam altı kişilik hizmetli ordusunun kısa bir süre içerisinde tasfiye edilmesiyle sonuçlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda kocasını yitiren Şevkiye Hanım, bırakın birilerini ev işlerinde çalıştırılmak üzere istihdam etmeyi, çocuklarının karnını doyurabilmek için kendi emeğini satmak zorunda kalmış ve evini geçindirebilmek için yaklaşık onbeş yıl işçi olarak çalışmıştır.³¹

Osmanlı evinin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için düzenlenmiş olan "cariye," "halayık," "odalık," "besleme," "evlatlık," "ahiretlik," "süt-anne," "dadı," ve benzeri gibi geleneksel Doğulu kurumlardan Batı usulü maaşlı hizmetçiliğe doğru geçişte yaşanan bu radikal değişim, Osmanlı kadın dergilerinde yer alan yazılara da çeşitli şekillerde yansımıştır. Özellikle, yabancı ülkelerde yayınlanan çeşitli kadın dergilerinde yer alan hizmetçilerle ilgili haberler, Osmanlı kadın dergilerinde de "dünyada neler oluyor" gibisinden yer almaya başlar.

30- İrfan Orga. *Bir Türk Ailesinin Öyküsü*, (İstanbul: Ana Yayıncılık, 1994), ss. 9-10.

31- *a.g.e.*, s. 288.

Örneğin, İngiltere’de yaşamı boyunca aynı aileye sadakatle hizmet vererek tam yetmiş dört yıl hizmetçilik etmiş olan 100 yaşındaki Elizabeth Olsop adlı bir kadına 1899 yılında İngiltere Kralı’nın gelini York düşesi tarafından üstün hizmetlerinden ve sadakatin-den dolayı ödöl verilmesi, dönemin tek Osmanlı kadın dergisi *Hanımlara Mahsûs Gazete*’de yer almış bir haberdur.³²

Bir diğerk haber de Avusturalya’dan. “Hizmetçi Meselesi Halledilmiş!” başlığını taşıyan bu habere göre,

Avusturalya’dan, evet Avusturalya’dan, bizden pek uzak, adetâ dünyânın öbür ucundan gelen haberlere nazaran, orada bir takım hizmetçiler türemiş; intisâb ettikleri (*kapılandıkları*) hânenin ince kaba ne kadar işi var ise kâffesini (*tamamını*) görüp, ikmâl ettikten ve hatta at eğerleyip kunduraları boyadıktan sonra akşam üzeri de sâhibe-i hâne (*ev sahibesi*) gibi gâyet parlak tuvaletler yapıp süslenerek misâfirleri ağırlamakta ve onlara piyano çalarak ve şarkı söyleyerek eğlendirmekte imişler. Ve bunlara hizmetçi nazarıyla bakılmayıp adetâ ev sâhibesi madamın muâvinesi veyâhûd evin müdüresi felân gibi bir nazarla telakkî ediliyorlar imiş.³³

Bu satırları kaleme alan yazarın, kendi hizmetçisinden pek memnun olmayan bir kadın yazar olduğu, yazının sonunda yer alan şu satırlardan açıkça anlaşıl-maktadır: “Ne âlâ... Acaba aylıkları kaç?...”³⁴

32- “74 Sene Hizmetçi,” *Hanımlara Mahsûs Gazete*, No. 310/108, 26 Nisan 1317 / 9 Muharrem 1319, s. 5.

33- “Hizmetçi Meselesi Halledilmiş!” *Hanımlara Mahsûs Gazete*, No. 306/104, 29 Mart 1317 / 21 Zilhicce 1318, s. 7.

34- *a.g.e.*, s. 7.

Dönemin en radikal feminist Osmanlı kadın dergisi olan *Kadınlar Dünyâsı*, aynı konuda yayınladığı bir makalede, Amerika'nın New York kentinde yaşayan hizmetçilerin elde etmiş oldukları sosyal haklara şaşırp kalmıştır.³⁵ "Amerika Hizmetçileri" başlığını taşıyan bu habere göre, Morice Decobra adında bir kadın arkadaşlarıyla birlikte zengin bir ailenin davetine gider. Kapıyı bizzat açan elmaslarla süslü ev sahibesi misafirlerini mutfğa götürür ve kendi elleriyle hazırlamış olduğu yemeği misafirlerine servis yapmaya başlar. Konuyu Osmanlı kadın dergisinde okuyucularına aktaran kadın yazar, "bizde pek tuhaf görünen bu hâlin sebebi pek basit imiş. Evin uşağı, hizmetçisi, aşçısı kendilerinin büyük bir balosu olduğu için oraya gitmişler ve iş hanımefendilere kalmış.." diyerek şaşkınlığını okuyucularına itiraf eder.³⁶ Yazarın şaşkınlığı bununla da kalmaz. Amerikalı hizmetçilerin çalışma şartlarını öğrendikten sonra, "Amerika'da hizmetçilerin şerâiti (şartları) pek mühim olduğu anlaşılıyor. Bir âilede yemek pişirmek de dâhil olduğu hâlde bütün hizmete bakacak bir hizmetçi ayda bizim para ile yüz elli lira, yalnız aşçılık yapan bir hizmetçi yüz lira, yalnız oda hizmeti yapacak bir kadın da yüz on lira ücret alırlar," demektedir.³⁷ Batı ülkelerinde hizmetçilerin çalışma koşulları ve aldıkları ücretler gerçekten de Osmanlı kadın dergilerinin kadın okurlarının ilgisini çekmektedir. Nasıl çekmesin ki, hemen her birinin elinin altında en az birer hizmetçi bulunmaktadır.

35- "Amerika Hizmetçileri," *Kadınlar Dünyâsı*, No. 194/4, 22 Kânûnîsânî 1921, s. 13.

36- a.g.e., s. 13.

37- a.g.e., s. 13.

“Hizmetçilerin İlgâsı,” yani hizmetçilik kurumunun yürürlükten kaldırılması başlığını taşıyan bir başka habere göre, madam Lewis adında bir İngiliz kadını artık çok pahalıya mal olmaya başlayan hizmetçilerin yerini gelecekte bir telefon ile anlaşmalı olduğu evlere servis yapacak olan yemek şirketleri, temizlik şirketleri ve hatta evlere part-time temizlikçi gönderen çeşitli şirketlerin alacağını iddia etmektedir.³⁸ Madam Lewis’in servis sektörünün hızlı gelişimi konusundaki bu başarılı öngörüsü, günümüzde, yani yaklaşık bir asır sonra kesinlikle gerçekleşmiş bulunmaktadır. Ancak, madam Lewis’in bu konudaki fikirlerini Osmanlı kadınlarına duyuran *Hanımlara Mahsûs Gazete* yazarı, gelecekte hizmetçilik kurumuna ihtiyaç kalıp kalmayacağı konusunda pek de emin değildir:

El-hâsıl (*kısacası*) madam Lewis hidemât-ı beytiye (*ev hizmetleri*) için taksîm-i â’mâl (*işbölümü*) kâidesinin tatbîkini talep ediyor. Bu usûl pek mümteniü’t-tatbîk (*uygulanması mümkün olmayan*) olmakla beraber, ev hanımlarının meşâgil ve gavâilini (*meşguliyetlerini ve dertlerini*) pek ziyâde tahfîf edeceği bedihidir (*hafifleteceği açıktır*).³⁹

Fransızca bir kaynağa dayalı olduğu açıkça anlaşılan diğer bir yazıda, Avrupa’da hizmetçiler, aşçılar ve oda hizmetçilerinin ayrı bir kadın işçi grubunu oluşturduğu vurgulanmaktadır. Bu kadınların beslenme ve barınma ihtiyaçları da çalıştıkları evin sahibi veya sahibesi tarafından sağlanmış olduğu için, yirmi dört

38- “Hizmetçilerin İlgâsı,” *Hanımlara Mahsûs Gazete*, No. 160, 30 Nisan 1314 / 20 Zilhicce 1315, s. 3.

39- *a.g.e.*, s. 3.

*Cömert “abla”ların
Sadık “hanım”ları*

Evlerimizdeki
**Gündelikçi
Kadınlar**

*Sibel Kalaycıoğlu
Helga Rittersberger-Tılıç*

saat hizmet ettikleri ve bu nedenle de işçi ve köylü kadınlardan daha fazla çalıştıkları ve onlardan çok daha kötü koşullar altında yaşamak zorunda kaldıkları öne sürülmektedir.⁴⁰

Bu tür yazılar dünyada bu konuda yaşanan gelişmelerin gözlemlenmesinin yanısıra, Osmanlı toplumuna henüz yeni yeni yerleşmeye başlamış olan hizmetçilik kurumunun başka ülkelerde nasıl ve hangi koşullar altında geliştiğine duyulan merakı gidermeye yönelik çalışmalardır. Hizmetçiler hakkında yazılmış olan bu yazıdan, yazarın evin erkeği, kadını ve hizmetçisinin evin içindeki işbölümü ile ilgili düşüncelerini aktaralım:

Erkek evin reisi, büyüğü, istinâdgâhıdır (*dayanağıdır*). Hâricde çalışır, kazanır, âilesinin, çoluk çocuğunun nafakasını, maîşetini (*geçimini*) te'mîn eder. Kadın ailenin dâhilî müdüre-i umûrudur (*iç işleri müdüresidir*). Hânenin umûr-ı idâresini tanzîm (*iç yönetimini düzenler*) ve erkeğin kazandığını hüsn-i idâre (*güzelce idare*) eder. Çocukları yetiştirmek, besleyip büyütmek, maddî ve manevî terbiyelerine bakmak kadının cümle-i vezâifindendir (*görevleri arasındadır*). Biri âile hâricinde, diğeri hâne dâhilinde cereyân eden şu vezâifin ahenk-i imtizâcî (*görevlerin uyumlu olması*) âile teşkilinden muntazır olan sefâ veistirâhati te'mîn ve bazı fazâil-i maneviye (*manevi güzellikler*), hissiyât-ı kerime (*ulu hisler*) dahi saâdet-i âileyi tetimme eder (*tamamlar*). Nazariyâtda erkek ve kadının vezâifi (*görevleri*) şu sûretle ayrıldığı hâlde hayât ve maîşetin bazı ahvâl ve eşkâli itibarıyla bunun tamamen tatbîki kâbil olmaz.⁴¹

40- "Bir Mukayese: Kadın ve Erkek İşçiler, Hizmetçi Kadınlar, Tabibeler," *Hanımlara Mahsûs Gazete*, No. 578, 7 Eylül 1322 / 2 Şaban 1324, ss. 2-4.

41- *a.g.e.*, s. 2.

İşte bu noktada da, aile içinde yapılmış olan bu cinsiyete dayalı iş bölümünde (*gender based division of labor*) kadının üzerine düşen işlerden bazılarını belirli bir ücret karşılığında üstlenen hizmetçiler gündeme gelir.⁴²

Gelelim, Osmanlı kadın dergilerinde yayınlanan ve kadın okuyuculara hizmetçilere nasıl davranılması gerektiği konusunda akıl veren yazılara. Bu konuda çeşitli dönemlerde yayınlanmış olan dört ayrı kadın dergisinden birer makale seçip inceleyerek, Osmanlı kadın dergilerine yazı yazan ve bu yazıları ilgiyle okuyan Osmanlı *hanımlarının*, “hizmetçi kadın”lar konusunda neler düşündüklerini ve hissettiklerini özetlemeye çalışalım.

“Hanım ile Hizmetçinin Münâsebeti”

Hizmetçiler konusunda yayınlanmış olan yazıların ilki, dönemin önemli kadın dergilerinden birisi olan *Hanımlara Mahsûs Gazete*’de 1893 yılında yayınlanan “Hanım ile Hizmetçinin Münâsebeti” başlıklı imzasız yazıdır.⁴³ Yazı birbirinden bağımsız üç bölümden oluşmaktadır. Yazının “bir âilenin saâdet ve istirahatini te’min edecek olan ev kadınıdır...” sözleriyle başlayan birinci bölümünde, yazar sağlıklı bir vücuda ve sağlıklı bir kişiliğe sahip olan her kadının birer ev kadını olduğunu varsaymaktadır. Yazara göre, “eğer bir kadın evini intizâmda bulundurmaz, erkeğini istirahat ettirmeğe çalışmaz, hânesini bir dâr-ı istirahat (*rahatlık kapısı*) hâline koymazsa, dünyâda hayâtını bu kadınla

42- a.g.e., s. 2.

43- “Hanım ile Hizmetçi’nin Münâsebeti,” *Hanımlara Mahsûs Gazete*, No. 19, 23 Teşrîniyyel 1311 / 16 Cemâziyyevvel 1313, ss. 1-2.

teşrîk (*ortak*) eden erkeğin, bu izdivâcın (*evliliğin*) semeresi olan çocukların, yani bütün bir âilenin saâdet veistirâhati kaçır.”⁴⁴ Yani, ev kadının birinci görevi kocasının rahatını temin etmektir. Evinin dışında çeşitli zorluklara göğüs gererek eşi ve çocuklarının geleceğini temin etmeye çalışan her erkeğinin tüm gücünü ve enerjisini işine vererek “me’mûr ise me’mûriyetinde, tüccârdan ise ticâretinde” başarılı olmasının sırrı, “âilesi arasında istirahat bulması ve muâvenet (*destek*) görmesi”dir.⁴⁵

Erkeğinin rahatını sağlamak ve ona destek olmak isteyen her kadının, kocasını rahat ettirebilmek ve ona destek olabilmek için “idâre-i beytiyye (*ev idaresi*), terbiye-i etfâl (*çocuk terbiyesi*), terbiye-i âile (*aile terbiyesi*), aşçılık, çamaşırcılık” gibi bütün gerekli bilgiler ile donatılmış olması da yazının ikinci bölümünün temel eksenini oluşturur.⁴⁶ Yani, “esâsen bir zevc (*koca*) ile bir zevceden (*karıdan*) teşekkül eden (*oluşan*) âilede zevc esbâb-ı mâişeti tedârike (*geçim kaynağını sağlamaya*) ve zevce de bunun idâre ve sarfıyla âilenin saâdet-i hazırıra ve atiyesini te’mîne (*bugünkü ve gelecekteki mutluluğunu sağlamaya*) mecbûrdur.”⁴⁷

Ailenin gelir seviyesi arttıkça, evin kadını evin gidererek artan her türlü işini kendisi bizzat yapamayacağından, evdeki işleri yaptırmak üzere başka kadınları, yani hizmetçileri istihdam etmek durumunda kalacaktır. İşte yazının üçüncü bölümü de bu zorunluluğa ayrılmıştır. Yazara göre, bir kadın “her ne mertebede bu-

44- a.g.e., s. 1.

45- a.g.e., s. 1.

46- a.g.e., s. 1.

47- a.g.e., s. 1.

lunursa bulunsun, yemek pişirmeyi de, dikiş dikmeyi de, çamaşır yıkamayı da, ortalık süpürmeyi de, çocuk bakmayı da bilmeli ki, kendi yerine kâim ettiği (*görev verdiği*) hizmetçilerin hizmetine nezâret edebilsin.”⁴⁸

Yazara göre, akıllı bir ev kadını evin ihtiyaçlarını ve idaresini hiçbir zaman hizmetçisine kaptırmamalıdır. “Hizmetçi demek, ev kadınının vazifelerinde akıl ve fikre ve nezâkete ve idâreye değil, ancak güce ve kuvvette ihtiyâç gösteren cihazlarında (*yönlerinde*) yardımcı demektir.”⁴⁹ Yani, bir ev kadını evin bütün kararlarını kendisi almalı, “manevî, yani aklî olan cihazı hiç bir vakit hizmetkârlara bırakmamalıdır.”⁵⁰ Diğer bir deyişle, “hizmetçi hizmete yarayan bir alet olmalıdır.”⁵¹

“Hizmetçi demek, evin erkân-ı asliyesinden (*asıl üyelerinden*) biri demek,” değildir.⁵² Bu nedenle, evin hanımı hizmetçilerine karşı daima biraz mesafeli durmalı, onlara evlat muamelesi etmemeli, onları eğitebilmek ve yönetebilmek için onları rahatlıkla cezalandırabilmelidir. Ayrıca, başarılı bir ev kadını olabilmek için, hizmetçilerle olan “münâsebetini teklîfsizliğe kadar vardırmamak lâzımdır.”⁵³

Yazara göre, hizmetçilere evdeki işbölümüne göre belirli işler verilmeli, ve bu işlerin nasıl yapılması gerektiği kendilerine ayrıntılarıyla gösterilmelidir. Zorla ve korkuyla hiçbir hizmetçi iş öğrenmez. İşlerin nasıl yapılacağı hizmetçiye öğretildikten sonra, çeşitli uya-

48- a.g.e., s. 2.

49- a.g.e., s. 2.

50- a.g.e., s. 2.

51- a.g.e., s. 2.

52- a.g.e., s. 2.

53- a.g.e., s. 2.

rılarda bulunarak, onu yönlendirmelidir: “vazifesini alıştırmaya gayretle vazifede tekâmül etdikçe (ilerledikçe) ihtâr ve tekdîr etmeli (uyarmalı ve azarlamalı) ki o zavallı da bir hatt-ı hareket (davranış tarzı) bulsun. O da insâniyeti bilsin.”⁵⁴

Yazara göre, “hiçbir vakit hizmetçiye boş uzun vakit bırakılması da tavsiye edilemez.”⁵⁵ Yani, hizmetçileri başıboş bırakmak ve uzun süre işsiz güçsüz kalmalarına göz yummak da ev kadınları için tehlikelidir. Hizmetçiler ailenin bir bireyi veya mensubu değildir. Bununla birlikte, aile bireyleriyle aynı evde yaşamakta oldukları için, hizmetçilerin ahlakı da ev kadınının sorumluluğu altındadır. Örneğin, bir evde yaşanabilecek en büyük sorunlar, evin hanımının her işini evin hizmetçisine havale etmesinden ortaya çıkar. Yani, evin hizmetçisinin evin hanımının yerine soyunmasından (!) kaynaklanır. Böylesi bir durum, zamanla evin erkeğinin evin idaresinden sorumlu olarak evin “hanımını göreceği yerde bir takım hizmetçileri görmesinden ileri gelir ki, saâdet ve istirahat-ı âile bu yüzden mahv olur.”⁵⁶

“Hizmetçiler”

Hizmetçiler konusunda ele alacağımız ikinci yazı, 1911 yılında İstanbul’da basılan *Kadın* dergisinde Mehmed Nureddin imzasıyla yayınlanmış olan “Hizmetçiler” başlıklı makaledir.⁵⁷ Yazısına “memleketimizde ihmâle uğrayan işlerden biri de hizmetçi yetiştirmek-

54- a.g.e., s. 2.

55- a.g.e., s. 2.

56- a.g.e., s. 2.

57- Mehmed Nureddin. “Hizmetçiler,” *Kadın* (İstanbul), No. 8, 20 Haziran 1327 / 3 Temmuz 1911, ss. 1-2.

dir. Bizde hizmetçi bulmanın ne kadar müşkil olduğu malûmdur,” serzenişiyle başlayan Mehmed Nureddin, bu sorunun çözümünün hizmetçileri eğitmekten geçtiğini düşünmektedir.⁵⁸ Yazarın anlattığına göre, Meclis-i Mebûsân Reisi Ahmed Rıza Bey’in kurmuş olduğu Kandilli Sultânî-i İnâs Mektebi’nin⁵⁹ açılış merasiminde, Sultan V. Mehmed Reşad mektebin kurucusu Ahmed Rıza Bey’in kulağına eğilmiş ve “inşallah bu müessese-i âliyenin (yüksek kurumun) yanında bir de hizmetçi mektebi vücûda getirirsiniz,” demiştir.⁶⁰

Mehmed Nureddin Bey, Sultan V. Mehmed Reşad’ın bu sözleri üzerine Ahmed Rıza Bey’in kısa bir süre içinde bir hizmetçilik okulu kuracağından gayet emindir. Öyle ki, kurulacak olan bu okulda, “Anadolu’nun saf ve pâk kızları”ndan gayet iyi hizmetçi yetiştirilebileceğini bile savunmaktadır. Kurulacak olan hizmetçi mektebinde bir tasarruf sandığı olmalı ve “tahsîlini ikmâl eden kızlar kazançlarının bir kısmını bu sandığa teslîme mecbûr tutulmalı. Bi’l-âhare evlendikleri zamân müşkülâta düçâr olmasınlar (zorluklara uğramasınlar).”⁶¹

Sürekli olarak İngiliz hizmetçi ve uşaklarını örnek gösteren Mehmed Nureddin Bey, kendi döneminin ve ülkesinin hizmetçilerini eğitimsiz, ilgisiz, ve kesinlikle yetersiz bulmaktadır: “bizdeki hizmetçiler hiçbir

58- a.g.e., s. 1.

59- Bu okul hakkında Nicole A.N.M. van Os’un şu makelesine bakılabilir: “Bir Devlet Adamının Teşebbüs-i Şâhsisi Nasıl Sonuçlandı?: Kandilli Sultânî-i İnâs,” *Tarih ve Toplum*, Cilt. XXVIII, No. 163, Temmuz 1997, ss. 26-34.

60- Mehmed Nureddin. “Hizmetçiler,” *Kadın* (İstanbul), No. 8, 20 Haziran 1327 / 3 Temmuz 1911, s. 1.

61- a.g.e., s. 1.

şeyden haberdâr değildirler. Bir sofra tertîbini, yatak düzeltmesini, toz silmesini bile bilmezler.”⁶² 1908 yılında İkinci Meşrutiyet’in ilân’ından sonra İstanbul’da açılan uşak ve hizmetçi bulma büroları da bu sorunun üstesinden gelmeyi pek başaramamışlardır.⁶³ Bu bilgisizliğin ve başarısızlığın nedenleri arasında, hizmetçiler için kalıcı bir eğitim kurumunun henüz oluşturulmamış olması kadar, evlerde varolan bir hizmetçilik geleneği eksikliğinin ve hizmetçilerin içinde yaşamak zorunda oldukları zor koşulların da payı vardır.

Mehmed Nureddin Bey’e göre, Osmanlı hanımlarının evlerine besleme olarak kızlar almaları ve bunları hizmetçi olarak yetiştirmeleri de pek başarılı sonuçlar vermemektedir:

Hizmetçilerimize hüsn-i muâmelede (*iyi davranışta*) bulunmuyoruz. Bu kâbil-i inkâr (*inkar edilmesi mümkün*) değildir. Hele besleme olarak aldığımız kızları terbiye edemiyoruz, sille, şamâr, tokat altında arsız, şımarık yapıyoruz. Kız tam büyüyüp işe yarayacağı vakit uşaklarla muâşakaya (*gönül ilişkilerine*) başlıyor. Evden kaçıp gidiyor. Beş on senelik emek hebâ oluyor.⁶⁴

Pekiye, hizmetçiler yaşadıkları evlerde neler neler yapıyorlar, gelin bunu da Mehmed Nureddin Bey’in renkli kaleminden dinleyelim:

62- a.g.e., s. 1.

63- a.g.e., s. 1.

64- a.g.e., s. 1.

Hizmetçiler evlerimize bir vazife deruhde etmek fikriyle gelmiyorlar. Beyefendinin küçük beyin gözlerine şirin gözükmek, onların celb-i kulûbuna (*gönüllerini çelme-ye*) muvaffak olmak arzûsunu taşıyorlar. Kahve getirdikleri vakit boy kıyarak, göz süzerek beyefendinin önlerinde arz-ı endâm ediyorlar (*boy gösteriyorlar*). Evlerimize getirdiğimiz hizmetçiler âdetâ ev sâhibelerine ortak olmak, saâdet-i âileyi yıkmak hevesiyle geliyorlar.⁶⁵

Mehmed Nureddin Bey, sanki Osmanlı İmparatorluğu'nda başka önemli hiç bir toplumsal sorun yokmuş gibi, makalesini şu sözlerle bitirmektedir: “bu hizmetçi meselesi bir mesele-i ictimâîdir (*toplumsal sorundur*). Bunu bir an evvel hall ü fasla (*sona erdirmeye*) muvaffak olmalıyız.”⁶⁶

“Hizmetçiler”

İnceleyeceğimiz üçüncü yazı, Osmanlı İmparatorluğu'nda yayınlanan en radikal feminist kadın dergisi olan *Kadınlar Dünyâsı* dergisinin 1914 tarihli bir sayısında F. Sâmiha imzasıyla yer almış olan “Hizmetçiler” başlıklı bir makaledir.⁶⁷ Döneminin radikal kadın hareketini sürükleyen ve hemen her sayısında kadınları çalışma hayatına atılmaya çağıran mesajlar taşıyan *Kadınlar Dünyâsı* dergisinde yayınlanmış olan bu makale, herkese karşı nezaketle davranmanın âdâb-ı muâşeretin (*görgü kurallarının*) en önemli koşulu olduğu okuyuculara hatırlatılarak başlamakta-

65- a.g.e., s. 1.

66- a.g.e., s. 2.

67- F. Sâmiha. “Hizmetçiler,” *Kadınlar Dünyası*, No. 157, 20 Kanûnievvel 1330 / 15 Safer 1332, s. 5.

dır.⁶⁸ Yazar F. Sâmiha Hanım'ın hizmetçilere gösterilmesini istediği bu nezaketden ne anladığını ise, sonraki cümlelerinden öğreniyoruz: “Binâ'en-aleyh (*bundan dolayı*) herkese ve bi'l-hâssa hizmetçilere nezâketle muâmele etmeli ve bizden aşağı mertebede (*derecede*) bulunduklarını hiss etdirmemeye çalışmalıdır. Terbiye ve nezâket bunu icâb etdirir.”⁶⁹

Yani, yazarımız *Kadınlar Dünyâsı* dergisinin kadın okuyucuları ile hizmetçileri arasındaki sınıf farkını daha yazısının ilk cümleleriyle netleştirmiş bulunmaktadır. “Biz ve onlar” şeklinde su yüzüne çıkan bu sınıf ayrımı, “hizmetçilerimizin tabî pek çok kusûrları vardır. Fakat bunları hoş görmeliyiz. Biz gerek terbiyece, gerek tahsîlce onların fevkindeyiz (*üstündeyiz*),” gibi vurgularla, makale boyunca sürmektedir.⁷⁰

F. Sâmiha Hanım'a göre, hizmetçisinin terbiyeli ve nazik davranmasını, *hanımının* her emrine boyun eğmesini ve hepsinden daha önemlisi canla başla çalışmasını isteyen her okuyucu, hizmetçisine terbiye sınırları içinde ve nezaketle davranmalıdır. Hizmetçilik gayet ağır bir iş olduğu için, ev sahibesi *hanımın* iyi davranışı ve “tatlı tatlı ve okşayıcı sözleri” hizmetçileri hem şevke getirecek, hem de onlara büyük gayret verecektir.⁷¹ Tam tersine, hizmetçinin her yaptığına bir kusur bulmak, yaptığı hatalardan dolayı hizmetçiye yerli yersiz sürekli söylenmek de “onları terbiyesiz yap-

68- a.g.e., s. 5.

69- a.g.e., s. 5.

70- a.g.e., s. 5.

71- a.g.e., s. 5.

makdan, yüz­süz etmekden başka bir fâide vermez.”⁷²

Yazara göre, ev sahibi *hanımların* hizmetçilerin daha önce çalışmakta oldukları evlerin iç düzeni ve özel hayatı hakkında sorguya çekmesi hem kötü bir davranıştır, hem de hizmetçinin aklına hiç yoktan kötü bir örnek getirilmiş olur. Böylesi bir durumda, sizinle eskiden çalışmakta olduğu evdeki *hanımını* çekiştiren bir hizmetçinin, bir sonraki evde de sizin özel yaşamınızın bütün sırlarını anlatacağı da kesindir. Evin *hanımı* yalnızca özel yaşantısının ayrıntılarını değil, aynı zamanda eğer varsa kötü alışkanlıklarını da hizmetçisinden saklamak durumundadır. Kötü alışkanlıklar bir an önce bırakılmalı, bırakılamadığı takdirde de, en azından hizmetçilere fark ettirilmeden ve gizli gizli yapılmalıdır.⁷³

Ayrıca, hizmetçinin kişiliği ve ahlaki özellikleri de iyice incelenmelidir. Hizmetçinin iyi olan yönleri takdir edilerek ödüllendirilmeli, kusurları ve kötü yönleri de uyarılarak düzeltilmeye çalışılmalıdır.⁷⁴ Yazara göre, hizmetçilerin kendi kişiliklerinden gelen bu tür kötü yönlerinden başka, ev sahibi *hanımın* yanlış davranışlarından kaynaklanan kötü davranış ve tavırları da olabilir. Örneğin, hizmetçilerin yanında kaba şakalar yapılmamalı, açıktan açığa veya kinâyeli (*üstü örtülü*) sözler kullanarak gizliden gizliye onlarla alay edilmemelidir. Bu tür davranışlar hizmetçinin ev sahibi *hanımın* otoritesine karşı cephe almasıyla sonuçlanabilir.

72- a.g.e., s. 5.

73- a.g.e., s. 5.

74- a.g.e., s. 5.

Bir başka örnek olarak, gizlilik içeren bütün konuların kesinlikle hizmetçilerden gizli konuşulması gerektiği, gösterilebilir. Evde hizmetçilerin de fark edebileceği şekilde fısıltıyla gizli birşeyler konuşulması, ona karşı bir güvensizlik hissi duyulduğu izlenimini verecektir. Bu da, yalnızca hizmetçinin kalbinin kırılmasına neden olmaz, onun merak hislerini de uyandırır. Dolayısıyla, hizmetçiye bu gizli meselenin ne olduğunu çözmeye iter.⁷⁵

F. Sâmiha Hanım'ın üzerinde ısrarla durduğu bir diğer konu da, hizmetçilerin hiçbir zaman kendi hallerine bırakılmaması ve başıboş kalmaması, sürekli olarak ev sahibesi *hanımın* kontrolü altında tutulması gerektiğidir. Yazara göre, pek çok ev *hanımı* yeni gelen hizmetçisine yapılacak olan bütün işleri tarif eder ve bir daha da ne onunla meşgul olur, ne de ona işlerin nasıl yapılacağını öğretir. Dahası, başıboş kaldığı için doğal olarak hata yapan hizmetçiye de boş yere bağırıp çağırır. Bu gibi ev *hanımları*, hizmetçi:

yanlış birşey yaptığı zaman bağırır, çağırır, tekdîr eder (*azarlar*), tevbîh eder (*haşlar*). Bu tekdîr, bu tevbîh hizmetçinin bir daha bu gibi hatalarda bulunmasına mâni' olabilir mi? Asla... Bi'l-akıs daha ziyâde hırçınlığa, daha ziyâde münâsebetsizliğe sevk eder. Ve: "adam sende!" der, "başka kapı yok değil a!"⁷⁶

Yazara göre, iyi bir ev *hanımı* yalnızca hizmetçilerini gözetiminde tutmakla kalmayıp, tatlı ve okşar sözlerle onları düzeltmeye gayret gösteren bir *hanımdır*.

75- a.g.e., s. 5.

76- a.g.e., s. 5.

Ancak, amaç hizmetçileri daha çok ve daha iyi çalıştırmak olduğuna göre, onlara iyi davranmak gereklidir. Çünkü, “fenâ muâmele gördükçe, haksız tekdîrlere (azarlamalara) uğradıkça şevkleri kırılır. Hevesleri kaçır. İşlerini baştan savma yaparlar. İşte bunun için onlara güzel muâmele etmeli, yüzlerine gülmeli ve çalıştırmalıdır...”⁷⁷

“Hizmetçiler ve Onlarla Muamele”

Hizmetçiler konusunda inceleyeceğimiz dördüncü ve son yazı da, Cumhuriyet’in ilanından sonra çıkmaya başlamış olan *Kadın Yazıları* dergisinden. Harf Devrimi’nden kısa bir süre önce yayınlanan bu dergi eski harflerle basılmış olduğu için, genelde Osmanlı kadın dergileri arasında yer aldığı kabul edilmektedir. İnceleyeceğimiz yazı, derginin Nisan-Temmuz 1926 tarihli ve 23-24 numaralı sayısında Mevhibe İclâl Hanım’ın imzasıyla yayınlanmış olan “Hizmetçiler ve Onlarla Muâmele” başlıklı makaledir.⁷⁸

Mevhibe İclâl Hanım, köleliğin kaldırılmasından sonra artık halayık (*hizmetçi cariy*e) ve bendegân (özel *hizmetli*) gibi geleneksel kurumların yerlerini maaşlı hizmetçilere bıraktığını vurgulayarak, sözlerine başlıyor. Ancak, yazara göre, toplumda bu eski kölelik düzeninden kalma bazı alışkanlıklar hâlâ varlığını devam ettiriyor. Örneğin, düşük maaşlarla çalıştırılmakta olan hizmetçilerden çok şey bekleniyor: “Cüz’i bir mâaşa mukâbil çalıştırdığımız adamdan, yalnız iş değil, bütün benliğini, kuvvet ve muhâkemesine varıncaya kadar herşeyini menfaatimize sarf etmesini taleb

77- a.g.e., s. 5.

78- Mevhibe İclâl. “Hizmetçiler ve Onlarla Muâmele,” *Kadın Yazıları*, No. 3-4 / 23-24, Nisan-Temmuz 1926, ss. 10-11.

ediyorlar.”⁷⁹

Mevhibe İclâl Hanım, ev sahibesi *hanımların* hizmetçilerden bu kadar yüksek beklentileri olmasına rağmen, hizmetçilerin de birer insan olduğunu unuttuklarını, hizmetçilerin de herkes gibi yaşamak ve düşünmek hakkına sahip oldukları gerçeğinin pek dikkate alınmadığını söylüyor. Ancak, Mevhibe İclâl Hanım hizmetçilerin genelde ortaya koydukları performanstan da pek memnun görünmüyor: “diğer taraftan, kullandığımız hizmetçiler meyânında (*arasında*) matlûba muvâfıkları (*istenileni kavrayanlar*), hayâtdan anlayanlar, iyi muâmeleyi takdîr edenler âdetâ yok denecek kadar ekalliyetdir (*azınlıktadır*). Şımarık, kaba, terbiyeden bî-haber ve tenbeller ekseriyeti (*çoğunluğu*) teşkîl ederler.”⁸⁰

Mevhibe İclâl Hanım bu konuda evin *hanımına* da büyük görev düştüğünü, kabahatin yalnızca hizmetçilere yüklenmesinin yanlış olacağını savunmaktadır. Kabahat, “her hâlde tamâmen, o câhil zavallılara yükletilmemeli”dir.⁸¹ Pek çok kadın kendi işini kendisi yapamayacağı kadar büyük evlerde oturmakta, ve bu ev işlerini yaptırabilmek için yardımcı ve hizmetçiler kullanmak zorunda kalmaktadırlar. Bu hizmetçileri idâre etmek görevi de evin *hanımına* düşmektedir.

Mevhibe İclâl Hanım, başkalarını çalıştırmak ve ev işlerini başarıyla idare etmenin, ilk bakışta görüldüğünden çok daha güç bir görev olduğunu vurgulamaktadır:

79- a.g.e., s. 10.

80- a.g.e., s. 10.

81- a.g.e., s. 10.

Hanımları dinleyecek olursanız, hizmetçilerin tenbelliğinden, itâatsizliğinden, hırsızlığından ve pisliğinden şikâyet ederler, hizmetçiler ise hanımın asabiyetinden, kıskânçlığından, yatacak yer veya ıstırâhat edecek bir odacağızın yokluğundan, açlıktan onu bunu aşırmağa mecbûr kaldığından müştekidirler (*şikayetçidirler*). Kim haklı? Her iki taraf, değil mi?⁸²

Mevhibe İclâl Hanım, okuyucularına “biz” diye hitap ederek, “zamânımızda iyi ve mutî (*boyun eğen*)” hizmetçiler pek yoktur; piyasada bulunan hizmetçiler hiçbir işi layıkıyla beceremediği için, “onları idâre etmek cehennemî bir azâb” haline gelmiştir, demektedir. Bu durumda, evinde çalıştırmak için iyi kaliteli hizmetçilere ihtiyacı olduğundan ve bunları bulamadığından yakınmakta olan bütün okuyucu *hanımlar*, kendi ihtiyaçlarına uygun hizmetçileri kendileri yetiştirmek zorundadırlar.⁸³

Yani, Mevhibe İclâl Hanım’a göre, mesele bir eğitim meselesidir. Hizmetçileri eğitmek için öncelikle onlara iyi davranmalı, güvendiğinizi göstermeli, kaba ve kırıcı konuşmak yerine tatlı dille uyarmalı ve onların sizin emrinizin dışında, “müstakil bir insân olarak tanınmaya başlandığını” hissettirmelisiniz.⁸⁴ “Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır” derler, Mevhibe İclâl Hanım’a göre bu işte de kural böyledir. Ancak, ne yalan söyleyelim, “tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır” sözünü her duyuşumda; tatlı dil yılanı deliğinden çıkardıktan sonra, yılanın başına ne geldiğini, yani yılanın akibetini hep

82- *a.g.e.*, s. 10.

83- *a.g.e.*, s. 10.

84- *a.g.e.*, s. 10.

merak etmişimdir. Bu cümlede “yılan” hizmetçi, “deliğinden çıkarmak” da onu çok daha iyi çalıştırmak anlamına gelmektedir. Buna göre, “tatlı dil” ile “deliğinden çıkarılan,” yani daha çok çalıştırılan “yılan,” yani hizmetçinin akibeti daha çok sömürülmek gibi görünmektedir.

“Hizmetçinin de insân olduğunu tasdîk etmekle beraber,” diyor Mevhibe İclâl Hanım, “ona insanca yaşamak hakkını bağışlamalıdır.”⁸⁵ Yabancı bir evde çalışmak zorunda olan hizmetçinin de “memnû’ (yasak) arzûları, ihtiyâçları vardır.”⁸⁶ Yani, bu arzu ve ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için ona izin verilmeli ve kendisine gerekli boş saatler sağlanmalıdır. Bu “memnû’ (yasak) arzûlar ve ihtiyâçlar”ın ne anlama geldiği ve bunlar hizmetçinin izinli olduğu saatlerde ve evin dışında giderilmezse neler olabileceği bahsine burada değinmek gereksiz, sanırım! Küçük bir fikir vermek gerekirse, Mevhibe İclâl Hanım yazısına parantez içinde şöyle devam etmektedir: “(Böyle ihtiyâçlardan mahrûm insânlar, en fenâ insânlardır. İşte bu ihtiyâçlar her hâlde tatmîn olunmalıdır.)”⁸⁷

Ayrıca, evin içinde hizmetçinin arada sırada başını dinleyebileceği ve kendi kendisiyle başbaşa kalabileceği özel bir odası olmalıdır. “Onun güzel ve sıcak bir odası olmasında bizim de menfaatimiz yok değildir. O zamân hizmetçi lâubâli olmaz, pis dolaşmaz, insân gibi yaşamak hakkını elde etmiş olur.”⁸⁸ Hizmetçilere veri-

85- a.g.e., s. II.

86- a.g.e., s. II.

87- a.g.e., s. II.

88- a.g.e., s. II.

lecek yemek de çok önemlidir. Hizmetçilere verilecek yemeğin yeterli miktarda ve besleyici olmasına özen gösterilmeli, bu konuda iktisatdan kesinlikle kaçınılmalıdır.

Ayrıca, evin *hanımı* hizmetçilerine karşı “dâimâ resmî” davranmalı, asla onlarla senli benli ve arkadaşça konuşarak, yüzgöz olmamalıdır. Mevhibe İclâl Hanım’ın kendi sözleriyle, “evin her umûru (işi) gibi, hizmetçileri de hanımın terbiye ve iktidârına bağlıdır.”⁸⁹

Eğer hizmetçilere iyi davranmazsanız, “el kapısında çalışanlar ziyâdesiyle hassâs” oldukları için, ağzınızdan çıkacak en ufak bir kırıcı söz veya ufak bir eleştiri bile “bu zavallıların kalplerini parçalamak için kâfidir.”⁹⁰ Bu durumda, hizmetlerinden verim alınması imkansız hale gelecektir. Ayrıca, böylesi bir durum evin *hanımı* için de son derecede tehlikeli olabilir:

Gece ve gündüz yanyana yaşadığımız ve dâimâ temâsda bulunduğumuz bu emekdârların, kalplerinin derinliğinde bize karşı besledikleri haset ve kinlerini cüz’i mülâhaza edecek (*biraz dikkate alacak*) olursak, havf (*korku*) ve telâşa kapılmamak kâbil değildir; zirâ böyle cühelâ (*cahiller*) cinâyete bile müstâiddir (*eğilimlidir*).⁹¹

Hizmetçi İdârehâneleri’nin Doğuşu

Osmanlı kadın dergilerinde hizmetçiler ve onlara nasıl davranılması gerektiği üzerine yazılar yazan erkek yazarlardan biri olan Mehmed Nureddin, bir Hizmetçi Mektebi kurulması gerektiği fikrini orta-

89- a.g.e., s. 11.

90- a.g.e., s. 11.

91- a.g.e., s. 10.

ya atmıştır.⁹² Meclis-i Mebûsân Reisi Ahmed Rıza Bey tarafından kurulmuş olan Kandilli Sultânî-i İnâs Mektebi'nin açılış törenine katılan Sultan V. Mehmed Reşâd'ın, Ahmed Rıza Bey'in kulağına eğilerek "inşallah bu müessese-i âliyenin (*yüksek kurumun*) yanında bir de hizmetçi mektebi vücûda getirirsiniz,"⁹³ demesiyle ortaya çıkan Hizmetçi Mektebi fikri, gerçeğe dönüşme şansı bulamamıştır. İstanbul Belediyesi de 1914 yılında bu konuya el atmış ve Şehremâneti'nin 1330 yılına ait yıllık bütçesinde "Kadın Aşçı ve Hizmetçi Mektebi te'sîs masrafı" olarak 300,000 kuruş ödenek ayrılmıştır.⁹⁴ Ancak, Birinci Dünya Savaşı'nın 1914 sonbaharında birdenbire patlak vermesiyle, İstanbul Şehremâneti'nin bir Kadın Aşçı ve Hizmetçi Mektebi kurma girişiminin de sönüp gitmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Hizmetçilerin yetiştirilmesi için mektep benzeri bir kurum henüz kurulamamış olduğu için, Osmanlı hizmetçilerin çoğunluğu, besleme olarak alınmış oldukları evlerde evin hanımı tarafından zaman içinde usta-çırak ilişkisi içinde yetiştirilmiş kızlardan oluşmaktaydı. 23 Temmuz 1908 günü yaşanan İkinci Meşrutiyet'in İlanı'ndan sonra, Osmanlı toplumunu saran özgürlük, milliyetçilik ve girişimcilik dalgalarının getirdiği toplumsal dönüşümün arasında, hizmetçi sektörü de üzerine düşen hisseyi almakta gecikmedi. "Cariye," "halayık," "odalık," "besleme," "evlatlık," "ahiretlik," "süt-anne," "dadı," ve benzeri gibi kölelik

92- Mehmed Nureddin. "Hizmetçiler," *Kadın*, (İstanbul), No. 8, 20 Haziran 1327 / 3 Temmuz 1911, ss. 1-2.

93- a.g.e., s. 1.

94- *İstanbul Şehri Belediyesi 1330 Muvâzene-i Umûmiyesi*, (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1330).

döneminden kalma çeşitli geleneksel Doğulu kurumlar, yerlerini maaşlı hizmetçi ve o zamanın deyimiyle “amele”lik gibi Batı usulü özgür ücretli emekçi gruplarına bıraktı.

İşte bu radikal dönüşüm sırasında, İkinci Meşrutiyet’in İlanı’nı izleyen günlerde, Hizmetçi İdârehâneleri adı altında çeşitli hizmetçi, arabacı, dadı, mürebbiye, muallim ve muallime bulma ajanslarının kurulması da gündeme gelmişti. Bu yeni kurulan Hizmetçi İdârehâneleri bir yandan hizmetçi ihtiyacı duymakta olan evlere ücretli emek gibi Batılı bir usul ile çalışmak isteyen çeşitli işçiler sağlıyor, diğer taraftan da bu işçileri evlerinde çalıştırmak isteyen işverenlerin ihtiyaçlarına uygun işçiler yetiştirmeye çalışıyordu.

Hizmetçi İdârehâneleri’nin ilanları Osmanlı basınına da yansımıştı. Hizmetçi tutmak isteyenlere hitaben yayınlanan idârehâne reklamları ve “hizmetçi aranıyor” başlıklı eleman ilanları dergi sayfalarında sık sık boy göstermeye başlamıştı. Hem hizmetçiye tutan işverenden, hem de kendisine iş bulunan hizmetçiden alınan komisyon karşılığında çalışan Hizmetçi İdârehâneleri, bu aracılık işinin çok kârlı bir iş dalı olduğunu herkese göstermişti. Bu nedenle, çok sayıda idârehâne kısa bir süre içinde ticaret hayatına atılmayı başarmıştı.

Hizmetçi İdârehâneleri birer iş ve işçi bulma kurumu gibi çalışıyordu. İdârehâneler emeğe ihtiyacı olanlara işçi, paraya gereksinimi olanlara da iş olanakları sağlıyordu. İşverenin istediği koşulları taşıyan bir hizmetli işe başladığında, hem işverenden hem de işçiden ayrı ayrı komisyon alınıyordu. Ayrıca, bazı

idârehâneler işçi olarak çalıştırdıkları kişileri eğiterek işverenin işçilerden istediği vasıfları da kendilerine vermeye çalışıyordu. Hizmetçi İdârehâneleri'nin üçüncü ve belki de en önemli işlevi ise güvenlik konusuydu. İdârehâneler hizmetçi olarak çalışmak isteyen işçi adaylarının geçmişini sıkı bir incelemeden geçiriyor, hizmetçi çalıştırmak arzusunda olan işverenlerin güvenliğini sağlamaya özen gösteriyordu.

Zamanla işleri bozulan bazı Hizmetçi İdârehânesi sahipleri işi kolaya vurup “hizmetçi” kisvesi altında beyaz kadın ticaretine de giriştiler. Belli bazı Hizmetçi İdârehâneleri'nden gündelikle tutulan bu “hizmetçi” kadınlar, erkek “müşteri”lerin evlerine istedikleri gibi girip çıkabildiklerinden, daha değişik türden “hizmet”ler vermeye başladılar. İşte bütün bu gelişmeler üzerine, Hizmetçi İdârehâneleri de çıkmaza girdi. İdârehâneler hızla saygınlık ve müşteri kaybetmeye başladılar. Mehmed Nureddin'in kendi ifadesiyle, “İ'lân-ı Meşrûtiyet'den sonra uşak, hizmetçi kadın bulmak için bir takım idârehâneler teessüs ettiyse de (*kurulduysa da*) hiçbiri bu mühim meselenin üstesinden gelemeydi.”⁹⁵

Umûm Hizmetkârân İdârehânesi

İşte tam bu noktada ortaya çıkan, “hür teşebbüs erbâbından” gümrük komisyoncusu Osman Nuri Bey, bu hizmetçi meselesine kökten bir çözüm getirebilecek bir kurum oluşturmak için kolları sıvadı.⁹⁶ Güm-

95- a.g.e., s. 1.

96- Yavuz Selim Karakışla. “Umûm Hizmetkârân İdârehânesi,” *Aptullah Kuran İçin Yazılar / Essays in Honour of Aptullah Kuran*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), ss. 401-410.

rük komisyoncusu Osman Nuri Bey hakkında bütün bildiğimiz, 23 Temmuz 1908'den sonra iktidarı ele geçirmiş olan İttihâdçılar'a oldukça yakın bir kişi olduğu. Osman Nuri Bey'in İttihâdçılar'a yakınlığının ölçüsü olarak, kurmayı düşündüğü Hizmetçi İdârehânesi'nin ilk nüvesini dönemin İstanbul Emniyet Genel Müdürü ile açık açık konuşabildiği gösterilebilir. Hatta, kendisinin İttihâdçılar ve polis müdürleri ile ve hatta -işler umulandan biraz daha yavaş gelişince- İstanbul Emniyet Genel Müdürü'nün şahsına hitaben gayet nazik bir sitem mektubu yazabilecek kadar içli dışlı olduğu anlaşılmaktadır.

Osman Nuri Bey, Osman Nuri ve Şürekâsı Osmânlı Komandit Şirketi'nin (*Osman Noury & C.ie Societe Ottomane en Commandite*) Genel Müdürü, ve Stella Fransız Sigorta Şirketi (*Stella Société Française d'Assurances sur la Vie*) ile Atina Bankası'nın (*Banquier de la Société, Banque d'Athènes*) İstanbul temsilcisi.⁹⁷ Yani, Osman Nuri bey, yeni zengin (*nouveaux riches*) bir Meşrutiyet girişimcisidir! Osman Nuri Bey'in "yeni zengin bir Meşrutiyet girişimcisi" olduğunu nereden mi çıkarıyorum? Yazdığı yazıları imzalamak için kullandığı kişisel mühüründen... Koskoca "Osmanlı Komandit Şirketi"nin genel müdürü ve önde gelen iki uluslararası banka ve sigorta şirketinin "İstanbul temsilcisi" Osman Nuri Bey'in kişisel mührü 1323 yılında, yani İkinci Meşrutiyet'in İlânı'ndan yalnızca bir yıl önce kazdırılmıştır!

Gelelim, Osman Nuri Bey'in İkinci Meşrutiyet yıllarında yaşanan "hizmetçi meselesi"ni çözüme ulaş-

97- T.C. BOA, Dâhiliye Nezâreti, DH.EUM.VRK, Dosya No: 7, Vesika No: 47, Aded: 6, Vesika: 3.

tırmak amacıyla 1911 yılı başlarında kurmuş olduğu Umûm Hizmetkârân İdârehânesi'nin hikayesine. Osman Nuri Bey'in kendi İdârehânesi için hazırlamış olduğu Ta'lîmâtnâme'den anlaşıldığı kadarıyla, Osman Nuri Bey'in aklına böyle bir idârehâne kurma fikri dönemin İttihâdçı Emniyet-i Umûmiye Müdürü ile girişmiş olduğu bir dost sohbetinde düşmüştür. O sıralarda, İstanbul'da Hizmetçi İdârehânesi adı altında çalışmakta olan bazı işletmelerde çok çeşitli “uygunsuz” ve “yolsuz” hareketler gözlenmeye başlandığından, polis müdürünün bu durumdan duyulan rahatsızlığı dile getirmiş ve yakın arkadaşı olduğu anlaşılan Osman Nuri Bey'i “bu işe bir el atmak” için teşvik etmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Osman Nuri Bey, bunun üzerine, Umûm Hizmetkârân İdârehânesi adını verdiği bu girişim için detaylı bir “ta'lîmâtnâme” kaleme almıştır. “Umûm Hizmetkârân İdârehânesi Nâmıyla Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'nin Me'zûniyet-i Resmîyesi Tahtında Küşâd Olunacak İdâre Hakkında Ta'lîmâtnâmedir,”⁹⁸ başlığını taşıyan ve ondört maddeden oluşan bu Ta'lîmâtnâme'nin tam metni ekte verilmiştir.

Osman Nuri Bey'in kaleme aldığı bu Ta'lîmâtnâme'ye göre, Umûm Hizmetkârân İdârehânesi, kaliteli ve güvenilir hizmetçiler bulmakta zorlanan İstanbul'lulara “ciddi ve fâideli” bir hizmet sunmak, ve “vukû'a gelmekde olan münâsebetsizliklerin önünü almak” amacıyla kurulmuştu. Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'nin resmi izniyle açılan İstanbul şubesi merkez olacak,

98- T.C. BOA, Dâhiliye Nezâreti, DH.EUM.VRK, Dosya No: 7, Vesika No: 47, Aded: 6, Vesika: 1.

daha sonra ihtiyaca göre diğer illerde de şubeler açılabilirdi.

Umûm Hizmetkârân İdârehânesi'nin başmüdürlük ve merkez şubesinin müdürlük görevleri, İdârehâne'nin kurucusu sıfatıyla Osman Nuri Bey'e bırakılmıştı. Merkez Şube'de başmüdür Osman Nuri Bey'in yanı sıra, bir şube müdürü, bir muhasebeci, iki kâtip, iki hademe ve 600 kuruş maaşla part-time çalışan bir de doktor görevli olacaktı. Doktor, İdârehâne'ye başvuran hizmetçi adaylarını sağlık muayenesinden geçirecek ve hizmetçi adaylarının bulaşıcı hastalık taşıyıp taşımadıkları hakkında ilgililere bir rapor verecekti.

Merkez şube idaresi (yani Osman Nuri Bey'in ta kendisi) uygun gördüğü taktirde açılacak olan diğer şubelere "ıffet ve istikâmeti mücerreb," yani namusu ve iyi hali sınanmış ve kırk yaşını aşmış kişiler 1,000 kuruş maaşla müdür olarak tayin edileceklerdi. Her şubede, ayrıca, her biri 400 kuruş maaşla birer katip ve 300 kuruş maaşla birer hademe de görevlendirilecek, zamanla ihtiyaca göre şubelerdeki katip ve hademe sayısı arttırılabilirdi.

Umûm Hizmetkârân İdârehânesi'nde çalışan bütün görevlilerin sorumluluğu Osman Nuri Bey'de bulunacak, şube müdürlerinin yolsuzluğu görülmesi halinde de durum Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'ne aksettirilecekti. Umûm Hizmetkârân İdârehânesi aracılığıyla işe alınacak olan hizmetçi, muallim, muallime, süt-anne, işçi, hademe, arabacı ve benzeri gibi bütün çalışanlar, öncelikle oturdukları mahallenin hem imamından hem de muhtarından namuslu ve ıffetli olduklarını bildiren birer belge alacaklardı. Bu belge-

leri İdârehâne'ye sunamayan adayların başvuruları hiç bir şekilde işleme sokulmayacaktı.

Bütün hizmetli adaylarının birer fotoğrafı çekilecekti. Ancak, Müslüman kadın adaylar dönemin tesettür kuralları gereğince bu işlemde muaf tutulacaklardı. İncelemelerden başarıyla geçen adaylara, çalışmaya uygun olduklarına dair birer belge verilecekti. Ayrıca, elemeleri geçmeyi başaran bütün hizmetli adaylarına Umûm Hizmetkârân İdârehânesi tarafından bastırılmış olan fotoğraflı kimliklerden dağıtılacaktı.

Bütün benzeri kuruluşlar gibi, Umûm Hizmetkârân İdârehânesi de Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'nin kontrolü altında çalışacak, ve polis genel müdürlüğü gerekli gördüğü takdirde İdârehâne'yi istediği müddetle kapatma yetkisine sahip olacaktı. Osman Nuri Bey, Umûm Hizmetkârân İdârehânesi için hazırlamış olduğu Ta'lîmât-nâme'nin ondördüncü maddesinde, kurmakta olduğu kurumun önemli ve külfetli bir yatırım olduğundan yola çıkarak, şöyle demektedir:

Te'sîs ve küşâdını (*kurulmasını ve açılmasını*) istidâ ettiğimiz İdârehâne birçok masraf ve külfetler ihtiyârıyla açılabilceğinden ve bundaki maksad sırf ahâliye bir hizmet-i mahsûsa-i fâhireden (*özel ve fahri bir hizmetten*) ibâret olmasına göre mevcûd dellâlhâneleri ve ötede beride bu vazife ile iştigâl etmek üzere idârehâneler mevcûd oldukça intizâm ve inzibât nokta-i nazarından (*bakımından*) beklenen menâfi'in (*faydaların*) elde edilmesine bir mâni' (*engel*) teşkil edeceğinden bunların seddi (*kapatılması*) çâreleri muktezîdir (*gereklidir*).⁹⁹

99- T.C. BOA, Dâhiliye Nezâreti, DH.EUM.VRK, Dosya No: 7, Vesika No: 47, Aded: 6, Vesika: 1.

Osman Nuri Bey, bu sözcüklerle Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'nin Umûm Hizmetkârân İdârehânesi'ne hizmetçi bulma konusunda bir monopol hakkı tanımasını talep ediyordu. Osman Nuri Bey'e göre, bu konuda faaliyet göstermekte olan diğer "mevcûd dellâlhâne ve ötede beride bu vazife ile iştigâl etmek üzere mevcûd idârehâneler"ın kapatılması için çareler bulunması gerekiyordu. Bu tuhaf tekelleşme isteği, doğal olarak, önce polis müdüriyetinde çeşitli soru işaretleri uyandırmış ve sonuçta reddedilmişti.

Umûm Hizmetkârân İdârehânesi şu şekilde işletilecekti. Hizmetçi arayan aileler ve iş arayan hizmetliler İdârehâne'ye başvuracaklar ve kendileri hakkında ayrıntılı bilgiler içeren birer form dolduracaklardı. Kendilerinden istenilen iyi hal belgelerini sağlamayı başaran ve sağlık kontrolünden de başarıyla geçen adaylar komisyon karşılığında işe yerleştirileceklerdi. Umûm Hizmetkârân İdârehânesi'nin uyguladığı komisyon oranları, tabloda görüldüğü gibi, hizmetçinin maaşıyla orantılı olarak artmaktaydı:

Umûm Hizmetkârân İdârehânesi'nin Komisyon Oranları

Maaş	Hizmetçiden alınan	İşverenden alınan
100 kuruşa kadar	15 kuruş	20 kuruş
100-600 kuruş	25 kuruş	20 kuruş
600 kuruşdan yukarı	30 kuruş	25 kuruş

İşverenler, almış oldukları hizmetçileri beğenmedikleri taktirde, onbeş gün içinde İdârehâne'ye başvurmaları halinde yeni bir hizmetçi deneyebileceklerdi. İkinci hizmetçiden de hoşnut olmayan işverenlere aynı koşullarla üçüncü bir hizmetçi daha gönderilecekti. Gönderilen üçüncü hizmetçiyi de beğenmeyen müşkülpesent müşterilerin paraları yanmış olacaktı. Onbeş günlük süre geçtikten sonra hizmetçinin işine son verilmesi veya hizmetçinin kendi isteğiyle işi terketmesi halinde, her iki taraf da kabul etmiş oldukları komisyon miktarını İdârehâne'ye ödemekle yükümlüydü. Tahmin edilebileceği gibi, hizmetçilerin işvereni veya işverenin sağladığı çalışma koşullarını beğenmemesi olasılığı akla bile getirilmemişti.

Osman Nuri Bey'in hazırlamış olduğu bu Ta'lîmâtnâme'nin ekinde sunduğu dilekçeye göre, hizmetçi bulmak konusunda maddi ve manevi olarak büyük zorluklara katlanmakta olan İstanbul halkı, Umûm Hizmetkârân İdârehânesi'nin kurulmuş olması nedeniyle, artık bu sıkıntılara katlanmak zorunda kalmayacaktı.

Osman Nuri Bey, Umûm Hizmetkârân İdârehânesi için kaleme aldığı Ta'lîmâtnâme metnini ve İdârehâne'nin kurulması için hazırladığı dilekçeyi 22 Kanûnısânî 1326 [4 Şubat 1911] tarihinde Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'ne sunmuştu. Dilekçe Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'ne bağlı Hey'et-i İstişâre'ye (*danışma kurulu*) ulaştırılmış, ve 2 Şubat 1326 [15 Şubat 1911] günü üç maddeyle özetlenen bir karara bağlanmıştı.¹⁰⁰ Hey'et-i İstişâre kararına göre,

100- T.C. BOA, Dâhiliye Nezâreti, DH.EUM.VRK, Dosya No: 7, Vesika No: 47, Aded: 6, Vesika: 2.

Osman Nuri Bey'in teklifi kabul edilmiş ve Umûm Hizmetkârân İdârehânesi'nin kurulması için gerekli izin verilmişti. Ancak, Osman Nuri Bey'in hazırladığı Ta'lîmâtnâme'de yer almış olan bazı maddelerde görüldüğü gibi, Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'ni kuracağı şirketin işçilerine karıştırması gereksizdi. Polis müdüriyeti benzeri kurumlar gibi Umûm Hizmetkârân İdârehânesi'ni de denetleyecek, ama işçilerine kesinlikle karışmayacaktı. Ayrıca, Umûm Hizmetkârân İdârehânesi'nin çalıştıracığı bütün hizmetlilerin kimliklerinin birer kopyasının ilgili polis müdürlüğüne verilmesi de isteniyordu. Son olarak, kötü yola sapan hizmetlilerin isimlerinin ve işledikleri suçların derhal Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'ne bildirilmesi gerekmektedir.¹⁰¹

Bu gelişmelerden habersiz olan Osman Nuri Bey, 4 Şubat 1326 [17 Şubat 1911] günü kaleme sarılarak, Emniyet-i Umûmiye Müdürü'ne hitaben gayet kişisel bir sitem mektubu hazırlamıştı.¹⁰² Mektupta daha önce kendisine gerekli işlemlerin birkaç günde bitirilebileceği söylenmiş olmasına rağmen, Umûm Hizmetkârân İdârehânesi konusunda bir gelişme kaydedilmiş olmadığından yakınan Osman Nuri Bey, "belki de işlerinizin çokluğundan aklınızdan çıkmıştır" düşüncesiyle konuyu hatırlatmaya cesaret ettiğini vurguluyordu. Açıkçası, bu kadar kişisel bir üslupla yazılmış bir istek (ve kayırma) mektubunun dönemin emniyet genel müdürü tarafından resmi evrakın arasında bırakılmış

101- T.C. BOA, Dâhiliye Nezâreti, DH.EUM.VRK, Dosya No: 7, Vesika No: 47, Aded: 6, Vesika: 2.

102- T.C. BOA, Dâhiliye Nezâreti, DH.EUM.VRK, Dosya No: 7, Vesika No: 47, Aded: 6, Vesika: 3.

olması gerçekten ilginç bir durumdur. İki ihtimal var: ya emniyet genel müdürü hiçbir konuda açığı olmadığı için gizlisi saklısı olmayan bir polis müdürüdür, ya da kendisinden kayırma isteyen birisinin işini gördükten sonra bu mektubu da diğer evraklarla birlikte arşive yollayacak kadar kayıtsız birisidir!

Bu mektubun etkisi kısa zamanda görüldü. Bir gün sonra, 5 Şubat 1326 [18 Şubat 1911] günü, Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti Osman Nuri Bey'in Umûm Hizmetkârân İdârehânesi'nin kurulmuş olduğunu İstanbul, Beyoğlu ve Üsküdâr polis müdürlüklerine bildirerek, gereken işlemlerin yapılmasını istedi.¹⁰³ 8 Mart 1327 [21 Mart 1911] günü, Osman Nuri Bey 22 Kanûnısânî 1326 [4 Şubat 1911] günü vermiş olduğu dilekçenin karşılığını almış ve Umûm Hizmetkârân İdârehânesi resmen kurulmuştur...

Sonuç

Osmanlı kadın dergilerine geri dönecek olursak, hiçbir şey bu dergilerin sınıfsal konumunu dergilerde yazıları yayınlanmış olan kadın yazarların diğer kadınlara karşı olan bakış açısı kadar açık ve net gösteremez. Osmanlı kadın dergilerinde yazıları yayınlanan eğitimli Müslüman Osmanlı *hanım* yazarların, *hanım* okuyucularına hitaben kaleme aldıkları ve onlara diğer *kadın* gruplarını anlattıkları “biz ve onlar” şeklinde özetlenebilen bu yazılar, bu yazarların (ve dolayısıyla da Osmanlı kadın dergilerinin) çeşitli diğer sınıfsal kökenlerden gelen kadınları hiçbir şekilde kendilerine

103- T.C. BOA, Dâhiliye Nezâreti, DH.EUM.VRK, Dosya No: 7, Vesika No: 47, Aded: 6, Vesika: 4.

denk veya eşit olarak görmediklerinin bir göstergesidir.

Bu çalışma, bilinen bütün Osmanlı kadın dergileri taranarak, bu dergilerin binlerce sayısında yer almış olan on binlerce yazıdan, yalnızca hizmetçilik ve hizmetçilere nasıl davranılacağı konusunu işleyen çeşitli makalelerin seçilmesi ve emek tarihi açısından incelenmesinden ibarettir. Konuyla yakından ilgili altı makale ile ilgili ayrıntılı bilgi verilmiş, ve sırasıyla 1893, 1911, 1914 ve 1926 yıllarında, her biri ayrı bir yazar tarafından ve başka bir Osmanlı kadın dergisinde yayınlanmış olan dört makale de özellikle seçilerek incelenmiştir. Seçilen bu makalelerin eleştirel birer özetleri, yazının genel akışı içinde ayrıntılarıyla yer almıştır. Hizmetçilerin toplumsal, sınıfsal, ve psikolojik konumu ile ilgili bu görüşler, bir açıdan, kadın dergilerinde yazıları yayınlanmış olan yazarların ve dolayısıyla da bu yazıları yayınlamış olan Osmanlı kadın dergilerinin ideolojik ve sınıfsal görüşlerini de yansıtmaktadır.

Osmanlı kadın dergilerinde hizmetçilik konusu ile ilgili olarak yayınlanmış olan bütün bu makalelerden elde edilen sonuçlar, aşağıda biraraya getirilmiştir. Bu bölüm, “bir Osmanlı ev *hanımı* evine hizmetçi alırken ve onu çalıştırırken nelere dikkat etmeli” gibi bir soruya Osmanlı kadın dergilerinde verilmiş olan cevapların geniş ve tasnifli bir özetinden ibarettir. Bu özeti hazırlarken, Osmanlı kadın dergilerinde hizmetçiler konusunda yer almış olan çeşitli fikir ve düşünceleri elden geldiğince olduğu gibi yansıtmaya çalıştım.

Gelelim, “Osmanlı kadın dergilerine göre, bir Osmanlı ev *hanımı* evine hizmetçi alırken ve onu çalıştı-

rırken nelere dikkat etmeli” sorusunun dergi sayfalarındaki cevabına:

Osmanlı kadın dergilerine göre, öncelikle, hizmetçiler birer *hanım* değil, birer *kadıdır*. Yani, hizmetçiler Osmanlı kadın dergilerinin *hanım* okuyucuları gibi bazı *hanımların* para karşılığında kendi evlerinde çalıştırdıkları *kadınlardır*. Doğal olarak, daha alt bir sınıfsal katagoriyi oluştururlar. Bu sınıf ayrımı, Osmanlı kadın dergilerinin sayfalarında “biz” ve “onlar” sözcükleriyle açıkça ifade edilmektedir. Hizmetçiler, kabadır, cahildir, kesinlikle “biz” gibi değildir. “Onlar” hizmetçidir.

“Biz” gibi ol(a)mayan hizmetçiler, yani “onlar,” hata yapmaya çok eğilimlidir. Hizmetçiler salaktır, mankadır, şımarık, kaba, pis ve terbiyesizdir, ve daha da kötüsü tenbeldir. Hizmetçilerin büyük bir çoğunluğu işverenin ne istediğini bile anlayamayacak kadar düşük zeka kapasitesine sahiptir.¹⁰⁴ Hizmetçilerin bu “zeka sorunu” dövmek ve sövmekle kesinlikle düzeltilemez. Kara cahil oldukları için, “onlar”ı eğitmek gerekir. “Onlar”ı döver, söver ve üzerlerine fazla giderseniz, Allah korusun, sizi öldürmeye bile kalkışabilirler!

Bu nedenle, hizmetçiler “tatlı dil” ile okşanmalı ve yapacakları işler tekrar tekrar kendilerine anlatılmalıdır. Ayrıca, “onlar”a karşı “nezâket” göstererek “biz”den aşağı konumda oldukları da biraz olsun unutturulmalıdır. “Nezâket” ile şevke getirilen hizmetçiler bol bol çalıştırılmalı ve durumdan kesinlikle kazançlı çıkılmalıdır.

Ancak, bu “nezâket” ve “tatlı dil” konusunda da faz-

104- “Hizmetçideki Zekâ,” *Hanımlara Mahsûs Gazete*, No. 536, 3 Teşrinisânî 1321 / 16 Ramazân 1323, ss. 4-5.

la aşırıya kaçılmamalıdır. Hizmetçilere arkadaş gibi davranır ve her derdini “onlar”a anlatmaya başlarsanız, hemen sizinle yüzgöz olmaya kalkışır. “Onlar”la “laubâli olmamaya” özen göstermeli, “dâimâ resmî” davranmalı, “onlar”ın yanında kaba şakalar yapmaktan ve “onlar”la gizli ya da açık şekilde alay etmekten kesinlikle kaçınmalısınız. Ayrıca, hizmetçilerin yanında asla fiskos edilmemelidir, zira bu tür bilgileri günün birinde size karşı koz olarak kullanabilirler.

Çünkü, bütün hizmetçiler potansiyel birer dedikoducudurlar. Oturup “onlar”la dedikodu yaparsanız, “onlar” da gittikleri başka evlerde sizin dedikodunuzu yaparlar. Sizinle eski hanımının dedikodusunu yapan bir hizmetçinin, gideceği diğer bir evde de sizi çekeştireceğinden kesinlikle emin olabilirsiniz. Bu nedenle, eğer gizli alışkanlıklarınız veya düşkünlükleriniz varsa, bir an evvel bırakmaya çalışmalısınız. Bırakamıyorsanız, en azından hizmetçinize çaktırmadan yapmaya gayret etmelisiniz. Aksi takdirde, hizmetçinin eline koz vermiş ve “onlar” a sizin dedikodunuzu yapabilmesi için fırsat tanımış olursunuz.

Hizmetçileri hiçbir zaman başıboş bırakmamalısınız. Bir ev *hanımının* başlıca görevlerinden birisi de hizmetçisini veya hizmetçilerini başıboş bırakmamak ve “onlar”ı daima meşgul etmektir. Hizmetçinin yemek, uyku, ve benzeri gibi kendisine ayırması gereken zamanlar haricinde hep meşgul edilmesi ve sürekli çalışması sağlanmalıdır.

Basıboş kalan bir hizmetçinin evin iç işleriyle uğraşmaya başlaması ve evin düzenine karışmaya kalkışması da kaçınılmazdır. Oysa, evdeki her iş gibi hizmetçilerin

idaresi de ev *hanımının* görevleri arasındadır. Başarılı bir ev *hanımı* evdeki bütün iş ve sorumlulukların hizmetçilere dağıtımını kendisi üstlenmelidir. Evdeki her türlü güce dayalı (*maddî*) işi hizmetçilerine yaptır(t)ırken, bütün düşünsel (*aklî*) işleri de kendisi görmelidir. Yani, *hanım* düşünmeli, hizmetçi *kadın* da bu düşünüleni gerçekleştirmelidir. Hizmetçi, hizmet etmeye yara-yan bir “alet” olmalıdır.

Hizmetçiler hiçbir işi (“bizim” gibi) yapmayı bece-remediklerinden ve hata yapmaya çok eğilimli oldukla-rından, “onlar” a yapmalarını söylediğiniz işleri sürekli olarak kontrol etmelisiniz. Hizmetçilerin çoğu hiçbir işi layıkıyla beceremezler. Hizmetçileri eğitecek bir ku-rum da bulunmamaktadır. Bu nedenle, kendi hizmetçi-nizi kendiniz eğitmek durumundasınız. Hizmetçilerin yaptıkları yanlışları hemen düzelterek, işi doğru yap-mayı öğretebilirsiniz. Her nasılsa (“bizim” gibi) doğru biçimde yaptıkları işleri takdir etmeniz ve arada bir kü-çük bahşişler ve hediyeler vererek “onlar” ı teşvik etme-niz faydalı olacaktır. Yüzlerine gülün ve onları daha çok çalıştırmaya gayret edin.

Hizmetçiler yanlış yaptıklarında hemen bağırıp ça-ğırmaya başlamayın. Yanlışlarını “onlar” ın yüzlerine vurduğunuzda, şevkleri kırılır, iş yap(a)maz hale gelir-ler. Daha da kötüsü, işi bırakıp giderler, siz de hizmet-çisiz kalırsınız. En korkuncu da, bu durumda, yeni bir hizmetçi buluncaya kadar kendi ev işlerinizi kendiniz görmek zorunda kalabilirsiniz.

Hizmetçileri evinize almadan önce, mutlaka “onlar” ın ahlakını kontrol etmelisiniz. “İyiliklerini takdîr eder, fenâlıklarından vaz geçirmeye çalışırsınız.

Muvaffak olabilirsiniz ne âlâ! Muvaffak olamadınız mı hemen yol veriniz...”¹⁰⁵ Ayrıca, evinize hizmetçi diye aldığınız kadınların evin beyine veya küçük beyine göz koymaya kalkışmamaları için kesinlikle uyanık olmalısınız. Evin beyinin veya küçük beyinin önünde göz süzüp, gerdan kırıyor, ve daha da vahimi sizin yerinizi almak istiyor olabilirler. Bu nedenle, kocanıza da özellikle göz kulak olmalısınız.

“Onlar” da insan oldukları için “onlar”ın da, tıpkı “biz”ler gibi, arzuları ve ihtiyaçları vardır. Kedi sahiplerinin yılın belirli dönemlerinde kedilerini bahçeye saldıkları gibi, “onlar”ın bu tür ihtiyaçlarını evin dışında giderebilmeleri için kendilerine izin vermeniz gereklidir. Yoksa, ortalığı boş bulunca, sizin yerinize soyunmaya (!) bile kalkışabilirler...

Kıssadan Hisse:

Siz siz olun, hizmetçi seçimine büyük özen gösterin. Hizmetçinize de gayet iyi mukayyet olun. Belli mi olur, aman ha...!

105- F. Sâmiha. “Hizmetçiler,” *Kadınlar Dünyası*, No. 157, 20 Kanûnievvel 1330 / 15 Safer 1332, s. 5.

HANIM İLE HİZMETÇİNİN MÜNÂSEBETİ ⁽¹⁰⁶⁾

I

Bir âilenin saâdet veistirâhatini te'mîn edecek ev kadınıdır... Dünyâda her ferd niçin bu kadar çalışır, çabalar? Nâil-i servet ve sâ mân olmak için mi? Vele ki bu nimete mazhar olsun. Acaba bu sâyede her bir saâdetini te'mîne muvaffak olacak mıdır? Ne gezer. İbtidâ hiçbir hazine ile değışilmeyen, her bir mâl ile tazmîni kâbil olmayan sıhhat-ı vücûd lâzımdır ki, dünyâda saâdet veistirâhatın husûlu mümkün olsun. Fakat yalnız bununla da husûl-ı saâdet mümkün değildir. Afiyet-i vücûdu muhâfaza etmek lâzım geldiği gibi insân istirâhat-ı bedenle beraber istirâhat-ı kalb veistirâhat-ı vıcdânî de bulmalı ki ömrü müsterihâne geçsin.

Bakılsa bir insânın meşâgil-i hayâtiyesi bin türlü arazlara uğrayarak bu avârızda insân bin türlü mihnet ve meşakkate marûz bulunarak geçer. Bir erkek kanûn-ı tabiî ve kanûn-ı medeniyet tahtında olarak âilesinin maişetini te'mîne mecbûrdur. Bu mecbûriyet altında çalışır. Erkeğin mesâisi bu cihete masrûf bulunur. Fakat bu mesâinin zahmetini giderecek olan rahat ve huzûru nerede bulacak? Semere-i sa'y ü gayretine velev ki hâricde feyz ve terakkîsi mükâfat olarak tekâbül etsin. Fakat bu semereden asıl matlûb olan saâdet veistirâhatı nerede hâsıl olacak? Âilesi arasında olduğunda şüphe yokdur. Çünkü insân mezâhim-i hayâtıdan

106- "Hanım ile Hizmetçinin Münâsebeti," *Hanımlara Mahsûs Gazete*, No. 19, 23 Teşrinievvel 1311 / 16 Cemâziyyevvel 1313, ss. 1-2.

kaçtığı zamân âilesi arasına kaçır. Her günkü yorgunluğunu âile arasında göreceği refik muâmele ile şefkat ve muhabbetle unuttur. İnsânın yorgun ve meşgâleden bî-tâb bulunduğu zamânı düşkün bir zamânı değildir, bu zamân ilticâ-gâhı âilesi arasındır.

Yalnız bu mu? Hasta olduğu ve yardıma muhtâc bulunduğu vakit insân neredeistirâhat bulacak ve nerede o muâveneti görecektir? Yine âilesi arasında.

Bu hâlde ömr-i beşerin en mühim kısmı veistirâhate en ziyâde muhtâc olduğu avânı âilesi arasında geçer. Bir insân âilesi arasında muhtâc olduğu muâvenet veistirâhati bulursa ve âile umûrunda işkence çekmeğe giren üzüntülerden dirliksizlikden intizâmsızlıktan berî bulunursa tekmîl kuvvâ-ı akliyesine yani tekmîl fikr ü sa'yını hâriçdeki meşgâlesine hasr edip me'mûr ise me'mûriyetinde, tüccârdan ise ticâretinde terakkî eder. Böylece esbâb-ı maişetini tevsî' eyler.

İşte ancak bu sâyede saâdet veistirâhat-ı beşeriyenin istihsâli mümkündür. Eğer bir kadın evini intizâmda bulundurmaz, erkeğiniistirâhat etdirmeye çalışmaz, hânesini bir dâr-ıistirâhat hâline koymazsa, dünyâda hayâtını bu kadınla teşrîk eden erkeğin ve bu izdivâcın semeresi olan çocukların yani bütün bir âilenin saâdet veistirâhati kaçır. Bu hâlde en başda söylediğimiz:

“Bir âilenin saâdet veistirâhatını te'mîn edecek ev kadınıdır” sözü tahakkuk eder.

2

Zann olunmasın ki bir âilenin umûru o kadar kolaydır. Bir âilenin saâdet veistirâhatını te'mîn için idâre-i beytiyye, terbiye-i etfâl, terbiye-i âileden tutunuz, aş-

çılık, çamaşırcılık gibi husûsâta ve daha bir takım teferruâta vukûf lâzımdır. Esâsen bir zevc ile bir zevce-den teşekkül eden âilede zevc esbâb-ı mâîşeti tedârike ve zevce de bunun idâre ve sarfıyla âilenin saâdet-i hazır ve âtiyesini te'mîne mecbûrdur. [s. 2]

Bir hânenin bütün umûr-ı dâhiliyesi kadına mevdû' olmak lâzım gelip umûr-ı hâriciye ise erkeğin sa'y ü gayretine terk edilmiştir.

Kadın bir âilenin saâdet veistirâhatini te'mîne vâsıtâ olunca bir âile içinde intizâm ve idâreye ve vezâif-i mertebeyi hüsn-i sûretde ifâyâ dikkat için tahsîl ve terbiyeden mahrûm kalırsa, o âilede nasıl saâdet veistirâhat mümkün olur?

Hâlbûki bir ev kadını âilenin mevkî'-i mertebesi biraz yukarıda bulunduğu zamân bütün ev işlerini kendisi deruhde etmeyip kendine bir veya birkaç muâvin bulur. Bu muâvinlere de hizmetçi ve aşçı ve dadı ve sâir isimler veriyoruz.

Âilesinin saâdetini arzû eden ve zevcinin ve evlâdınınistirâhatini te'mîn ve maişetini tanzîm etmeğe çalışan bir kadın hiçbir zamân ev işlerinden kendini vâreste bilemez. Zâten bir vazifenin ifâsı kadar insânı mütelezviz eden birşey bulunmadığı gibi bir âile içinde vezâif-i mütekâbilenin hüsn-i ifâsından başka da dirliksizliği ortadan kaldırıp râhat ve sükûnu kâim eden birşey yoktur.

Bir ev kadını evinin kâffe-i umûruna dikkat etmedikçe o evde intizâm ve saâdet bulunamaz. Evinin idâresinden ve ev içinde saâdet veistirâhatin teker-rüründen mes'ûl olacak ev kadınıdır. Bu işle alâkadâr olacak olan odur. Bu takdîrde bir ev içinde icrâsı lâzım

olan ne kadar hizmet varsa, ifâsı muktezi ne kadar vazife varsa ev kadını bunları bilmelidir ki, bu hizmetler ve vazifeler lâıykıyla icrâ ve ifâ olunabilsin.

Bakınız neye benzer. Bir işi deruhde eden tâcir, yahut me'mûr eğer kendisi köşe-i istirâhate çekilir de ticâretini hesâb etmemesi yahut vazife ve mesûliyeti kayd eylemesi gibidir. Bir ev kadını ne gibi ma'lûmâtı hâiz olmak lâzım geldiği hakkında söz söyleyen en büyük âlimler ve mütefekkirler 'kadın mutlak sûretde her ne mertebede bulunursa bulunsun yemek pişirmeyi de, dikiş dikmeği de, çamaşır yıkamayı da, ortalık süpürmeyi de, çocuğa bakmayı da bilmeli ki, bunları kendi bi'l-fil ifâ etmezse de kendi yerine kâim etdiği hizmetçilerinin hizmetine nezâret edebilsin' demektedirler. Hizmetçi demek evin erkân-ı asliyesinden biri demek olmayıp, belki ev kadınının vazifelerinde akıl ve fıkre ve nezâkete ve idâreye değil ancak güce ve kuvvete ihtiyâç gösteren cihetlerinde yardımcı demektir.

3

Hizmetçi kullanmanın yolunu bilmek bir ev kadını için elzemdir. Eğer bunu bilmezse hizmetçilerinden gördüğü istifâde kadar da saâdet-i hâli noktasında zarâr görür.

Hizmetçi deyince mutlak sûretde evin her işini buna tevdi etmek lâzım gelmez. Her bir iş manevî ve maddî bir emek sarfına ihtiyâç gösterir. Manevî yani aklî olan cihetini hiçbir vakit hizmetkârlara bırakmamalıdır. Hizmetçi hizmete bir âlet olmalıdır. 'Hizmetçilere karşı evlâd muâmelesi lâıykdır' denilir. Bunun manâsı başkadır. Evlâda, yani etfâle karşı bir çirkin hareketten men'

ve hüsn-i terbiyeye sevk için fazla nazariyâta lüzûm yoktur. Fiiliyât lâzımdır. Evlâd muâmelesi de bizce bu demektir. Yani hizmetçiye hanım dâimâ kendi maiyyet memûru add ederek münâsebetini teklîfsizliğe kadar vardırmamak lâzımdır. Eğer bu raddeyi bulursa kadın amiriyetden çıkar. Hizmetçiden beklediği hürmet ve riâyeti göremez.

Bir adam kullanmanın en başlı kâidesi hem sevdirmek ve hem saydırmaktır. Hanımın hizmetçiye veya hizmetçilere karşı en birinci dikkat edeceği nokta bu olmalı ve bu nokta üzerine hizmetçi ile hanım arasındaki münâsebet tekerrür etmelidir.

Hizmetçiye yolunda kullanmakda birinci şart evin işlerini tanzîm etmektir. Bir hizmetçinin vazifeleri ve bunun vakitleri ne kadar iyi ta'yîn ve tahdîd olunursa, o kadar istirâhat te'mîn edilmiş olur.

Bir evin içinde "intizâm" kadar müdebber ve âkil bir müdire bulunamaz. Hizmetçi kendi vazifesini ve vakitini bilirse ne iş güç kendine ağır gelir, ne de büsbütün bî-tâb kalır. Râstgele bir kadeh su istemek için alt katdan hizmetçiye çağırarak, gece geç vakitlere kadar hizmetçileri ayakda ve hizmetde bulundurmamak revâ-yı hak da değildir. Onların hizmetinden intizâm ve mükemmeliyet beklemek de abesdir. Bi't-tabîî hânenin ifâsı mübrem hidemât-ı şâkkası vardır. Hizmetçilere dâimâ erken yatıp erken kalkmağa müsâade göstermek bu hizmetlerin ifâsını teshîl etmektir.

Hiçbir vakit hizmetçiye boş uzun vakit bırakılması da tavsiye edilemez.

Hizmetçinin ahlâkına dikkat de en birinci vazifedir.

Âilenin haysiyet ve ahlâkından hiç şüphe yok ki hizmetçi de -madem ki bir ikâmetgâhda beraberdir- alâkadâr olmak lâzım gelir...

Hizmetçinin vazifesi muayyen olmadıkça ve o vazifeye alıştırılmadıkça ne kadar tekdîr edilse semere vermez. Onun zihnini teşevvüşden ve hanımına veya efendisine karşı kin hâsıl etmesinden başka bir netice istihsâl edilmez. Ancak vazifesine alıştırmağa gayretle vazifede tekâmül etdikçe ihtâr ve tekdîr etmeli ki o zavallı da bir hatt-ı hareket bulsun. O da insâniyeti bilsin.

Hanımların hizmetçilerle münâsebeti teklîfsiz olursa hanım hizmetçiye fevkalâde emin ve i'timâd ettiğinden, kendi vücûdunu yormamak istediğinden, yahût idâre-i beytiyye ile iştigâl vazifesinden hâric gördüğünden her işi ona havâle eder. Bu takdîrde âile içinde bazı tafsîlinden ihtirâz ettiğimiz ahvâl vukû' bulur ki, bu da ancak beyin yahût efendinin tabîi olarak mahsûl-i sa'y ü amelini âilesinin saâdet veistirâhati yolunda sarf etmek ve idâre-i beytiyyesine nezâret eylemek vazifelerini ifâda hanımını göreceği yerde bir takım hizmetçileri görmesinden ileri gelir ki, saâdet veistirâhat-ı âile bu yüzden mahv olur.

HİZMETÇİLER (107)

Mehmed Nureddin

Yurtlarımızda saâdeti vücûda getiren kadınlar umûr-ı beytiyyeyi yalnız ifâ edemezler. Ufak, orta halli âileler bile bir hizmetçiye arz-ı ihtiyâç ederler. Memleketimizde ihmâle uğrayan işlerden biri de hizmetçi yetiştirmekdir. Bizde hizmetçi bulmanın ne kadar müşkül olduğu ma'lûmdur.

Padişâh-ı meşrûtiyet-perver efendimiz bunu nazar-ı dikkate alarak İnâs Mekteb-i Sultânisi'nin küşâdı münâsebetiyle Ahmed Rızâ Beyefendi'ye "İnşâallah bu müessese-i aliyenin yanında bir de hizmetçi mektebi vücûda getirirsiniz" buyurmuşlardır.

Hizmetçiler evlerimizin intizâmını, âilelerimizinistirâhat ve refâhını te'mîn edecek vasıtaların ikincisidir.

Bir hanım ne kadar ev kadını olsa yine hizmetçisiz te'mîn-i maksada muvaffak olamaz. İngilizler hizmetçilerine pek ziyâde ehemmiyet verirler. Evlerinin umûr-ı idâresini onlara tevdi' ederler. Ev sahibi herşeyi nazâr-ı teftîşden geçirir, emirler verir. Kendi yapacağı işleri hizmetçisine havâle eder. Hizmetçi ile hanım taksîm-i a'mâl usûlüne riâyet ederler. Hele hizmetçi iki olursa onların vazifesi tamamen ayrılmıştır. Biri diğereğinin umûruna müdâhale etmez. Maa-teessüf bizdeki hizmetçiler âilenin intizâmını hâlel-dâr ederler. İ'lân-ı Meşrutiyet'den sonra uşak, hizmetçi kadın bulmak için

107- Mehmed Nureddin. "Hizmetçiler," *Kadın* (İstanbul), No. 8, 20 Haziran 1327 / 3 Temmuz 1911, ss. 1-2.

bir takım idârehâneler teessüs etdi. Fakat hiçbirisi bu mühim meselenin üstesinden gelemedi. Hizmetçi aramak ve bulmak için hizmetçilerin vücûdu lâzımdır. Bizdeki hizmetçiler hiçbir şeyden haberdâr değildirler. Bir sofraya tertîbini, yatak düzetmesini, toz silmesini bilmezler. Küçükden yetişdirilen besleme kızlar biraz işe yararlar. Eğer hanımı iyi terbiye vermiş ise, kızıdan oldukça hizmet beklenebilir. Biz hizmetçilerimize ecnebilere az maâş vermiyoruz.

Hizmetçiler evlerimize bir vazife derûhde etmek fikriyle gelmiyorlar. Beyefendinin, küçük beyin gözlerine şirin gözükmek, onların celb-i kulûbuna muvaffak olmak arzûsunu taşıyorlar. Kahve getirdikleri vakit boy kıırarak, göz süzerek beyefendilerin önlerinde arz-ı endâm ediyorlar. Evlerimize getirdiğimiz hizmetçiler âdetâ ev sahibelerine ortak olmak, saâdet-i âileyi yıkmak hevesiyle geliyorlar. Eğer bizde hizmetçi mektebi teessüs ederse -ki buna Ahmed Rızâ Beyefendi'nin muvaffak olacaklarına eminiz- Anadolu'nun sâf, pâk kızları gâyet iyi hizmetçi olurlar. Sörler öksüz ve bî-vâyeye Rum ve Ermeni kızlarını taht-ı terbiyelerine alıyorlar. Onları büyütüyorlar. Onbeş onaltı yaşlarına doğru âileler nezdinde mürebbiyeliğe veriyorlar. Kız aldığı maâşın cüz'î bir kısmını sarf ediyor. Mütebâkisi cihâz olarak sör tarafından saklanıyor. Hizmetçi mektebinin tasarruf sandığı olmalı, tahsîlini ikmâl eden kızlar kazançlarının bir kısmını sandığa teslîme mecbûr tutulmalı. Bilâhare evlendikleri zamân müşkülâta düşer olmasınlar.

Hizmetçilerimize hüsn-i muâmelede bulunmuyoruz. Bu kâbil-i inkâr değildir. Hele besleme olarak al-

dığımız kızları terbiye edemiyoruz, sille, şamar, tokat altında arsız, şımarık yapıyoruz. Kız tam büyüyüp işe yarayacağı vakit uşaklarla muâşakaya başlıyor. Evden kaçıp gidiyor. Beş on senelik emek hebâ oluyor. Eğer hüccet ile alınmış ise bir davâ ikâmesiyle haksız olan, hakkını istirdâd ediyor. Hizmetçilerin insân olduklarını da nazâr-ı dikkate almalıyız. Onlarda dahi teehhül ve saâdet-i âile teşkîli arzûsu vardır. Onlar da bizim gibi bir kalbe, bir hisse, bir fıkre mâlikdirler. Nâ-ümid değildirler. Hizmetçileri birer makine farz etmek muvâfık-ı şime-i insânî değildir.

İngilizler pazar akşamları soğuk yemek, yumurta yerler ve çay içerler. Zirâ hizmetçiler ve aşçılaristirâhat edeceklerinden onlara büyük ve müşkül vazifeler tahmîl olunmaz. Eski zamân hanımlarımız beslemelerini gâyet iyi terbiye ederlerdi. İş bitdikden sonra hanım hizmetçi iki arkadaş gibi evin dikişlerini, söküklerini dikerler ve terzide ancak ağır esvâplar yaptırılırdı. Bugün evlerimizin kaçında bir iç çamaşırı, bir entârî dikiliyor? Her şeyimizi terzilere yaptırıyoruz. Ecnebler çocuklarının fanilelerinden ekli iki tanesini kendileri örерler, zevcelerine bir iki boyun bağı i'mâl ederler. Vazife-i beytiyyeyi yüzüstü bırakmazlar. Müteaddid İngiliz âilelerini ziyâret ederseniz hepsinde aynı intizâmı göreceksiniz. Hepsini bir âile terbiyesi almış zann edeceksiniz. Salonların, yatak odalarının, hâsılı herşeylerinin tertîbâtı aynıdır. Evet, onlarda [s. 2] İngiliz kavmine hâs bir terbiye göreceksiniz. Avrupa terakkîyât-ı medeniyesinden haber-dâr olamazsak bu vatan, otuz sene istibdâd altında inleyen bu vatan-ı muazzezi tahlîs edemeyiz.

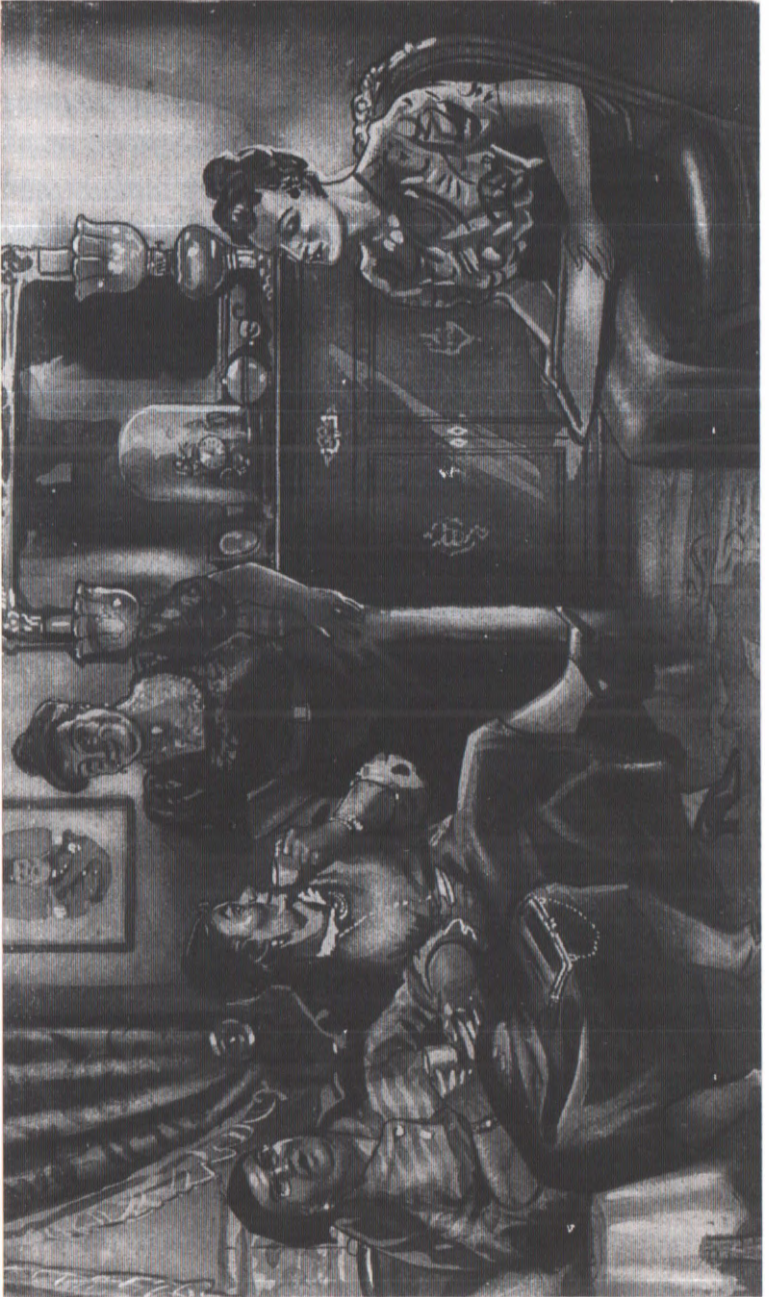
Erkekler hâl-i hâzırı muhâfaza ediyorlar. Fakat ka-

dınlar âti, istikbâl için çalışıyorlar. Onların vazifesi bizimkilerden pek müşküldür.

Hizmetçilerimizin arasında nâdiren iktidârlılarına tesâdüf olunur. Fakat yakmadan; kirletmeden bir mendil ütölemek; o mendili devşirmek, hiss-i tabiata mütevakkıfdir. Herkes bir salon tezyîn eder fakat fitraten kendisinde mevcûd zevk-i selîmi tahsîl ve terbiye ile kuvvetleştirmiş, cilâlamış bir kadın eli aynı havâssı câmi' olan hizmetçisiyle tevhîd-i mesâi edecek olursa o salonun güzelliğine, intizâmına hayran olmamak mümkün olamaz. Hizmetçilerin terbiyesi çocukların ahlâkına pek büyük te'sîr eder. İşte görülüyor ki âile içinde hizmetçi mühim bir rol oynuyor. Bu mesele bir mesele-i ictimâidir. Bunu bir an evvel hall ü fasla muvaffak olmalıyız.

Înâs Mekteb-i Sultânisi bu memleketin terakkî yolunda atdığı birinci büyük adımdır. Diğer müesseseler bunu ta'kîb etmelidirler. Sözüme hitâm vermezden evvel Meclis-i Mebûsân re'îs-i muhteremine teşekkürü vazifeden add eder ve cenâb-ı hakdan bu gibi erbâb-ı gayretin artmasını temennî ederim.

8 Haziran 327, Erenköy

HİZMETÇİLER (108)

F. Sâmiha

Nezâket, âdâb-ı muâşeretin en birinci şartıdır. Binâ'en-aleyh herkese ve bi'l-hâssa hizmetçilere nezâketle muâmele etmeli ve bizden aşağı bir mertebede bulunduklarını hiss etdirmemeğe çalışmalıdır. Terbiye ve nezâket bunu icâb etdirir.

Hizmetçilerimizin tabî birçok kusûrları vardır. Fakat bunları hoş görmeliyiz. Biz gerek terbiyece, gerek tahsîlce onların fevkindeyiz. Bununla beraber etvâr ve harekâtımızı bî-arafâne tedkîk edersek, onlarda kusûr diye telakkî ettiğimiz şeylerin en çok bizde bulunduğunu i'tirâfa mecbûr kalırız.

Hizmetçilerinizin terbiyeli ve nazik olmalarını, her emrinize itâat edip canla başla çalışmalarını ister iseniz, terbiye ve nezâketle muâmele ediniz. Zirâ hizmetçilik pek ağır bir vazifedir. Sizin nâzikâne muâmeleniz, tatlı tatlı ve okşayıcı sözleriniz onlara gayret verir, onları şevke getirir.

Hizmetçileri dâimâ tekdîr etmek iyi değildir. Yaptıklarını beğenmemek, şunun bunun için söylenmek de onları terbiyesiz yapmakdan, yüzsüz etmekden başka bir fâide vermez.

Sizden evvel bulundukları yerlerin ahvâline dâir kendilerini isticvâb etmeyiniz. Başkalarının hayât-ı husûsiyelerini öğrenmek bize âid değildir. Bundan sarf-ı nazâr, şu hareketinizle onlara fenâ bir misâl vermiş olursunuz. Sizden çıkıp başka bir yere gitdikleri zamân

108- F. Sâmiha. "Hizmetçiler," *Kadınlar Dünyâsı*, No. 157, 20 Kanûnievvel 1330 / 15 Sefer 1332, s. 5.

sizin ahvâl-i husûsiyenizi de onlara söylerler.

Fenâ i'tiyâdâtınız var ise terk etmeğe çalışınız. Terk edemezseniz, hiç olmazsa hizmetçilerinize belli etdirmeyiniz, onlardan gizli yapınız.

Hizmetçileri kendi hâllerine bırakmayıp dâimâ nezâret altında bulundurmalıdır. Hata etdikleri zamân bir diğerine meydân vermeden derhâl önünü almalıdır.

Bazı hanımlar yeni bir hizmetçi geldiği zamân: “Şunu böyle yapacaksın, bunu şöyle yapacaksın...” diye vazifesini ta'yîn eder ve artık onunla meşgûl olmaz, bütün işleri ona terk eder. Yanlış bir şey yaptığı zamân bağırır, çağırır, tekdîr eder, tevbîh eder. Bu tekdîr, bu tevbîh hizmetçinin bir daha bu gibi hatalarda bulunmasına mâni' olabilir mi? Asla... Bilakis daha ziyâde hırçınlığa, daha ziyâde münâsebetsizliğe sevk eder. Ve: “adam sen de!” der, “başka kapı yok değil a!”

Şu hâlde onları dâimâ nezâret altında bulundurmalıdır. İcâbında ‘şunu şöyle yap, bunu böyle yap’ diye ta'rîf etmelidir.

İyi bir hanım hizmetçilerini dâimâ nezâret altında bulundurur, hatalarını sert ve acı tekdîrlerle değil, tatlı ve okşar sözlerle tashîh eder. İktidârları hâricinde iş bu yurmaz. Ve ara sıra küçük hediyelerle, bahşişlerle taltîf eder.

Hizmetçilerin ahlâk ve tabiatlarını tedkîk etmelidir. Şu sûretle hem iyilikleri, hem de fenâlıkları öğrenilir. İyiliklerini takdîr eder, fenâlıklarından vazgeçirmeğe çalışırsınız. Muvaffak olabilirsiniz, âlâ! Muvaffak olmadığınız mı, hemen yol veriniz...

Hizmetçilerin yanında kaba şaka etmemeli. Açık ve

kinâyeli sözler söylememeli. Ve onlarla alay etmemelidir. Eğer birbirinize tevdi' olunacak sırlarınız varsa onlardan gizli söylemeli. Yanlarında yavaşça konuşmak da iyi değildir. Çünkü bu sûretle kendilerine karşı emniyetsizlik, i'timâtsizlik gösterilmiş olur. Ve kalplerinin kırılmasına sebebiyet verir. Bundan sarf-ı nazâr merâk ve tecessüslerini uyandırır. Esrârınızı anlamağa, keşf etmeğe tahrîk eder.

Hülâsa muhterem kârielerim, hizmetçilere mümkün olduğu kadar hürmet gösteriniz, riâyât ediniz. Fenâ muâmele gördükçe, haksız tekdîrlere uğradıkça şevkleri kırılır. Hevesleri kaçar. İşlerini baştan savma yaparlar. İşte bunun için onlara güzel muâmele etmeli, yüzlerine gülmeli ve çalışdırmalıdır...

HİZMETÇİLER VE ONLARLA MUÂMELE (109)**Mevhibe İclâl**

Memleketimizde halâyık ve bendegân kullanmak devri artık uzak bir tarihe karışmakla beraber, bugüne kadar, hizmetçi kullanan âilelerimiz meyânında hizmetçilere emr-i mutlak muâmelesi yapanlar maatteessüf ekseriyeti teşkîl etmektedir. Cüz'i bir maâşa mukâbil, çalıştırdığımız adamdan, yalnız iş değil, bütün benliğini, kuvvet ve muhâkemesine varıncaya kadar herşeyini menfaatimize sarf etmesini talep ediyorlar. Hizmetçinin de bir insân olduğu herkes gibi onun da yaşamak, düşünmek hakkını hâiz olduğu âdetâ nazâr-ı i'tibâra alınmıyor. Diğer taraftan kullandığımız hizmetçiler meyânında matlûba muvafıkları, hayâtdan anlayanlar, iyi muâmeleyi takdîr edenler âdetâ yok denecek kadar nâdir. Şımarık, kaba, terbiyeden bî-haber ve tenbeller ekseriyeti teşkîl ederler. Fakat bu kabâhat kimindir? Her hâlde tamamen, o câhil zavallılara yükletilmemeli...

Gece gündüz yanyana yaşadığımız ve dâimâ temâsta bulunduğumuz bu emekdârların, kalplerinin derinliğinde bize karşı besledikleri haset ve kinlerini cüz'-i mülâhaza edecek olursak, havf ve telâşa kapılmamak kâbil değildir; zirâ böyle cühelâ, cinâyete bile müstaidir. Fakat ne yapmalı? Bütün işini yalnız başına becermek herkes için kâbil değildir. Birçoklarımız ev işlerimiz için de muâvinlere muhtâcız. Ve bunları idâre edecekler de evin hanımlarıdır.

109- Mevhibe İclâl. "Hizmetçiler ve Onlarla Muâmele," *Kadın Yazıları*, No. 3-4/23-24, Nisan-Temmuz 1926, ss. 10-11.

Diğerlerini çalışdırmak ve idâre edebilmek zann olunduğu kadar kolay birşey değildir. Herhangi bir işi başkasına yaptırabilmek için o işi anlamak ve emekdârın hizmetini takdîr edebilmek lâzımdır. Hizmetçiye körükörüne emri ifâ eden bir maâş sâhibi olarak değil, vazifeyi paylaşan emekdâr diye tanınmalı ve öyle muâmeleye alışdırmalıyız.

Sarf olunan her bir emek takdîre sezâdır. Hizmetçi kullandığımızda böyle nazâriyenin adem-i vücûdu hizmetçilerle efendilerin beynini açmak için kâfidir. Hanımları dinleyecek olursanız, hizmetçilerinin tembelliğinden, itâatsizliğinden, hırsızlığından ve pisliğinden şikâyet ederler, hizmetçiler ise hanımın asabiyetinden, kışkânçlığından, yatacak veya istirahat edecek odacığının yokluğundan, açlıktan onu bunu aşırmağa mecbûr kaldığından müştekindirler. Kim haklı? Her iki taraf değil mi? Fakat kabâhat kimin? Ben böyle kusûrları, hizmetçiden ziyâde, hizmetçiye idâreden âciz hanımlarımıza yükletmek tarafındayım. Niçin diyeceksiniz, değil mi? Çünkü, hanımın derece-i muhâkemesi hizmetçiden tabiyâtıyla daha yüksektir. Çok verilenden çok istemek, bir kanûn-ı tabiidir. Hepimiz de zamânımızda iyi ve mutî hizmetçi bulunmadığından, bulunanların hiçbir iş beceremediklerinden, onları idâre etmek cehennemî bir azâb olduğundan müştekiyiz. Ve bu şikâyetimizde tamâmen haklıyız. Diğer cihetden çalıştırmak için adama, aynı zamânda iyi adama muhtâcız. Fakat öyleler yok... Mâdem ki yokdur, hizmetçiye ihtiyâcı olanlarımız öyle insânlar yetiştirmelidirler. Nâsıl diyeceksiniz? "Emekdârın hakkını takdîr, hukûkunu tasdîk ve iyi muâmelelerle kaba terbiyelerini mağlûb ederek güzel insânî muâmeleler aşılama yoluyla" diyeceğim.

Eğer hizmetçinize cüz'î bir emniyet göstererek, onun müstakilen çalışmasını bir derece te'mîn eder ve âmir olmak istemediğinizi ihsâs etdirecek olursanız, en fenâ add ettiğiniz hizmetçinin de tamâmen değişeceğine emin olabilirsiniz. İnsânın bütün kusûrlarını başucunda dâimâ sayıp dökmek kadar kalbi inciten birşey yoktur. Onda, kendisinin müstakil bir insân olarak tanınmağa başladığını hiss ettiği günden i'tibâren tabiyâtıyla yeni hiss ve yeni gayret uyanacaktır.

Bu seyyâhada el kapısında çalışanlar ziyâdesiyle hassâsdırlar. Pek seyrek tesâdüf etdikleri insânî muâmeleleri bi-hakkın takdîr ederler; bilakis ağzınızdan kaçırdığınız en cüz'î bir tekdîr ve tenkîd bu zavallıların kalplerini parçalamak için kâfidir.

Hizmetçinin insân olduğunu tasdîk etmekle beraber ona insânca yaşamak hakkını bağışlamalıdır. El kapısında çalışanların da memnû' arzûları, ihtiyâçları vardır. (Böyle ihtiyâçlardan mahrûm insânlar en fenâ insânlardır.) İşte bu ihtiyâçlar her hâlde tatmîn olunmalıdır. Ve bunun için elzem boş sâatler hizmetçiye bahş olunmalıdır. Böyle işsiz sâatlerin fenâ yolda sarf olunacağından korkmak doğru değildir. Efendileri tarafından benliğine karşı gösterilen bu hürmet ve hürriyeti en kötü hizmetçi bile sû-istimâl etmeyeceğinden emin olabiliriz. Aynı zamânda hizmetçinin başını dinlendirecek, kendi düşünceleriyle kendi başına kalabileceği bir odası olmalıdır. Onun güzel ve sıcak bir odası olmasında bizim de menfaatimiz yok değildir. O zamân hizmetçi lâubâli olmaz, pis dolaşmaz, insân gibi yaşamak hakkını elde etmiş olur.

Hizmetçiler tarafından ifâ olunan vazifelerin pek kolay olmadığı nazâr-ı i'tibâra alınarak sarf etdikleri

emek başka cihetden tatmîn olunmalıdır. Verilecek ye-meğin mugaddî olmasına bi'l-hassa dikkat etmeli. Bu husûsda iktisâd doğru değildir.

Evin hanımı ile hizmetçileri beyrinde muâmelede dâimâ resmî olmalıdır. Onları incitecek kadar ağır sözler kullanmak doğru olmadığı gibi, senli benli arkadaşçasına konuşmaktan da imtinâ' etmelidir. Evin her umûru gibi hizmetçileri de, hanımın terbiye ve iktidârına bağlıdırlar.

BELGE 1 (110)

**Umûm Hizmetkârân İdârehânesi Namıyla
Emniyet-İ Umûmiye Müdüriyeti'nin
Me'zuniyet-i Resmiyesi Tahtında
Küşâd Olunacak İdâre Hakkında Ta'limâtname'dir.**

Madde 1. Şehrimizde hizmetçi tedârîki yüzünden çekilmekde olan müşkilâtın izâlesi maksadıyla Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'nin müsâde-i resmîyesi tahtında Umûm Hizmetkârân İdârehânesi nâmıyla ciddi ve fâideli bir esâsa temâs etmek şartıyla bir idârehâne te'sîs ve küşâd olunacaktır.

Madde 2. Muâmelâtın şekl-i tevessülüne göre icâb edecek mahallerde idârehâneler küşâd edilmek üzere evvel emirde merkez ünvânıyla İstanbul'da bir idârehâne açılacaktır.

Madde 3. Lüzûmu hâlinde açılacak idârehânelere müdür nâmıyla iffet ve istikâmeti mücerreb olanlar ta'yîn edilecek, bu müdürlerin sinni kırkı mütecâviz olacak ve hüsn-i hizmetleri görülenlerin maâşları tezyîd edilmek üzere mebâdî-i emirde bin kuruş olacaktır.

Madde 4. İdârehânelerde dörder yüz kuruş maâşla birer kâtib ve üçer yüz kuruşla birer hademe istihdâm edilecek ve bunlar kâfi görülmediği takdîrde mikdârı tezyîd edilecektir.

Madde 5. Başmüdürlük nâmı idârehânenin müessisi olan Osmân Nuri Bey'e verilecektir. Bu me'mûrların hüsn-i müsâvî-i ahvâllerine göre muâmele icrâsı yalnız

müdürler müstesnâ olmak üzere Osmân Nuri Bey'e aiddir. Müdürlerin sû-i ahvâli görüldüğü takdirde başmüdüriyet tarafından Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'ne vukû' bulacak şikâyet üzerine icâbının icrâsı Emniyet-i Umûmiye'ye aid bulunacaktır.

Madde 6. *Merkez-i idâre bir başmüdür (ki Osmân Nuri Bey'dir) bir idâre müdürü, bir muhâsib, iki kâtib ve bir tabîb ve iki hademedden ibâret olacak ve tabîbin maâşı yine idârehâne müessisi tarafından verilmek üzere altı yüz kuruş olacaktır. Tabîbin vazifesi hizmetkârânın bir emrâz-ı sâriye ile ma'lûl olup olmadığını muâyene ve rapor i'tâsından ibâret olacaktır.*

Madde 7. *İdârehâneye kabul edilecek muallim, muallime, südnine, hizmetçi, işçi, hademe, arabacı, ve emsâli evvel emirde erbâb-ı iffet ve nâmûsdan oldukları mensûb bulundukları mahallenin imâm ve muhtârânı tarafından tasdîk olunduktan ve idârehâne tabîbi tarafından bi'l-muâyene marîz olmadıkları bâ-rapor bildirildikten sonra fotoğrafları alınarak idârehânece kabul olunacaktır. Ancak İslâm kadınları fotoğraf ahzından müstesnâ tutulacaktır.*

Madde 8. *Erbâb-ı iffetden olduklarına dâir ilmühaber ibrâz edemeyenler idârehânece kabûl olunmayacaktır.*

Madde 9. *Evsâf-ı lâzıme hâiz olup da idârehânece kabûl ve arzû edilen mahallere verilenlerden muhâlif-i edeb ü terbiye bir hâl-i hareketden dolayı hizmetlerinden te'bîd edilecekler bir daha idârehâneye alınmayacaklar, mamâfih edeb ve terbiyenin ve sirkat gibi ef'âl-i fazîhanın gayrı olarak yani hizmetinden adem-i*

hoşnûdiyete binâen çıkanlar hizmet ettiği hânenin re'isinden sebab-i intikâkını ve hüsn-i hâlini müş'îr bir varaka almağa mecbûrdur. Böyle bir varaka ibrâz edemeyenler de idârehânece tanılmayacaktır.

Madde 10. Resmî bir idârehânenin küşâd edildiği ve evsâf-ı lâzımeyle hâiz hizmetçi isteyenlerin oraya mürâcaat etmeleri lâzım geleceği Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti tarafından gazetelerle i'lân etdirilmesi muktezîdir.

Madde 11. İdârehâne'ce evsâf-ı lâzımeyle hâiz oldukları tebeyyün edenlerin yedlerine istihdâma lâayık olduklarına dâir birer varaka-i tasdîkiye verilecektir.

Madde 12. Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti istediği zamân istediği sûretle idârehâneleri teftîş etdirecektir. Ve muhâlif-i usûl-i edeb bir hâl müşâhede ettiği takdîrde o idârehânenin müdür ve me'mûrlarını azl edecektir. Fakat başmüdürün bulunduğu merkez-i idârede bir sû-i hâl görüldüğü takdîrde tahkîkât-ı mükemmele ve amîka icrâsından sonra kanâat-ı vicdânîye hâsıl olur ise bütün idârehâneleri kapatmak selâhiyetini hâiz olacaktır.

Madde 13. İdârehâne hizmetçi ve emsâlinden maâşî yüz kuruşa kadar olanlardan onbeş ve alanlardan yirmi ve maâşî altı yüze kadar olanlardan yirmi beş ve alanlardan yine yirmi kuruş ücret alacaktır. Bundan fazla maâşî olanlardan otuz kuruş ve alanlardan yirmi beş kuruş alacaktır. Fakat alınan hizmetçinin de onbeş gün zarfında tebdîline ihtiyâç hiss olunur ise üç defaya mahsûs olmak üzere hiçbir para alınmayarak hizmetçi verilecektir. Onbeş günden fazla hizmet edip de hizme-

tinden çıkanlardan ve alanlardan işbu ücret ahz olunacaktır.

Madde 14. Te'sîs ve küşâdını istidâ ettiğimiz idârehâne birçok masraf ve külfetler ihtiyârıyla açılabilirliğinden ve bundaki maksad sırf ahâliye bir hizmet-i mahsûsa-i fâhireden ibâret olmasına göre mevcûd dellâlhâneleri ve ötede beride bu vazife ile iştigâl etmek üzere idârehâneler mevcûd oldukça intizâm ve inzibât nokta-i nazarından beklenen menâfi'nin elde edilmesine bir mâni' teşkil edeceğinden bunların seddi çâreleri muktezîdir.

Hizmetçi tedârîki yüzünden çekilmekte olan müşkilât gerçekden nâ-kâbîl-i iktihâm bir hâle geldiğinden bu hizmetçi tedârîki yüzünden ve hizmetçilerden halkın uğradığı müşkilât-ı mâddîye ve manevîyenin derecesini takdîr mümkün olmayacak râddeye vardığından mahzâ ahâliye bir sühûlet olmak üzere her türlü tekemmülâtı hâiz bâlâdaki şerâit dâiresinde bir idârehânenin küşâdına ruhsat verilmesini istirhâm ederim. Küşâdını arzû ettiğim bu idârehâneler İstanbul'da mevcûd husûsî ve umûmî hizmetkârân idârehânelerine gerek intizâm ve gerek ciddiyet nokta-i nazârından hâiz-i tekemmül olacağından hem ahâlininistirâhâtını te'mîn edecek ve hem de idârehânelerde vukû'a gelmekte olan münâsebetsizliklerin önünü alacağından dâî-i muhâssenât olacağı herkesçe kabûl olunur. Bu mes'elenin nezaketi hakîkaten şâyân-ı ehemmiyet bir mâhiyetde olduğu için küşâdına ruhsat i'tâsını ricâ ettiğim idârehânenin o ehemmiyet nisbetinde hâiz-i intizâm ve mükemmeliyet olmasına son derece sarf-ı mesâi olunacaktır. Bunun küşâdındaki fevâid

idârehânenin küşâdından bir mâh sonra anlaşılabacak ve o cihetle şâyân-ı takdîr görülecektir. İdârehâne intizâm-ı tam içinde tedvîr-i umûr edecek ve istihdâm edeceği adamların son derece erbâb-ı haysiyet ve nâmûsdan olmalarına dikkat edecektir. İdârehânenin umûr-ı idâresi hakkında ayrıca bir program küşâdına müsâade-i resmîye i'tâsından sonra kaleme alınacaktır. İmdi ahâliye bir hizmetden başka birşeye müstened olmamak maksadına binâen küşâd etmek istediğim şu idârehânenin küşâdına Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'nden ruhsat-ı resmîye i'tâ buyurulmasındaki menâfi'i nazâr-ı hakâyık-eserlerine tevdî ile iktifâ eylerim. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

fî 22 Kanûnısânî sene 326 [4 Şubat 1911]

Bâbıali Caddesi'nde Kahramânzâde Hanı'nda mükerrer on numeroda.

Osmân Nuri, 323.

BELGE 2 (III)

Bâbıali Caddesi'nde Kahramânzâde Hanı'nda Mükerrer 4 Numerolu Odada Mukîm Osmân Nuri Bey Tarafından Verilüb Hey'et-i İstişâre'ye Havâle Buyurulan 22 Kanûnısânî sene 326 [4 Şubat 1911] Tarihli İstidânın Zahrına Yazılan Karar Müsveddesidir.

İşbu istidânâme ile merbûtu ta'lîmâtname mütâlaa edildi. Böyle bir müessese-i mutemede te'sîsi Emniyet-i Umûmiye Dâiresi'nce hüsn-i telakkî edilmiş ve zîrdeki mevâddan başka bir muâmele deruhde ve icrâsına mahal görülmemiştir.

1) Emniyet-i Umûmiye Dâiresi, Hizmetkârân İdârehânesi'ni taht-ı nezâret ve teftîşinde bulundurur. Ve fakat o idârehânenin umûr ve muâmelât-ı dâhiliyesine âid husûsât ile iştigâl etmez.

2) İdârehâne kayd edeceği bi'l-cümle hizmetkârânın hüviyetlerini mübeyyin matbû' hüviyet varakalarını âid oldukları polis müdüriyetlerine takdîm eder.

3) İdârehâne sû-i hâlleri görülen hizmetkârânın esâmisini ve sû-i hâllerine hâiz ma'lûmât-ı mevsûkayı hâvî bir ihbârname tanzîm ve mensûb olduğu dâire-i polis müdüriyetine takdîm eyler.

Bu gibi muâmelât Kısım-ı İdârî'nin cümle-i vezâifinden bulunduğu cihetle İstanbul, Beyoğlu, Üsküdâr Polis Müdüriyetleri'ne tebliğ edildikten sonra

III- T.C. BOA, Dâhiliye Nezâreti, DH.EUM.VRK, Dosya No: 7, Vesika No: 47, Aded: 6, Vesika: 2.

işbu istidânâmenin müsted'îye tevdî' ve îâdesi zımnında evrâka i'tâsına karar verildi.

fı 2 Şubat sene 236 [15 Şubat 1911]

(imzalar)

Mezkûr istidânâme tarafımdan ahz olunmuştur.

8 Mart sene 327 [21 Mart 1911]

Bâbıali Caddesi'nde Kahramanzâde Hanı'nda mü-kerrer 10 numeroda.

Osmân Nuri.

BELGE 3 ⁽¹¹²⁾

Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti Cânib-i Âlîsine

Beyefendi Hazretleri!

*Hakk-ı acizânemde izhâr buyurmakda olduğunuz teveccühden dolayı zât-ı vâlâlarını ziyâde tasdî'e cesâret ettiğimden dolayı avfınızı temennî ederim. Emr-i âlîniz vech üzere makâm-ı âlîlerine takdîm etmiş olduğum ta'lîmâtınâmenin birkaç günde muâmelesinin ifâ edilerek bendenize ihbâr buyuracağınızı vaad buyurmuş iseniz de meşgûliyetinizin kesreti cihetiyle belki hatı-
rınızdan çıkar mülâhazasına mebni bu marûzâtımla zât-ı âlînizi tasdî'e cesâret ettiğimi beyân eder ve lâzım gelen muâmelenin bir an evvel ikmâli husûsunda lâzım gelenlere emr buyurulmasını istîrhamımla beraber ihtirâmât-ı acizânemi takdîm ile kesb-i fahr eylerim efendim. Ol bâbda.*

fi 4 Şubat sene 326 [17 Şubat 1911].

Osmânlı Komandit Şirketi Müdürü

Osmân Nuri

112- T.C. BOA, Dâhiliye Nezâreti, DH.EUM.VRK, Dosya No: 7, Vesika No: 47, Aded: 6, Vesika: 3.

BELGE 4 ⁽¹¹³⁾

100597

56406

Hülâsa: *Osmân Nuri Bey tarafından İstanbul'da küşâdı istenilen Hizmetçi İdârehânesi hakkında.*

İstanbul, Beyoğlu, Üsküdâr Polis Müdüriyetleri'ne Tezkîre

fî 5 Şubat sene 326 [18 Şubat 1911]

İstanbul'da muntazam bir hizmetçi idârehânesi olmaması yüzünden ahâlinin ma'rûz kaldığı müşkülâtı tehvîn ve ihtiyâç ve inzibâtı te'mîn için bir hizmetçi idârehânesi küşâdına müsâade i'tâsı talebine dâir Babıali Caddesi'nde Kahramânzâde Hanı'nda mukîm Osmân Nuri Bey tarafından verilen arzuhâl üzerine Heyet-i İstişâre'ce lede'l-müzâkere evvelâ mezkûr idârehâne umûr ve muâmelât-ı dâhiliyesine aid husûsât ile iştigâl etmemek üzere Emniyet-i Umûmiye İdâresi'nin taht-ı nezâret ve teftîşinde bulundurulmak ve sâniyen idârehâneye kayd edeceği bi'l-cümle hizmetkârânın hüviyetlerini mübeyyin matbû' hüviyet varakalarını âid oldukları polis müdüriyetlerine i'tâ ve sâlisen idârehânece sû-i hâlleri görülen hizmetkârânın esâmisini ve sû-i hâllerine âid malûmât-ı mevsûkayı hâvî bir ihbârname tanzîm ve mensûb olduğu dâire

113- T.C. BOA, Dâhiliye Nezâreti, DH.EUM.VRK, Dosya No: 7, Vesika No: 47, Aded: 6, Vesika: 4.

polis müdüriyetine takdîm etmek şartıyla böyle bir müessese-i mutemede te'sîs edilmesinin Emniyet-i Umûmiye İdâresi'nce de hüsn-i telakkisi karâr-gîr olarak keyfiyet müsted'î-i mumâileyhe tefhîm kılınmış ve bu gibi muâmelât Kısım-ı İdârî'nin cümle-i vezâifinden bulunmuş olmağla oraca da ol vechile muâmele ifâsı tavsiye olunur.

(imza)

Yazıldı. fî 7 Şubat sene 1326 [20 Şubat 1911].

II.

**OSMANLI HANIMLARI VE
AVRUPALI MÜREBBİYELER
(1870-1923)**

II.

OSMANLI HANIMLARI VE AVRUPALI MÜREBBİYELER

(1870-1923)

Giriş

Geniş anlamıyla hizmetçilik, muallimelik veya mürebbiyelik, ondokuzuncu yüzyılda Avrupa’da etkin ve yaygın bir şekilde uygulanan birer ücretli kadın mesleği idi. Ancak, ev-içi ve ev-işi ağırlıklı yönüyle, hizmetçilik Osmanlı İmparatorluğu’nun şehirli yaşam koşullarına çok daha uygun görünüyordu. 1870’lerden başlayarak kalbur üstü Osmanlı evlerinde de hizmetçiler, aşçılar, muallimeler ve mürebbiyeler sıklıkla görülmeye başlandı. Avrupaî bir yaşam tarzı sürmek isteyen Osmanlı aydınlarının ve seçkinlerinin evleri artık eskiden olduğu gibi köleler değil, ücretli hizmetliler tarafından çekip çevriliyordu. Hizmetli işçi kullanımı, modernleşen ve Batı’lılaşan Osmanlı’nın yeni ve Avrupaî ihtiyaçlarına da cevap veriyordu. Zamanla, “ev işlerinde hizmetçi kullanmak,” “yemekleri aşçıya yaptırmak” ve “çocukların eğitimini bir mürebbiyeye teslim etmek” fikirleri orta sınıf Osmanlı ailelerine bile yabancı gelmemeye başladı.¹

1- Yavuz Selim Karakışla. “Müslüman Osmanlı Evlerinde Avrupalı Mürebbiyeler (1901),” *Toplumsal Tarih*, Cilt. XXI, No. 126, Haziran 2004, ss. 98-100.

İkinci Meşrutiyet (1908-1918) dönemine gelindiğinde, İstanbul’da hizmetçisi, aşçısı ve hatta mürebbiyesi olmayan kalbur üstü ev kalmamış gibiydi. Mütareke İstanbul’unda (1918-1923) esaret koşulları altında yaşanan Avrupa etkisi ve onun yarattığı geçici Avrupaî modalar, “hizmetçi ve mürebbiye sahibi olmak” fikrinin bir toplumsal prestij kaynağı haline gelmesiyle sonuçlanmıştı. Dahası, Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne geçilirken, hizmetçi, aşçı ve mürebbiye sahibi olmak, kalbur üstü ve elit yaşam bir sürmenin de en önemli ölçütlerinden birisi haline gelmişti...

Edebiyatımızda Avrupalı Mürebbiyeler

Ancak, Osmanlı İmparatorluğu’nda ev-içi hizmetler konusunda yaşanmış olan bütün bu ilginç gelişmeler, henüz pek ayrıntılı bir şekilde incelenebilmiş değildir. Oysa, Osmanlı edebiyatında yalnızca “hizmetçi” ve “mürebbiye” konusunu işleyen bazı önemli romanlar var. Örneğin, Hüseyin Rahmi’nin *Mürebbiye* (1899)² romanı gibi; Burhan Cahid’in *Hizmetçi Buhrânı* (1927)³ gibi; veya A. Rıfkı’nın *Hizmetçi Belâsı* (1911)⁴ gibi.

“Hayât-ı kibârâne ve aşk-ı şebâbı, esrârengiz entrikaları, lisân-ı hakîkatle söyleyen millî roman” altbaşlığıyla yayınlanmış olan *Hizmetçi Belâsı*, aslında Hüseyin Rahmi’nin *Mürebbiye* romanının kötü bir taklidi gibidir.

2- Hüseyin Rahmi [Gürpınar]. *Mürebbiye*, (İstanbul: İkdâm Matbaası, 1315), 424 s.; Hüseyin Rahmi [Gürpınar]. *Mürebbiye*, (İstanbul: Ma’rifet Matbaası, [2. baskı] 1927), 294 s.

3- Burhan Cahid [Morkaya]. *Hizmetçi Buhrânı*, (İstanbul: Hamid Matbaası, 1927), 105 s.

4- A. Rıfkı. *Hizmetçi Belâsı*, (İstanbul: Manzume-i Efkâr Matbaası, 1327), 198 s.

Her iki roman da konak ve yalılara hizmetçi veya mürebbiye olarak alınmış olan düşük ahlaklı bazı kadınların, evin erkek aile bireylerini ayartmak suretiyle yol açtıkları aile facialarını konu almaktadır. Tavır, davranış, ve romanın akışı içindeki işlevi açısından *Hizmetçi Belâsı*'nin hizmetçi Nihâl'i *Mürebbiye*'nin Anjel adlı Fransız mürebbiyesini, *Hizmetçi Belâsı*'ndaki "küçük kardeş Resmi Bey, Şemi'yi; ortanca kardeş Afif Bey, Sadri'yi; konağın asalağı çapkın halaoğlu Hasan Bey, Amca Bey'i; çevresinde olan biteni farketmeyen konağın olgun yaşlı kişisi Şeyda Bey, Dehri Efendi'yi; meraklı kahya kadın ise Edâ Hanım'ı karşılar."⁵

Ahmed Midhat Efendi'nin *Jön Türk* romanında ise, evin kızı Ceylan hep Fransız mürebbiyeler ve mualimelerin elinde büyütülmüştür. Küçük Ceylan bu kadınlardan bir yandan Fransızca okuyup yazmayı ve konuşmayı öğrenirken, diğer yandan da "hukûk-ı tabîiye-i nisvâniyeye talebkâr," yani feminist olmayı öğrenmiştir. Geleneksel Osmanlı ve Müslüman değerlerinden mahrum olarak, mürebbiyeler elinde yetiştirilmiş olduğu için, gayrı-meşru ilişkilere çok açık menden bir hayat sürer.⁶

Muammer Vecdi Şemsi'nin *Harîm-i Aşk* romanının erkek kahramanı Behiç Bey, çocuğunun "Frenk" dadılar ve mürebbiyeler elinde kültürel olarak zehirleneceği endişesini taşır.⁷ İzzet Ulvi'nin *Son Mektûblar* romanının çocuk kahramanı Nezâhat ise, ahlaksız

5- Osman Gündüz. *Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema*, 2 cilt, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997), cilt. I, s. 31.

6- Ahmed Midhat Efendi. *Jön Türk*, (İstanbul: Tercümân-ı Hakikat Matbaası, 1326), 128 s.

7- Muammer Vecdi Şemsi. *Harîm-i Aşk*, (Dersaadet: Tevsî-i Tibaât Matbaası, 1331), 63 s.

davranışlarıyla dikkat çeken mürebbiyesinden almış olduğu “gevşek terbiye”nin cezasını kötü yola düşerek öder.⁸

Mürebbiye Seçerken Nelere Dikkat Etmeli?

Osmanlı kadın dergilerinde hizmetçiler ve hizmetçilere nasıl davranılması konusunda yayınlanmış olan çeşitli makalelerin incelenmesi sonucunda, bu dergilerde yapılan çeşitli ayrımcılıklara ve meselenin sınıfsal boyutlarına daha önceki bölümde işaret etmiştik.⁹ Bütün Osmanlı kadınlarına hitap ettiği iddiasını taşıyan Osmanlı kadın dergilerinin, aslında yalnızca toplumun Müslüman kesiminin varlıklı ve eğitilmiş katmanlarına hitap ettiğini vurgulamış ve Osmanlı kadın dergilerinin bu kesime mensup kadınları diğer Osmanlı kadınlarından açıkça ayırt ettiğini öne sürmüştük.

Makalenin asıl odak noktasını da “bir Osmanlı ev hanımı evine hizmetçi alırken ve onu çalıştırırken nelere dikkat etmeli” sorusuna Osmanlı kadın dergilerinin sayfaları arasında verilmiş olan cevaplar oluşturmuştu. Çeşitli yazarların kaleminden ev hanımlarının hizmetçilerine karşı besledikleri duyguları dile getirme olanağı bulmuştuk. Osmanlı kadın dergilerinin yazarlarına göre, hizmetçiler kaba, cahil, salak, mankafa, şımarık, dedikoducu, pis ve terbiyesizdirler. Üstelik tembeldirler de. Kendilerinden istenileni anlayamayacak, anlasalar bile istenileni yapamayacak kadar kara

8- İzzet Ulvi. *Son Mektûblar*, (Bursa: Muin-i Hilâl Matbaası, 1332), 47 s.

9- Yavuz Selim Karakışla. “Kadın Dergilerinde, Osmanlı Hanımları ve Hizmetçi Kadınlar (1869-1927),” *Toplumsal Tarih*, Cilt. XI, No. 63, Mart 1999, ss. 15-24.

cahil olan hizmetçileri dövmek sövmek yerine, eğitmek gereklidir.

Hizmetçilerin yetiştirilmesi için mektep benzeri bir kurum henüz kurulamamış olduğu için, Osmanlı hizmetçilerin çoğunluğu, besleme olarak alınmış oldukları evlerde evin hanımı tarafından zaman içinde usta-çırak ilişkisi içinde yetiştirilmiş kızlardan oluşmaktaydı. 23 Temmuz 1908 günü yaşanan İkinci Meşrutiyet'in İlanı'ndan sonra, Osmanlı toplumunu saran özgürlük, milliyetçilik ve girişimcilik dalgalarının getirdiği toplumsal dönüşümün arasında, hizmetçi sektörü de üzerine düşen hisseyi almakta gecikmedi. "Cariye," "halayık," "odalık," "besleme," "evlatlık," "ahiretlik," "süt-anne," "dadı," ve benzeri gibi kölelik döneminden kalma çeşitli geleneksel Doğulu kurumlar, yerlerini maaşlı hizmetçi, aşçı ve mürebbiye gibi Batı usulü özgür ücretli emekçi gruplarına bıraktı.

Osmanlı Evlerinde Avrupalı Mürebbiyeler

Osmanlı kadın dergilerinde yazan Müslüman Osmanlı hanımlarının hizmetçileri için düşündüklerinden çok daha fazlası, evlerine "muallime" veya "mürebbiye" sıfatıyla almakta oldukları Avrupalı veya gayri-Müslim Osmanlı kadınlar için de geçerlidir, denilebilir. Müslüman Osmanlı kadınlarından çok azı Fransızca, Almanca ya da İngilizce bildikleri için, evlerine "muallime" veya "mürebbiye" olarak almış oldukları kadınların bilgi ve tecrübelerini denetleyebilmekten çok uzaktırlar. *Hanımlara Mahsûs Gazete*'de yazan ve Amerikan Kız Koleji mezunu olduğu anlaşılan Gülistan İsmet Hanım, bizlere kendi başından geçmiş şu ilginç hikâyeyi anlatıyor:

Bir iki sene evvel büyük bir konağa ziyârete gitmiş idim. Küçük hanımların hizmet-i ta'lîmine mahsûs oniki lira maâş ile birkaç lisâna aşinâ yeni bir muallime alınmış. Hanımefendi bendenize [s. 4] “bizim yeni institütresi bir defa görüp konuşsanız. Bakalım nasıl bulursunuz. O da İngilizce bilir” dedi. Mâdem ki çağırdılar, bir tavr-ı azamet-ferûşâne ile geldi. Bendenizi bir defa bir nazar-ı tecessüs ile süzdü. Fakat hiçbir şey istihrâc edemedi. Kendisine İngilizce söylemeğe başladığım vakit kadıncağız donakaldı. Beti benzi atdı. Mahcûbiyetinden kurtulmak için cevap vermek istedi. Zâten pek yavan olan İngilizce'sini büsbütün yutarak dili dolaşdı. Becerebildiği kısa cümleyi de yalnışsız söyleyemedi. Kendisine müteâkiben Fransızca söyledim. Gâyet fenâ bir aksân ile perişân bir cümle tedârik edebildi ve akabinde bir bahane bularak dışarı fırladı. Meğerse kadıncağız pek cim karnında bir nokta imiş. Her nereden tavsiye olunduysa buraya kapılanarak, mâl bulmuş mağribiye dönmüş. Fakat iki üç gün sonra yol verilip yerine bir başkası alındığını bi'l-âhare haber aldım.¹⁰

Müslüman Osmanlı konaklarına ve evlerine “mürebbiye” veya “muallime” sıfatıyla alınmış olan Avrupalı kadınların pek çoğu aslında yolu her nasılsa İstanbul'a düşmüş olan kişilerden oluşuyordu. Pek çoğunun eğitmenlik veya öğretmenlik gibi vasıfları bulunmadığı gibi, bazılarının öğretmeleri gereken lisanlara aşinalığı bile yoktu. Avrupalı olmaktan başka bir yeteneği olmayan liyakasız pek çok kadın Osmanlı konaklarında el üstünde tutuluyordu. Avrupalı “mürebbiye” veya “muallime” bulunamadığı zaman da Avrupa lisanlarına aşina olan Osmanlı gayri-Müslim kadınlarına başvuruluyordu.

10- Gülistan İsmet. “İslâm Terzihânesi Mes'elesi ve Hanımlarımız: N. Sabiha Hanım Efendiye,” *Hanımlara Mahsûs Gazete*, No. 313/III, 11 Safer 1319 / 17 Mayıs 1317, ss. 3-4.

Ancak, Osmanlı gayri-Müslim kadınlarından devşirilmiş olan “mürebbiye” ve “muallimeler”in eğitim, bilgi ve görgü seviyesi de bazen hayal kırıcı şekilde düşük seviyede olabiliyordu. Gülistan İsmet Hanım, yine kendisinin başından geçmiş olan başka bir anektodu aktararak, Müslüman Osmanlı hanelerine “mürebbiye” ve “muallime” sıfatıyla alınmış olan Osmanlı gayri-Müslimlerine mensup kadınların yetersizliklerini hayretle ifade etmektedir:

Bendeniz mektepde iken ibtidâi sınıflarda yarı İngiliz yarı Rum bir aileye mensûb iki hemşire var idi. Bunlar bir aralık mektebi terk etdiler. Biz henüz ali sınıfları ikmâl ile diploma almazdan bir hayli zamân evvel bu iki hemşirenin dörder beşer lira maâş ile İslâm konaklarında muallimelik etmekde olduklarını haber alınca hayretlere düştük. İngilizce ile Fransızca'nın yalnız mabâdillerini görmüş, sâir derslerin isimlerini bile işitmemiş bu iki hemşirenin nasıl muallimelikle para kazanmakta olduklarını, ne okuduklarını bir türlü anlayamadık.

Sonra kendileriyle görüşünce bizim bu vukûfsuzluğumuza güldüler. “Bizi kim imtihân edecek ki, ne okuduğumuz, ne bildiğimiz anlaşılsın. Diplomayı zâten arayan soran yok” dediler. Oh... Âlâ! Bir lisânı yalnız söyleyip biraz da sarfını anlamak beş lira kazanmağa kâfi ise bizim İngilizce ve Fransızca'yı dokuz on sene çalışarak ikmâl etmiş, fazla olarak ilmî ve fennî bir çok dersler görmüş, çalgı, dikiş nakış öğrenmiş olmaklığımız mutlaka on onbeş lira kazandırır dedik. Bundan âlâ kâr mı var. Derhâl bir muallimelik bulmak için lâzım gelen teşebbüslerde bulunduk. Bekledik. Hiç iltifât eden yok. Hiç ama hiç...”¹¹

11- Gülistan İsmet. “İslâm Terzihânesi Mes'eleleri ve Hanımlarımız: N. Sabiha Hanım Efendiye,” *Hanımlara Mahsûs Gazete*, No. 313/III, 11 Safer 1319 / 17 Mayıs 1317, s. 4.

Müslüman Osmanlı kadınlarının dil bilmemesine ve Batılı hayranlığına yenik düşmesini detaylı bir şekilde irdeleyen Gülistan İsmet Hanım, bu gülünç durumu kalburüstü Müslüman Osmanlı kadınlarının “şapka tutkusu”na bağlamakta ve biraz da dalga geçerek, şöyle yorumlaktadır:

Nihâyet katiyyen anlaşıldı ki bir isim ile bir şapka olmayınca bizim o müktesebât hiç para etmeyecek. Bize de matmazel denilmedikçe beş lira değil beş para kazanılamayacak. İşte muhterem hemşireler, mesele bundan ibâretdir. Gerek terzi, gerek muallime ve mürebbiye ve sâire, bizim hanımlarımızın rağbetini celb için ya madam ya matmazel olmalıdır.¹²

Dahası, Müslüman Osmanlı evine Fransızca muallimi, piyano hocası, mürebbiye ve benzeri pek çok sıfatla aldıkları Avrupalı kadınların “evin düzenini bozacak işler”e kalkışmalarından Müslüman Osmanlı da kadınları çok şikayetçidirler.

Mürebbiye Nasıl Bulunur?

İkinci Meşrutiyet’in İlanı’nı izleyen günlerde yaşanan radikal dönüşüm sırasında, Hizmetçi İdârehâneleri adı altında çeşitli hizmetçi, arabacı, dadı, mürebbiye, muallim ve muallime bulma ajanslarının kurulması da gündeme gelmişti. Bu yeni kurulan Hizmetçi İdârehâneleri bir yandan hizmetçi ihtiyacı duymakta olan evlere ücretli emek gibi Batı’lı bir usul ile çalışmak isteyen mürebbiye ve muallimeler gibi çeşitli

12- Gülistan İsmet. “İslâm Terzihânesi Mes’elesi ve Hanımlarımız: N. Sabîha Hanım Efendiye,” *Hanımlara Mahsûs Gazete*, No. 313/III, 11 Safer 1319 / 17 Mayıs 1317, ss. 2-4.

işçiler sağlıyor, diğer taraftan da bu işçileri evlerinde çalıştırmak isteyen işverenlerin ihtiyaçlarına uygun işçiler yetiştirmeye çalışıyordu.¹³

Hizmetçi İdârehâneleri'nin ilanları Osmanlı basınına da yansımıştı. Hizmetçi tutmak isteyenlere hitaben yayınlanan idârehâne reklamları ve "hizmetçi aranıyor" başlıklı eleman ilanları dergi sayfalarında sık sık boy göstermeye başlamıştı. Hem hizmetçiyi tutan işverenden, hem de kendisine iş bulunan hizmetçiden alınan komisyon karşılığında çalışan Hizmetçi İdârehâneleri, bu işin gayet kârlı bir iş dalı olduğunu herkese göstermişti. Bu nedenle, çok sayıda idârehâne kısa bir süre içinde ticaret hayatına atılmayı başarmıştı.

Hizmetçi İdârehâneleri birer iş ve işçi bulma kurumu gibi çalışıyordu. İdârehâneler emeğe ihtiyacı olanlara işçi, paraya gereksinimi olanlara da iş olanakları sağlıyordu. İşverenin istediği koşulları taşıyan bir hizmetli işe başladığında, hem işverenden hem de işçiden ayrı ayrı komisyon alınıyordu. Ayrıca, bazı idârehâneler işçi olarak çalıştırdıkları kişileri eğiterek işverenin işçilerden istediği vasıfları da kendilerine vermeye çalışıyordu. Hizmetçi İdârehâneleri'nin üçüncü ve belki de en önemli işlevi ise güvenlik konusuydu. İdârehâneler hizmetçi ve mürebbiye olarak çalışmak isteyen işçi adaylarının geçmişini sıkı bir incelemeden geçiriyor, onları çalıştırmak arzusunda olan işverenlerin güvenliğini sağlamaya özen gösteriyordu.

13- Yavuz Selim Karakışla. "II. Meşrutiyet Döneminde Kurulmuş Bir Hizmetçi Bulma Ofisi: Umûm Hizmetkârân İdârehânesi (1911)," *Tarih ve Toplum*, Cilt. XXXVIII, No. 226, Ekim 2002, ss. 45-54.

Zamanla işleri bozulan bazı Hizmetçi İdârehânesi sahipleri işi kolayla vurup “hizmetçi” ve “mürebbiye” kisvesi altında beyaz kadın ticaretine de giriştiler. Belli bazı Hizmetçi İdârehâneleri’nden gündelikle tutulan bu “hizmetçi” veya “mürebbiye” kadınlar, “müşteri”lerin evlerine istedikleri gibi girip çıkabildiklerinden, daha değişik türden “hizmet”ler vermeye başladılar. İşte bütün bu gelişmeler üzerine, Hizmetçi İdârehâneleri de çıkmaza girdi. İdârehâneler hızla saygınlık ve müşteri kaybetmeye başladılar.

Sultan II. Abdülhamid’in Kaygıları

İstanbul’daki varlıklı Müslüman Osmanlı evlerine, ailenin çocuklarının Batılı bir eğitim alması ve özellikle de aile efradının Fransızca veya İngilizce konuşmayı, hatta mümkünse dönemin modasına uygun olarak piyano çalmayı öğrenmesi amacıyla, Avrupa’dan Hristiyan mürebbiyeler alınmasının yarattığı kişisel sıkıntılar ve doğurduğu toplumsal sorunlar konusunda, Sultan II. Abdülhamid’in şahsen dikte ettirmiş olduğunu düşündüğümüz 1901 tarihli bir irade-i seniyyesini ekte bulacaksınız.

Sultan II. Abdülhamid tarafından kelime kelime dikte ettirilmiş olduğunu düşündüğümüz bu belgeye göre, “Avrupalı ve yerlilerden gâyet ahlâksız ve uygunsuz bir takım Hristiyan kadınlarının mürebbiye nâmıyla ve süd-ana sıfatıyla veya sâir bir sûretle İslâm hânelerine alınarak” bu evlerdeki zavallı Müslüman Osmanlı çocuklarının bakımı ve eğitimi kendilerine terk edilmektedir. Bu kadınlar da kendi bildiklerini okumakta, kendilerine emanet edilmiş olan Müslü-

man kızlarını açık saçık kıyafetler içinde şehrin Hristiyan mahallelerinde gezdirmekte, bu durum gayri-Müslim Osmanlılar'ın bile kendi aralarında "istihzâ" ile gülüşmelerine yol açmaktadır. Bu duruma müdahale etmeye çalışan Osmanlı memurlarına ise "hürriyete tecâvüz muamelesi" yapılmaktadır.

Sultan II. Abdülhamid'in bu hassas konuda kendi görüşünü savunabilmek için verdiği örnek gayet ilginçtir: "cumhûriyet ile idâre olunan Amerika'da bile" bütün dinler serbest bırakılmıştır. Dinin gereklerine uymayan veya "milletin nâmûsuna tecâvüz eyleyen" davranışlarda bulunanları ise Amerikan hükümeti engellemektedir. Amerikan hükümetinin gözünden kaçan durumlarda ise "ahâlinin en şiddetli muâmelâta teşebbüs eylemekte oldukları" bilinmektedir. Sonuç olarak, Amerika'dan verdiği bu örnekten yola çıkan Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı İmparatorluğu'nda bu gibi tuhaf durumların ortaya çıkmasına karşı asla sessiz kalmayacağını vurgulamakta ve irade-i seniyyesinde aynen: "muhâlif-i diyânet ve âdâb ve terbiye olan şu çirkin hâllere bir netice verilmek arzû buyurulmaktadır," demektedir.¹⁴

14- T.C. BOA, İrâdeler Tasnifi, İrâde-i Husûsiye, Genel: 165 (145), Hususi: 36, 22 Rebiyyülâhir 1319.

BELGE (15)**Yıldız Sarây-ı Hümayûnu****Başkitâbet Dâiresi****2023**

İstihbâr olunduğuna göre Avrupalı ve yerlilerden gâyet ahlâksız ve uygunsuz bir takım Hristiyan kadınlarının mürebbiye nâmıyla ve sūd ana sıfatıyla veya sâir bir sûretle İslâm hânelerine alınarak ve etfâl-i müslime bu makûle süfehânın agûş-ı terbiyesine bırakılarak ve bu çocuklar bi'l-âhare ekseriyâ Hristiyan mekteblerine verilerek bu sûretle mukteziyât ve âdâb-ı diniye ve mezheblerini iktisâb ü tahsîlden mahrûm bırakılmakda ve İslâm kız çocuklarının araba içlerinde ve bu makûle mürebbiyeler ellerinde şurada burada hatta Hristiyan mahallâtı aralarında âdâb-ı mukaddese-i İslâmiyet ve mahremiyete bi'l-küllîye mugâyyir şekl ü kıyâfetde açık saçık gezmekde ve işbu usûl-i terbiye ve ma'îşet-i mukallidkârâne kendini bile Hristiyanlarca bile bâde-i istihzâ olmakda ve bu hâllere muhâlefet vukû'unda hürriyete tecâvüz ma'nâsıyla bi't-tefsîr taassub nâmıyla i'tirâzlar edilmekde olup hâlbuki hürriyet hadd-ı zâtında mâl ve can ve ırzdan emniyetden ibâret olarak ahvâl-i mesrûde ise ma'nâ ve muktezâ-yı hürriyete ve âdâb ve ve erkân-ı İslâmiyet'e küllîyen mugâyyir bir usûl-i nâ-meşrû' sefâhat-perestî ve serbestiyetden başka birşey değildir ve hatta cumhûriyet ile idâre olunan Amerika'da bile edyân serbest olduğu hâlde bu sûretle dine riâyetsizlik eden ve milletin nâmûsuna tecâvüz

15- T.C. BOA, İrâdeler Tasnifi, İrâde-i Husûsiye, Genel: 165 (145), Hususi: 36, 22 Rebiyyülâhir 1319.

eyleyenler hükûmet tarafından men' olunmakda olduğu ve şâyed her nasılsa hükûmetin nazârından kaçarak men'ine gidilmediği takdîrde ahâlinin en şiddetli muâmelâta teşebbüs eylemekte oldukları derkârdır. Taraf-ı eşref-i hazret-i hilâfet-penâhîden bu gibi ahvâle karşı aslâ tecvîz-i sükût buyurulamayacağı cihetle kanûn ve usûl ve terbiyeye dâiresinde men'i zımnında hükûmetçe ve zâbitaca bir tedbîre tevessül olunarak her hâlde muhâlif-i diyânet ve âdâb ve terbiyet olan şu çirkin hâllere bir netice verilmek arzû buyurulmakta olduğundan âna göre iktizâ edenlere teblîgât icrâsı şeref-müteallik buyurulan emr ü fermân-ı hümayûn-ı hazret-i hilâfet-penâhî mantûk-ı münîfinden olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

fî 22 Rebiyyülâhir sene 1319 ve fî 26 Haziran sene 1317 [9 Temmuz 1901]

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî

Tahsîn.

III.

**OSMANLI *HANIMLARI* VE
BOHÇACI *KADINLAR*
(1890-1932)**

III.

OSMANLI HANIMLARI VE BOHÇACI KADINLAR

(1890-1932)

Giriş

İstanbul'un önceleri Rum ve Musevi, ondokuzuncu yüzyılda ise çoğunlukla Lehli, Hırvat ve Çingene asıllı olan bohçacıları, Osmanlı İmparatorluğu'nun altı asırlık tarihi boyunca en kendi içine kapalı toplumlarından birisi olan Müslüman Osmanlı kesiminde, kendi evlerinin sınırları içine hapsolmuş kadınlar için dış dünyaya açılan birer pencere işlevi görmekteydi.¹ Osmanlı İmparatorluğu'nun dört bir yanından gelen rengarenk kumaşlar, Doğu'nun egzotik desenli ipekli-leri, Avrupa'da Sanayi Devrimi'nin ürünü olan makina dokuması "İngiliz kumaşı" çeşitleri, Paris'in gerçekten baş döndürücü bir hızla değişen modaları, Londra'nın terzilik konusundaki son icatları, Beyoğlu mağazalarının o erişilmez renk ve kokuları, her türden mak-yaj malzemesi ve değersiz taşlarla süslü mücevherat,

1- Pars Tuğlacı. "Bohçacı Kadınlar," *Osmanlı Döneminde İstanbul Kadınları / Women of İstanbul in Ottoman Times*, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1984), Cilt. I, ss. 48-50.

bohçacı kadınların sırtlandıkları bohçaların içerisine sığırıyordu. Dış dünyanın bütün bu merak uyandırıcı güzellikleri, bohçacı kadınların sırtlandıkları bohçaların içerisinde mahalle aralarında dolanıyor, dere tepe aşıyor, İstanbul'un daracık çamurlu sokaklarını bir bir arşınıyordu. Dış dünyanın büyüğü gizemi, bohçacı kadınların küçücük bohçalarının içerisinde Müslüman Osmanlı kadınlarının hapsolmuş oldukları konakların, yalılarının, ahşap ve kâgir evlerin içine ulaşıyor; hatta, o dışa kapalı evlerin mahremiyetine kadar erişiyordu. Bohçacı kadınların sırtlarında evlerin içlerine kadar taşıdıkları bohçalar, İstanbul'un zengin ve fakir her kesimden Müslüman Osmanlı kadınları için vazgeçilmez birer zenginlik unsuru, içerisinden ev kadınları için bitmez tükenmez güzellikler çıkan birer sihirli sandık, henüz yüzü güneş bile görmemiş solgun benizli ev kızlarının gelecekteki mutlu günleri için hazırlanılan birer cihâz (çeyiz) kaynağı işlevi görüyordu.

Bohça

Şemseddin Sami, ünlü *Kamûs-ı Türkî*'sinde “boğça” kelimesinin karşılığında bakın neler yazıyor:

Boğça. Boğmakdan. Aslı “boğ” olup, onun musaggarıdır (*küçültme ekisidir*). 1. Dört köşesi bir yere gelip bağlanmak üzere eşyâ sarmağa mahsûs dört köşeli kumâş. 2. Böyle bir kumâşa sarılmış hediyecek kumâş [s. 316] vesâire. 3. Dört köşeli şâl. 4. Seçme ve ufak denk sûretinde tütün.

Boğçacı. Boğça ile eşyâ gezdirip satan karı...²

2- Şemseddin Sami. *Kâmûs-ı Türkî*, (Dersaâdet: İkdâm Matbaası, 1317), Cilt. 1, ss. 315-316.

Türk Dil Kurumu'nun yayınlamış olduğu *Büyük Türkçe Sözlük*'de "bohça" kelimesinin karşılığı "içine çamaşır, elbise gibi şeyler koyup sarmaya yarayan dört köşe kumaş" olarak verilmektedir.³

Biz bu tanımları temel olarak alıp, biraz daha genişletelim. "Bohça" kelimesinin Osmanlıca imlası "boğça" şeklindedir. Eski harflerle hazırlanmış bütün kaynaklarda da "boğça" olarak geçmektedir.⁴ Bohçanın dört ucu bir araya getirilip düğümlendiği ve bohçanın içinde bulunan eşya da karşılıklı uçlar "boğularak" sarmalandığı için, "boğça" kelimesinin "boğmak" fiilinden türetilmiş bir isim olduğunu varsaymak, herhalde, yanlış olmayacaktır.

Zaten, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* yazarı Mehmet Zeki Pakalın da "bohça" kelimesini şu sözlerle tarif ediyor:

Basmadan vesair kumaştan değirmi olarak yapılip içine eşya konulan büyücek sargı demektir. Bunun içine çamaşır vesair eşya konularak dört ucu bir yere getirilir, bağlanır. Bohçalar yapıldıkları kumaşa ve içlerine konulan şeylerin nev'iyle gördükleri hizmete göre ad alırlardı. Şal bohça, amediye bohça, basma bohça, yazma bohça, parçalı bohça, mendil bohçası, çamaşır bohçası, hamam bohçası gibi. Bohçaların ağır kumaştan olmaları zenginlik alâmeti (*belirtisi*) idi. Yüzleri kumaş olan bohçaların içleri astarlı idi. Küçük çocuklar dikiş dikmeyi parçalı bohça dikmekle öğrenirlerdi. Vaktiyle Türk evlerinde bütün çamaşır, elbise gibi dokuma ve kumaşa ait eşya

3- Türk Dil Kurumu. *Büyük Türkçe Sözlük*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, [9. baskı] 1998), ss. 323-324.

4- Biz bu yazı boyunca, alıntılar dışındaki yerlerde, kelimenin yeni yazılışını kullanmayı tercih ettik.

hep kendilerine mahsus bohçalar içinde muhafaza olunurdu. Bunun için sandık bohçası ayrı, dolap bohçası ayrı, cihâz (çeyiz) bohçası ayrı olurdu.

Eski devirlerde hediye olarak gönderilen kumaş, çuha, iç çamaşırı, destmal ve emsâli (*benzeri*) şeylere de bohça denilirdi. Bu tâbir o gibi şeylerin bohçaya sarılmalarından meydana gelmişti. Vaktiyle evlenen kızlar, kayınbaba, kaynana, kayın, görümce gibi vardıkları erkeğin yakın akrabasına bohça gönderirlerdi. Bohça alan kadın ve erkek de karşılık olarak geline kumaş ve onun gibi bir şey verirdi.

Eski zamanlarda elinde bohça olmaksızın sokağa çıkan bir kadını yeniçeriler ‘havaî-meşrep’ diye kaldırırlardı. Onun için, namuslu kadının ya elinde bohçası, yahut kucağında çocuğu olurdu. Alışveriş için çarşıya giden kadının da mutlaka bir bohçası bulunurdu. Çünkü o vakitlerde elbiselik kumaş satanlar sattıkları kumaşları kâğıda sarmazlardı. Kadın koynuna soktuğu bohçasını çıkarır, aldığı şeyleri içine yerleştirirdi.⁵

Büyük Türk Lûgatı’nda ise “bohçacı” kelimesi “elbiselik, çamaşırlık kumaş, başörtüsü, dülbend ve grep ve çeşitli kadın eşyası ile yatak ve yorgan çarşafı ve yorgan yüzü gibi şeyleri, bohça halinde sırtlanıp taşınabilecek küçük denklerle ev ev gezdirip satan kadınlar” olarak tanımlanmış.⁶

Oysa, İstanbul’un bohçacı kadınlarının asırlar boyu sırtlarında dolandırdıkları bohçaların içinden yalnızca

5- Mehmet Zeki Pakalın. “Bohça,” *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt. I, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, [3. baskı] 1984), s. 238.

6- Aktaran: Reşad Ekrem Koçu. “Boğçacı Kadınlar,” *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt. VI, (İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1963), s. 2938.

kumaşlar ve dikiş nakış levazımatı çıktığını zannetmek biraz safdillik olur. Bohçaların sadece “bez taşımaya yarayan bir bez” olduğunu düşünmek de çok büyük bir yanılıdır. Bohçacı kadınlar, televizyon ve radyo gibi iletişim araçlarının henüz icad edilmediği, dönemin en önemli iletişim aracı olan gazetelerin daha evlerin içine kadar nüfuz edemediği bir çağda, henüz okuması yazması bile bulunmayan Müslüman Osmanlı kadınlarının içine hapis oldukları evlerinden kolaylıkla ulaşabildikleri tek iletişim kaynağı durumundadırlar.

Bu noktada, öncelikle eski İstanbul’un bohçacı kadınları ile ilgili çeşitli özgün tanıklıklara yer vermek, bu arada Ahmed Reşâd’ın *Bohçacı Kadın* romanında yer alan “çöpçatan bohçacı Necîbe” karakterine ayrıntılı bir biçimde değinmek, nihayet çalışmanın sonuç bölümünde de bütün bu tanıklıklardan bohçacılarla ilgili olarak öğrenmiş olduğumuz bütün bilgileri biraraya getirmek istiyorum.

Eski İstanbul'dan Bohçacı Kadın Tipleri

İstanbul'un sosyal tarihi alanında yetişmiş olan en önemli tarih, antropoloji ve folklor araştırmacılarından birisi olan Sermed Muhtar Alus, Reşad Ekrem Koçu'nun zamanla "eski İstanbul hakkında eşsiz bilgiler ansiklopedisi"ne⁷ dönüşmüş olan *İstanbul Ansiklopedisi*'ne vermiş olduğu "Bohçacı Kadınlar" maddesinde şu önemli bilgileri ardarda sıralıyor:

Bohçacı kadınlar iki çeşid idiler: Bohçacı kadın, bohçacı madama. Bohçacı kadın Müslüman... Bir kısmı Rumeli muhâciri, bir kısmı da kıbtî (*çingene*) Müslime.. Başında, omuzlarından pelerin gibi aşağıya sarkmış patiska baş örtüsü; sırtında yeldirme, koltuğunun altında tıkız bir bohça, ayaklarında el örgüsü beyaz yün çorablar, yaşları kırk ile altmış arasında.

Ekser ikisi üçü birlikde, İstanbul içinin, sayfiyelerin sokaklarını dolaşırlar.

- Çözmeler!... Dokumalar!... Şile bezleri!... Bursa malları!... diye gevrek gevrek bağirtiyı basarlar.

Muayyen (*belirli*) müşterileri var. Kapıyı çalıp taşlığa girer girmez, yer malta, mermer, çini, her neyle döşeli olursa olsun, derhal yere bağdaş kurup baş örtülerini enseyeye indirirler. İlk lafları maşraba ile su istemek; ilk işleri de, su getirilince, avucu tepeye basdırıp, ayakta iseler çömelip lıkır lıkır dikmek.

Biraz soluk aldıktan sonra bohça açılır; içinde şunlar vardır: çözme, dokuma, Şile bezi, Bursa'nın hamam takımı havlusu, bürümcüğü; uçları sarma işlemeli çevre,

7- Reşad Ekrem Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi* konusunda Orhan Pamuk ile pek aynı fikirde olmadığımız konusuna okurlarımızın dikkatini burada bir kez daha çekmek isterim. Bkz: Orhan Pamuk. *İstanbul: Hatıralar ve Şehir*, (İstanbul: YKY, 2004), ss. 151-158; Orhan Pamuk. *İstanbul: Memoirs of a City*, (London: Faber and Faber, 2005), pp. 137-154.

hesâb işli uçkur, mendil, tahâret bezleri...

Ev halkı, büyüğünden küçüğüne, Çankırı'lı ahiretliğine kadar etrafına üşüşür. Birer birer bohçadan çıkarılanlar sıra ile elden ele alınır; aydınlığa tutularak, gerilerek at-kıları, örgüleri sayılır; hamam takımının sırma işlemesinin sîm olup olmadığı münakaşa edilir; tahâret bezinin kenarındaki sıçan dişinin inceliği kalınlığı gözden geçirilir.

Zavallı bohçacı kadınların bahtları mı kıt, nasibleri mi bereketsizdi neydi, bu kadar muâyeneye, patırdıya rağmen bir kuruşa bir bardak altı bile alınmaz; hiç bir şey satamadan, somurta somurta kapıdan çıkarlardı.

Bohçacı madamaya gelince: başlı başına bir tip idi. Hepsi Avusturya Yahudisi. Türkçe'yi hatta ana dillerini "gaga, gaga" konuşurlar. Bunların yaşı da kırk ile elli arasında. Başlarında hasırdan bir siyah şapka, üstünde gerdana kadar siyah tül; arkada yine siyah iken neftiye çalmış tayyör. Elde siyah tireden yarım eldiven, bilekde çanta, belden aşağı uzun etek, ayaklarda 45 numara iskarpinler.

Hemen hepsi de ablak çehreli, yahni yanak, çilli, sarı boyalı saçlı, güneşden yanmamak için kat kat puduralı. Serçe parmaklarında da karga gagası gibi kirden kapkara bir tırnak. Onda sekizi de etli butlu, duba gibi.

Önde madama, beş on adım peşinde genç irisi, müheykel (*heykel gibi*), eller ayaklar iri kıyım, semerli bir hammal, semerin üstünde yelken bezine sarılı iki kallâvî (*kocaman*) bohça, bir de bavul.

Hammal da tip. Kürd olmayacaktır... Uysal, toy Anadolu uşağı, köyünde nişanlısı karısı var ama İstanbul'da bekâr hanında üç beş hemşehrisi ile aynı odada mihman (*misafir*) bekâr uşağı.. Meziyetlerinin başında ketûmiyeti

(ağzının sıklığı).. Yaşı onyedî ila ondokuz. Yirminin üstünde ise madamın üç dört yıllık emekdarı, senli benli-sidir. Günâhı boynuna, kafasını kesseler söylemez ama ‘paranın yüzü sıcak’ diyerek karının koynuna girer yatar. Kokona ona daima:

Ahmed, buğda (*buraya*) gel! Mehmed, sen bağçede otuğ (*otur*)! Hasan, karnın su isteyoğ? (*susadın mı?*) yolu hitabda.

Madamaların İstanbul’da yüksek familyalardan (*ailelerden*) bilmediği, tanımadığı yokdu. Kibar semtlerde, yazlık köşkler ve yalılar civârında mekik dokurlar idi. Devamlı müşterileri vardı. Babasının evi gibi sellemeü’s-selâm (*selamsız sabahsız*) konaklara, köşklere, yalılara dalarlar, kapıdan içeri girip bohçaları alt katdaki taşlığa taşıtırlar. Öyle de güçlü kuvvetli idiler ki bohçanın en irisini, otuz kırk okka gelenini kavrar kavramaz, kapıdaki Ahmed’inin, Mehmed’inin, Hasan’ının sırtından sanki kuş tüyü yasdıkmiş gibi yandaki pembe odaya atıverirlerdi.

Madama odada soluk alınca altına bir sandalya çeker; el çantasından yelpâzeyi çıkarır, bâzılarında yelpâze de yeni moda, yaylı, düğmesine basınca vantilâtör gibi (s. 2940) fırıl fırıl dönen nev’inden.

Sandalyaya çöker çökmez kalfalardan su ister; fakat he-men içmez, çünkü kan ter içindedir. Bulûzunun yakasını açar, göğsünü, koltuk altlarını havalandırır. Beslemenin getirdiği bardağı inceden inceye tedkik eder. Kendi kendine, Frenkçe bilenlerin de hiç anlamadığı jargonca (*lisanla*), yani ana yurduna has, Almanca, Çekce, Lehçe karışık, bozuk bir dille birkaç söz mırıldandıktan sonra “su torlulu!” yahut “bardağın kenarı yağlı!” diye besleme kızıdan tekrar su ister.

Bu bohçacıların etrâfına da büyük küçük herkes toplar-

nırdı. Bohçadakileri sayalım: En irisinde, Avrupa yünlüleri, şayak eteklikler, kazmir ceketlikler. Ortancasında, saten dö Liyonlar, Krep dö şinler, taftalar, yâni çarşaf, yeldirme, maşlah yapılacak ipeklilerle bulüzlara, fis-tanlara, ıvır zıvırlarına yarayacak fularlar, gazlar, tüller. Bavulda da krem, diş tozu, taşlı tarak, kolonya, lâvanta, düzgün, pudra, allık, kozmetik, saçlarda alın bombesi-nin altına sokulacak pompon, renkli taşlardan, mercan-dan kolye, küpe, yüzük, iğne...

Madam o gaga dili ile bir bülbüldür. Bilmediği, sarf etmediği Türkçe kelime yoktur: “nasıg diyoğlar, alaturka ekspresyon ben bilmiyoğ” dediği asla vâki değildir.

Üstelik, sanki İstanbul kazan, o kepçe. Büyük şehrin her tarafını karıştırmış, didiklemiş, her konağın içyüzüne âgâh (*haberdar*) olmuştur. Onun başka mârifetleri de çok, neler sağlık vermez: gelinlik kızlara koca, evlenecek delikanlılara kız, evli ve barklı hanımı hastalıklı beylere tâze dul, sinir hastalıklılara doktor, romatizmalılara ilâç, zaif nahiflere yıllanmış eski şarap, Büyükkada’da tebdîl-i havalık köşk, Boğaziçi hasreti çekenlere Büyükdere’de yalı, başına birden devlet kuşu konuvermiş de at araba tedârikine niyetlenenlere yeni ölmüş küberâdan (*kibar-lardan*) birinin bir çift beygirini, faytonunu, kupasını sağlık verir, hatta araya girer, kendi kesesini de şenlen-dirirdi.

Zemin ve zamanı müsâid bulur, karşısındakini de teşne (*eğilimli*) görürse, hemen kulağa eğilip neş’eli sözler de fısıldar; açıkçası muhabbet meyâneciliği (*aşk aracılığı*), muhâbere memurluğu (*postacılık*) etmekden de geri kalmazdı. Bir nev’i postacılığı ve muhâbere memurluğu da vardır. Senli benli olduğu bazı candan tanıdıklarına iki göz arasında, kaş gözle işareten sonra yanaşır; bir iki fısıltıyı müteâkib (*takiben*) koynundan çıkardığı koku-

lu, çiçekli zarfı veriverir. Yavaşçacık: “çabuk cevap yaz!” deyip, hiç belli etmeden yine bohçasının başına geçerdi. Getirdikleri Şile bezlerinin rağbetlileri çokdu, paşalara beylere helâlî gömlek onlardan yapıldı. Yazma yemenileri evin emekdarı dadılar, bacılar, mendileri ağalar, uşaklar; yorgan yüzlerini de “yazın hafif oluyor” diye ev sâhibleri kapıştırdı. Alafranga mîzac âileler bu ekserîsi Rumelili, İstanbul civârındaki köylerde '93 Harbi'nde muhâceret etmiş yerleşmiş bohçacı kadınlara yüz vermez, evden içeri sokmaz, “istemez, istemez! Lüzûmu yok!” diye pencereden düdüğü gibi öter, muhâcirceğizler de ağzı açıp gözü yumarlardı.

Alafranga mîzac olanların makbûlü bohçacı madamalar. Daha kapıdan girince ağalarla merhabalaşır, hammalını harem bölüğünün dış taş merdiveni başında bırakır; “vay, madamcığım, sen misin? Buyur bakalım”larla karşılaşılır. Sigara, kahve, şerbet sunulur. “Yeni yeni nelerin var?” diye sorarlar.

Madamın hatırı büyük. Herkes birşey alır, boş döndürmezler. Fazla pazarlığa da girişmezler, zirâ madama kaç yıllık tanıdıkları, kendilerini hiç aldatır mı? Halbuki öyle

kazıkçı idiler ki beş kuruşluk malı iki mislinden aşağı satmazlardı.

Cigarayı tellendirdi mi, dedikodu onda: Filanca konağın beyi gizlice bir odalık alıp kâhyasının evine yerleştirmiş, yakında evlenecek; oğlu küçük beyin de Kondordiya'da bir aktrisi sevdiği herkesin ağzında imiş, ya dâmad bey, onun da bir Rum metresi varmış, Tarlabası'nda mı, Tatavla'da mı ne? Falancaların hanımefendinin çingeneliğini sormayın, on para üstüne titrer, ya kızı, Allah'ın budalası, hem de hastalıklı, sıska gelinleri de tilki, çok bilmiş, öyle olmasa sarhoş kocanın kahrını çeker mi? Bilmem kimin küçük oğlu ile "korte" (*flört*) yapıyormuş, haksız mı? Daha neler, neler...⁸

İstanbul Ansiklopedisi'nin yayıncısı Reşad Ekrem Koçu, Sermed Muhtar Alus'un eski İstanbul'a ait bu renkli ve detaylı betimlemesine, 1950'li yılların bohçacılarına ait kendi kişisel gözlemlerini de eklemekten kendisini alamamıştır:

Sermed Muhtar Alus'un bohçacı madamalara yüklediği muhabbet meyâneçiliğini (*aşk aracılığı*) bohçacı kadınların içinden yapanların da çok, ve bu meyâneçilerin (*aracıların*) de bilhassa kıbtî (*çingene*) Müslime'lerden olduğu muhakkaktır.

Avusturyalı, Çek Yahudisi bohçacı madamaların Tanzimat'dan sonra türediğini tahmin ediyoruz. 1918 Mütarekesi'nden sonra da ortadan tamamen çekilmişlerdir.

8- Sermed Muhtar Alus. "Boğçacı Kadınlar," *Akşam*, 26 Mayıs 1932, s. 4; Sermed Muhtar Alus. "Boğçacı Kadınlar," *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt. VI, (İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1963), ss. 2938-2941; Sermed Muhtar Alus. "Boğçacı Kadınlar," *Masal Olanlar*, (ed.) Nuri Akbayar, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1997), ss. 85-88.

Daha önce bu işin İstanbul'un Musevî ve Rum kadınları tarafından yapıldığı söylenebilir ise de tarih kaynaklarımızda en küçük bir kayıt yoktur. Bohçacı Müslüman kadınlar için de aynı şeyi söyleyebiliriz.

Bohçacı kadınlar, hayli azalmış olmakla beraber, hâlâ görülürler; hele bazı sabahlar, sekizi onu bir arada, içlerinde tâzeleri, kaşı gözü yerinde, eli ayağı düzgün, cilveli, işvelileri de olmak üzere bir kafiye hâlinde Haydarpaşa'dan gelen vapurdan çıkıp köprü üzerinde bir sahne teşkil ederler ki, seyre, bir müddet seyr ede ede tâkibe değer. Kıyâfet hiç değişmemiştir: Başlarda namaz bezleri, sırtlarda siyah yeldirmeler, koyu kırmızı, koyu mavi, dallı çiçekli basma entarileri, yaşlıları hatta bazen tâzeleri de rengârenk şalvarlı; yalnız ayaklardan yün çoraplar atılmıştır, kimi yalın ayak, kimi naylon çoraplı, çoraplılar da bir âlâmet-i farika (*tanıtıcı işaret*) hâlinde mutlaka mâvi şosetli, topukları bilâ-istisnâ (*istisnasız*) yamulmuş iskarpinler. Ellerde kına, ağızlarda ciklet, hepsi yırtık, en körpesi dilberi pervâsız, omuzlarında yatak çarşaflarına sarılmış mal denkleri, ve bağıra bağıra konuşurlar, önde kösemenleri ile bir kadın sürüsüdür ki, yâ hey!⁹

Elimizde bir de 1932 yılında, o zamanlar yaklaşık otuz beş yıldır İstanbul'da bohçacılık yapmakta olan bir bohçacı kadınla yapılmış bir söyleşi bulunmaktadır. Gazeteci Cemalettin Bildik, *Akşam* gazetesi için hazırlamış olduğu "Şehir Hayatı" başlıklı röportajlarından birinde, artık sönmekte olduğu anlaşılan bohçacılık mesleği hakkında şunları gözlemliyor:

9- Reşat Ekrem Koçu. "Boğçacı Kadınlar," *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt. VI, (İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1963), ss. 2938-2942.

Eskiden bohçacı kadınlar, kapı kapı dolaşarak entârilik kumaşlar, hamam keseleri, sabun bezleri, yün çorap, namaz başörtüleri, oyalı yemeniler, ibrişim veya ipekle örülmüş para keseleri, yatak ve yorgan yüzleri ile çarşafı, yün kuşaklar, tel işlemeli terlikler, çevreler, çarşaflık, maşlahlık kumaşlar satarlar ve bu işleri arasında bir de mühim vazife ile kendilerini mükellef (*yükümlü*) tutarlardı: Her gittikleri evde evlenecek çağda kız olup olmadığını anlamağa ve şâyet varsa lâfı uzatarak kızın da bohça başına gelmesini temine çalışırlardı. Zaten o zamanın bohçacı kadını bir nevi teehhül vasıtası add (*evlilik aracı olarak kabul*) edildiğinden, evlerin kızları da onlara gözükmekten kendilerini men edemezlerdi. Hatta, eski zamanın bohçacı kadınlarının evler arasında aşk mektupları getirip götürdükleri, evin büyükleri görmeden mektubu genç kızın eline tutuşturdukları da vâki idi.

Bohçacı kadınlar şimdi de var; sırtlarında büyük bohçalar olduğu halde yine sabahtan akşama kadar semt semt, sokak sokak, kapı kapı dolaşarak mal satmaktadırlar. Fakat, şimdikilerin hem mesailerinde, hem de sattıkları mal çeşidinde eskiye nazaran hayli değişiklik göze çarpmaktadır.

Evvelki gün bizim kapıyı çalan yaşlıca bir bohçacı kadını içeriye alarak çeşitlerine baktım: Sadece dallı, çiçekli emprimeler, basmalar, yünlü kumaşlarla, yatak yorgan çarşafı vardı. Bana dert yanarak:

- Bugün, dedi, yetmiş yaşımdayım. Otuz, otuz beş sene-den beri bohçacılık yaparım. Fakat, nerede o eski günlerin alışverişi...

- Hem öyle bir durgunluk ki, sabahtan akşama kadar sokakları, kat kat apartıman merdivenlerini arşınladığım halde günlük nafakamı bile çıkaramıyorum.

- Peki, bu durgunluğun sebebi ne?

- Ne olacak? Hemen her kadının, hatta genç kızın çarşığı boylamasından, fellek fellek gezmesinden, dükkân dükkân dolaşmasından... Eskiden kadınlar, şimdiki gibi bir entarilik için dükkân dükkân dolaşır, tezgâhtarlarla çene mi yarıştırırdı! Hele genç bir kız, sokağa çıkıp çarşıda pazarda gezmesi şöyle dursun, evinin penceresine bile zor sokulurdu.

- Bugünkü kazancınızın, eskisinden az olmasına bir sebep daha var galiba? dedim.

Hayretle baktı:

- Neymiş o bakayım?

- Siz bilmiyor musunuz?

Gözlerini kısa kısa ağzından bir bakla almağa çalıştığını anlamış olmanın mânalı bakışlarıyla:

- Bilmiyorum, dedi. Söylesene bakayım?

Tabî eskiden genç kızların evlenmelerine de yardım ederdiniz. Şimdi ise...

Gülerek sözümü kesti:

Bana bunu söyletmek istediğini anlamıştım zaten... Fenâ mı ederdik. Kızların evlerde kalıp kartlaşmalarını önler, tam çağlarında ev bark sahibi olmalarını temin etmiş olurduk.

- Kaç sene evveline kadar bu yolda mesai sarf ettiniz?

- Cumhuriyet'in ilanından sonra bu işler durdu. O zamana kadar ufak tefek işler olurdu. Hele annemin zamanında, Allah sizi inandırсын, evimizi, bu yüzden yağlı ile balı ile gül gibi geçindirir, para da arttırabilirdik.

- Kaç kişiyi evlendirdiniz?

Ben ancak iki kızın evlenmesine vâsita oldum. Fakat, annem çoook!...

Annenizin mektup getirip götürdüğünü de bilir misiniz?

Bilirim tabîî... Annemin vefatından az sonra kocam öldü. Bir daha evlenmedim ve annemin işini devam ettirdim. İşte o zamanlardan beri de bohçacıyım...

- Başınızdan hiç mi enteresan bir hâdise geçmedi?

- Ne demek o?

- Yani, heyecanlı, güzel bir aşk macerasına vâsıta (aracı) olmadınız mı?

İlk işe başladığımın ikinci senesinde çok güzel bir iş yaptım. Amma ne heyecanlı, ne heyecanlı idi.

Bohçacı ihtiyarı boş çevirmek doğru olmayacaktı. Üç metrelik bir basma parçasını dokuz liraya aldım. Eminim ki bu basmayı piyasadan alsam ikişer liradan altı lira edecekti.¹⁰

Gazeteci Cemalettin Bildik'in konuştuğu bu yaşlı bohçacı kadının ağzından almayı başaramadığı "cinsel aracılık" konusunda gayet detaylı bilgilere, bir başka kaynakta rastlamak mümkündür. Osmanlı İmparatorluğu'nun İstibdâd, Meşrutiyet ve Mütareke dönemlerini ele aldığı *Üç İstanbul* romanında, Mithad Cemal Kuntay dönemin birçok toplumsal yarasına başarıyla parmak basmayı bilmiştir. *Üç İstanbul* romanında çok ayrıntılı olarak anlatılan toplumsal çöküşün en renkli simalarından birisi de, "meslek icabı" her eve rahatlıkla girip çıkabilen bohçacı Hayriye karakteridir. *Üç İstanbul* romanında, Tapu Müdürü Semîh Efendi'nin biricik kızı Melâhat, kendi arzusu hilafına

10- Cemalettin Bildik. "Şehir Hayatı: Eski Bohçacılar," *Akşam*, 26 Mayıs 1932, s. 4; Cemalettin Bildik. "Şehir Hayatı: Eski Bohçacılar," *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt. VI, (İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1963), ss. 2938-2942.

evlendirilmiş olduğu içgüveği kocası Dahiliye Şifre Mümeyyizi Sa'îd Bey ile kendi babasının evinde mutsuz şekilde yaşamaktadır. Eşcinsel eğilimleri de bulunan Melâhat, içgüveği kocası Sa'îd'in yanısıra, çocukluk aşkı Senihâ ve eve rahatlıkla girip çıkabilen sevice bohçacı Hayriye ile karmakarışık bir ilişkiler yumağı içerisinde yaşamaktadır:

Melâhat, kocası Sa'îd'in muntazam hendese hatları ile (*dümdüz*) çerçeve gibi kucaklayan kollarından sabah dar kaçdı, ve Senihâ'nın çırpınmasını bilen kollarına atıldı... Melâhat'ın yatak odasına, Sa'îd bir felâket gibi girmiş idi; kadın aşkları düşünülen bu yatak odasını bir erkek mahvediyordu... Senihâ, Melâhat, bir de sık gelen bohçacı Hayriye birbirlerinde yüzüyor, uçuyorlardı. Fakat, bu saadet bir ay kadar sürdü.¹¹

Son olarak, *İkdâm* gazetesinde "A. Râsime Hanım" takma adıyla yayınlamış olduğu "Kadınlar, Sanâyi ve Ticâret" adlı önemli makalesinde bohçacı kadınlara da değinmiş olan dönemin ünlü gazetecisi Ahmed Rasim'in tanıklığına kulak verelim:

Ekserisi Lehli olmak üzere İstanbul'da bir çok bohçacı madamlar vardır ki, her eve girip çıktıkları için bunları bilmeyen yokdur. Bu madamları isticvâb edenler (*sorgulayanlar*) anlar ki, hemen kâffesi (*hepsi*) işe girdikleri zamân değerli bir sermâyeye mâlik (*sahip*) değiller imiş; hatta bazısının cebinde beş on Mecidiye'den ziyâde (*fazla*) yokmuş. Madam ne yapmış da işi ilerletmiş? Evvelâ beş on Mecidiye ile bir mikdâr basma, bir mikdâr yün-

11- Mithad Cemal Kuntay. *Üç İstanbul*, (İstanbul: Semih Lütü Matbaası, t.y.), s. 264.

lû tedârik etmiş. Bunları kolunun altına sıkıştırdığı gibi başlamış devr-i eyvâna (*dolaşmaya*). Hâne sâhibesinin elbiseye müteallik hevâyicinin tedârîki (*ilişkin ihtiyacının karşılanması*) için çarşıda, pazarda dolaşmak külfetinden vâreste (*zorunluluğundan serbest*) bırakmakla beraber kendi evinde, minderciği yâhût kanepesi üzerinde kemâl-i (*tam*) rahatla kumâş intihâb (*seçme*) ve muâyenesi vesilesini ihzâr (*hazır*) eden madamaya kapılar açılmış. Bohçacı kadın ibtidâi (*ilk*) muâmelâtında rehne mukâbil (*malına karşılık*) ziyâdece (*çokça*) para istemeği zihninden muvakkaten (*geçici olarak*) çıkarmış. Arşını kendine beş altı kuruşa mâl olan yünlüyü arşın başına nihâyet yirmi para ticâretle (*kârla*) satmış, iki kuruşa aldığı basmadan (bundan sürüm daha ziyâde olduğu için) beher arşınında beş para ticâretle (*kârla*) kanâat etmiş, müşteri elbet de çoğalmış. Madam başlamış Orozdi Back'tan toptan mâl iştirâsına (*satın almaya*). Böyle toptan alışta parça parça mâl satın alanlara edilmeyen iskontolar icrâ olunduğundan madama yalnız bundan ayrıca bir kâr kapısı açılmış. Müşterilerle hukûk ve münâsebet arttığı cihetle, gâyet az kâr ile kanâat, hatta inde'l-icâb (*gereğinde*) sermâyesine veya ondan aşağı fiyâtla mâl satmış. Usûlünü silmiş, çıkarmış. El-hâsıl madama işi ilerletdikçe ilerletmiş. Galata'da bin beş yüz liraya ev satın almış, yâhût Hasköy'de bir ev yaptırmış. Onar, onbeşer, yirmişer kuruş yevmiye ile üç hamal tutmağa başlamış, hânesinin bir köşesinde satılık eşyâ bile yığılmış. Bunların yanı başında bir kaç yüz lira birikmiş, madamın hesâb defterinin alacak kısmının yekûnû bin lirayı bulmuş... Bunların hepsi aslen bayâğı ailelerden değildir. Bu Lehli kadınlar meyânesinde (*arasında*) kibâr düşkünlerine (*sınıf düşmüşlere*) az tesâdüf olunmaz. Fakat geviş getirir gibi zihinlerinde evirip çevirmekle vakûrâne bir fakr-ı (*gururlu bir fakirlik ve*) sefâlet için-

de yaşamağı nâmûskârâne sa'ya (*namuslu çalışmaya*) tercîh etmemişlerdir. Fikr-i ticâreti zihinlerine yerleştirmişler, bohçalarını koltuklarına sıkıştırdıkları gibi sokağa fırlamışlar... Yorulmak, durmak, dinlenmek nedir bilmezler. Gördüğümüz bütün havârik-i ticâriye ve ikdâmî (*ticaretin harikalarını ve çalışmayı*) elden terk etmezler. Çoğu pazarlarını, yortu günlerini bile unutmuşlar. Sa'y ü gayret (*emek ve gayret vermek*) vücûdlarına selâmet ve metânet, sıhhatlerine kuvvet verdiği için kışın dondurucu soğuklarına, yazın bayıltıcı sıcaklarına bakmazlar, kâr ü kesb (*geçim derdi*) arkasında koşar dururlar. Kiminin ihtiyâr bir validesi, kiminin sakat bir kocası vardır, kiminin de ölen hemşire veya teyzesinin çocukları başına kalmıştır, onları beslerler, okudur, yatırır. Sa'yılarının semerâtı (*emeklerinin meyvesi*) başkalarına da yetişir.¹²

A. Râsime Hanım takma adıyla yazan Ahmed Rasim'in, 1901 tarihli "Kadınlar, Sanâyi ve Ticâret," adlı bu kapsamlı makalesinde bohçacı kadınlara da değinmiş olmasının asıl sebebi, sanırım, makaleyi hazırlarken kendi kendisine "Müslüman Osmanlı kadınları neden terzi, çamaşırcılık, hizmetçilik ve bohçacılık gibi profesyonel 'kadın işleri'ni bile yapamamaktadır?" diye sormuş olmasından kaynaklanmaktadır. Gerçekten de, yirminci yüzyıla girilirken, genelde Osmanlı İmparatorluğu ve özelde de İstanbul'da terzi, çamaşırcılık, hizmetçilik ve bohçacılık gibi "kadın işleri" yapan kadınlar arasında bile Müslüman Osmanlı kadınları oldukça azınlıkta kalmaktadır.¹³ İşte tam da

12- A. Râsime. "Kadınlar, Sanâyi ve Ticâret," *İkdâm*, No. 2374, 14 Şevvâl 1318 / 22 Kanûnisânî 1316 / 4 Şubat 1901, pazartesi, ss. 3-4.

13- Yavuz Selim Karakışla. "Osmanlı Hanımları ve Kadın Terziler (1869-1923)-I," *Tarih ve Toplum*, Cilt. XXXIX, No. 232, Nisan 2003, ss. 11-20; Yavuz Selim Karakışla. "Osmanlı Hanımları ve Kadın Terziler (1869-1923)-II," *Tarih ve Toplum*, Cilt. XXXIX, No. 233, Mayıs 2003, ss. 52-60; Yavuz Selim

bu noktada, Ahmed Reşâd'ın 1913 tarihli *Bohçacı Kadın* romanının İstanbul'un Üsküdar semtinde yaşayan başkahramanı "çöpçatan bohçacı Necîbe" ise, Müslüman Osmanlı bohçacı kadın tipine ayrıntılı ve oldukça canlı bir örnek oluşturmaktadır.

Bohçacı Kadın

Ahmed Reşâd'ın 18 Şubat 1912 pazar günü İstanbul Üsküdar'da Sultan Tepesi'nde tamamlanmış olduğunu son sayfasına kaydetmiş olduğu *Bohçacı Kadın* romanı, ertesi yıl İstanbul Sirkeci'de Hoca Paşa'da bulunan Keteon Bedrosyan Matbaası tarafından yayınlanmıştır.¹⁴ Romanını bohçacılık yaparak geçinen Necîbe karakterinin hikâyesi üzerine kurmuş olan Ahmed Reşâd, "kâr'înime," yani "okurlarıma" başlığını vermiş olduğu ağdalı giriş yazısında bunun nedenini şu sözlerle anlatmaktadır:

Medeniyet terakkî etmiş (*ilerlemiş*) bir âlem, değişmiş bir kisve-i nevîn-i tekâmüle (*yepyeni bir ilerleme görüntüsüne*) girmiştir. Fakat, eyvâh! Bu terakkîyât-ı medeniye (*medeni ilerleme*) sebebiyle ahlâk cihetinden (*açısından*) ne büyük ve fenâ tenezzüller (*aşağılıklar*), teâkuslar tevellüd etmiştir (*çatışmalar doğmuştur*). Bu tedennüs-i ahvâli (*kirlenmeyi*) öğrenebilmek için âlemi biraz müdekkik bir nazarla tarassud edersek (*inceleyen bir bakışla izlersek*), ne büyük fenâlıklar görürüz. Cem'iyet-i beşeriye (*insanlık*) içinde o kadar sefil mahlûklar ve sırf emel-i hırs-ı habâsetle (*kötülük yap-*

Karakışla. "Osmanlı Hanımları ve Kadın Terziler (1869-1923)-III," *Tarih ve Toplum*, Cilt. XXXIX, No. 234, Haziran 2003, ss. 39-48.

14- Ahmed Reşâd. *Bohçacı Kadın*, (İstanbul: Keteon Bedrosyan Matbaası, 1329), 240 s.

mak hırsıyla) yaşayan öyle zelîl (aşağılık) insânlar var ki, bunları görüb bilip de beşer (insan) geldiğine nâdim (pişman) olmamak ve sırf ihtirâs ve iftirâz (zorunluluk) yüzünden beşeriyetin (insanlığın) musâb olduğu (mü-sibete uğradığı) bu ahvâl-i esef-iştîmâl-i müellime (esef ettiren bu kötü hallere) kalben ağlamamak kâbil değildir. Safha-i hayâta epeyce yakın kesb (s. 4) etdim (çalıştım). Sahne-i hayât ve âlemde istihsân-i if'âl ve harekâtıdan (güzel davranış ve hareketden) fazla denâ'et ü şenâ'at (adilik ve kötülük) gördüm ve bütün bu reddi'ât-ı if'âl ü ahvâle (kötü davranışlara ve çirkin hallere) nekâ'iz-i beşeriye (insanlığın eksikleri) demekden başka birşey diyemedim. Bunun üzerine müsâdüf olduğum (karşılaştığım) seyyi'ât ü denâyât hâl ü if'âli (kötülük ve alçaklık dolu hal ve olayları) böylece hikâye tarzında tasvîr ile bir eser-i ibret gösterebilmek ve bu sûretle ibnâ-yı cinsimi nice if'âl-i şeni'yyeye (kendi cinsimi nice kötü davranışa) vâkıf ederek bu gibi red'iyyât-ı hâl ü ahvâlden (reddedile-si hal ve olaydan) kıssadan hisse sûretiyle tenfîre (nefret ettirmeye) karâr verdim. Tabîî bir ahlâk kitâbı vücûda getiremezdim! Zirâ, o vakit, hem istediğim nukâtı teşrîh edemez (noktaları açıklayamaz) ve hem de arzû ve ümîd etdiğim netice-i ibreti izhâr ve iktitâf edemezdim (ibretlik sonuçları biraraya toplayamaz ve ortaya çıkaramazdım). Bu fikir üzerine ve bu emniyet ve âmel-i hâlise (güven ve saf emeller) ile şu kitâbı tertîb ve tahrîr etdim (düzenledim ve yazdım). Eserimde mündemic (yer alan) hisse-i ibretin istislâsını kâr'înimin istidlâline (çıkarıl-masını okuyucularımın yol göstericiliğine) havâle eyle-rim.¹⁵

Ahmed Reşâd, *Bohçacı Kadın* romanını, “gerçek ha-yatta karşılaştığım kötülük ve alçaklık dolu halleri ve

15- a.g.e., ss. 3-4.

olayları böylece hikâye tarzında tasvir ederek, okurlarıma bir 'eser-i ibret' göstermeye ve kıssadan hisse yoluyla onları bunlardan nefret ettirmeye karar verdim. Bu amaçla, bohçacı bir kadının başından geçenlerin romanını yazdım. Tabii ki, bir ahlâk kitabı vücûda getiremezdim! Zirâ, o vakit, hem istediğim noktaları açıklayamaz ve hem de arzu ve ümid ettiğim ibretlik neticeleri biraraya getiremez ve ortaya çıkartamazdım," anlamına gelen ağdalı bir önsözle okuruna sunuyor. Ahmed Reşâd'ın gerçek hayatta çevresinde yaşanmış olan bazı olaylardan genel olarak esinlenmiş ve romanının bazı önemli ayrıntılarını da kendi döneminin bohçacı kadınlarını çok iyi gözlemleyerek kaleme almış olduğu açıkça anlaşılmaktadır. İşte bu nedenle, Ahmed Reşâd'ın *Bohçacı Kadın* romanı, genelde bohçacı kadınlar ve özellikle de onların geçmişte farklı müşterileriyle kurmuş ve sürdürmüş oldukları çeşitli karmaşık ilişkiler ağı konusunda bizlere gayet önemli ipuçları sunan bir belgesel tanıklık niteliğini de taşımaktadır.

Ahmed Reşâd'ın *Bohçacı Kadın* romanı, lapa lapa kar yağan soğuk bir Ocak gecesi geç saatlerde Haydarpaşa Gari'nin yakınlarındaki Karaca Ahmed Mezarlığı'nın bitişiğindeki Karakulak Yolu üzerinde, köpek ulumaları eşliğinde birbirleriyle bir soygun planını tartışarak yürümekte olan Sâlih ve Sa'îd adındaki iki hırsızın alelacele toprağa gömülerek terk edilmiş bir bebeğin ağlama sesini tesadüfen duymasıyla açılır.¹⁶ Sa'îd korkudan hemen mezarlığın içinde gözden kaybolurken, bebeği gömülmüş olduğu çukurdan çı-

16- a.g.e., ss. 5-24.

karan Sâlih, onu paltosuna sıkı sıkı sarıp, tipiden göz gözü görmeyen yolda ilerler.

Dört saat kadar sonra, Üsküdar'da İnâdiye Mahallesi'nde ufak boyasız bir evin önünde etrafı ko-la-çan ettikten sonra, Sâlih kapıyı çalar ve hemen gizlice içeriye süzülür. Başından geçenlerin hikâyesini bu evde yalnız yaşayan Necîbe adındaki dul kadına anlatmaya başladığında, paltosunun altında saklamakta olduğu bebek ağlamaya başlar. Çocuğu kucağına alan Necîbe de birdenbire “yavrum, ciğerpârem, kızım” diyerek, ağlamaya başlar.¹⁷ Tesadüf bu ya, mezarlıkta bulunan çocuk dul kadın Necîbe'nin kendi öz bebeği çıkmıştır:

Sâlih... Sâlih... Biliyor musun, biliyor musun ki, bu senden, âilemden gizli olarak doğurduğum ve ölü zann ederek yine kendi ellerimle kara topraklara gömdüğüm yavrum... Ciğerpârem, evlâdımdır... Ah... Yarabbî... Yarabbî... Sana ve senin bu fakir Sâlih kuluna ne türlü teşekkür edeyim! Evet Sâlih, bu benim evvelki gün doğup da dün gece gömülen kızım, ciğerpârem, evlâdımdır...¹⁸

Kendi ifadesine göre “hunhâr ve canavâr” bir erkek, yani tuhafiyeci Halîl Efendi tarafından iğfâl edilmiş ve dokuz ay boyunca hem uğradığı tecavüzü hem de bu tecavüzün sonucunda karnında taşıdığı bebeği kim-selere söyleyememiş olan Necîbe, göz yaşları arasında bu durumu Sâlih'e itiraf eder:

Fakat Sâlih, bundan sonra senin yüzüne bakamayaca-

17- a.g.e., ss. 28-29.

18- a.g.e., s. 29.

ğım, zirâ sen beni sâdıkâne severken ben seni iğfâl ediyor, aldatıyordum. Ah... İşte hıyânetim meydâna çıktı. Ben şimdi, ben senin nazarında âdi bir fahişe, dahası bir zâniyeyim... Fakat Sâlih, beni afv et, ben, ben... Ma'sûm ve bî-günâh bir kadınıim.¹⁹

Necîbe, vaktiyle İsmâil Ağa isminde fakir ama onurlu bir arabacının genç ve güzel eşidir. Çok fakir olduklarından, Necîbe mahallenin varlıklı tuhâfiyecisi Halîl Efendi'nin evinde günûbirlik hizmetçilik ve çamaşırcılık ederek, yedi sekiz senedir evinin geçimine katkıda bulunmaktadır. Halîl Efendi'nin karısı Hüsnâ Hanım da artık Necîbe'ye "kızı olamasa da kardeşi gibi" davranmaktadır: "Hele kocam merhûmun evvelki kış iki ay çekdiği göğüs hastalığında, ne yalân söyleyeyim, suyumuzdan soğanımıza kadar herşeyimizi getirdiler."²⁰

Nihayet, "Halîl Efendi'nin keyifsizliğini bahâne ederek dükkânına gitmemiş, Hüsnâ Hanım'ın da ufak tefek almak için çarşıya kadar gitmiş olduğu bir gün,"²¹ Halîl Efendi sonunda evde yalnız yakalamış olduğu Necîbe'ye beşi-bir-yerde bir altın göstererek, "Ah Necîbe, bilsen sana neler yapıp, neler vereceğim, lâzım gelirse zevcemden vâz geçip seninle izdivâc edeceğim... Böyle ehemmiyetsiz bir beşi-bir-yerde değil, bütün malımı mülkümü sana fedâ edeceğim," vaadiyle -ve tabii biraz da bu arada ona "kayısı pekmezi" diyerek içirmiş olduğu kuvvetli şarabın da yardımıyla- zorla sahip olur.²²

19- a.g.e., s. 30.

20- a.g.e., s. 37.

21- a.g.e., s. 40.

22- a.g.e., s. 44.

Durumu Necîbe'den ayrıntılarıyla öğrenen Sâlih, Halîl Efendi'yi hemen ertesi gün mahalle kahvehesinde bulur. Bir bahane ile onu Seyîd Ahmed Deresi'nde arkadaşı Sa'îd'in de beklemekte olduğu bir eve getirir. Necîbe'yle de yüzleştirecek, onun ve bebeğinin başına gelenlerin hesabını kendisine sorar.²³

Sâlih tuhâfiyeci Halîl Efendi'ye gözdağı vererek, onu Necîbe ve çocuğunun geçimini sağlamaya zorlar: “Sen bu kadınla bu çocuğa mâh be mâh (*aydan aya*) vermek şartıyla birşey ta'yîn edeceksin. Hiç kimse de birşey bilip öğrenmeyecek, bu iş, bu rezâlet de kapanıp gidecek.” Halîl Efendi hemen karşı çıkar: “Bize akıl hocalığı mı edeceksin... Peki Necîbe 'ne ile geçinirsin' derlerse ne diyecek?” Sâlih hiddetle cevaplar: “O da kolay. Sen Necîbe'ye biraz öteberi vereceksin... O da sûret-i zâhirede (*görünürde*) bohçacılık edecek.”²⁴

Nihayet, Halîl Efendi yirmi lira peşinat verdikten sonra, Necîbe'nin geçimi ve Behîce adını verdiği çocuğunun bakımı için ayda bin kuruş ödemeyi üstlenir. Behîce, Cemîle adında bir süt nineye verilerek, gözlerden uzakta büyüyecektir. Halîl Efendi, Necîbe'ye “bohçacılık” etmesi için öteberi vermeyi de kabul eder.²⁵

Necîbe gelirinin nereden geldiğinin anlaşılmaması amacıyla “bohçacılık etmeğe başladıktan beri iki sene kadar bir zamân sonra, epeyce müşteri elde etmiş ve müşterilerinin hepsine kendini sevdirmişdi.”²⁶ Bu arada, Halîl Efendi de, söz vermiş olduğu gibi, aylık bin

23- a.g.e., ss. 58-63.

24- a.g.e., s. 66.

25- a.g.e., s. 67.

26- a.g.e., s. 76.

kuruşluk ödemelerini düzenli olarak yapmakta ve her ay ödeme için eve geldiğinde artık iyice serpilip büyümüş olan kızı Behîce'yi öpüp sevmektedir. Sâlih ve Sa'îd ise bu kârlı anlaşma sayesinde gül gibi geçinip gitmektedirler. Halîl Efendi'nin karısı Hüsnâ Hanım da bu arada Behîce'nin akranı olan Rızâ adında bir erkek çocuk dünyaya getirmiştir. Necîbe, bohçacılık etmek amacıyla gezip dolaştığı yerlerde gördüklerini, işittiklerini, satış yaptığı bütün âilelerin sırlarını "bu iki fırsat düşkününü herif" dediği Sâlih ve Sa'îd'e bir bir anlatmakta ve bohçacılıktan kazandığı paraları da getirip onlara yedirmektedir.²⁷

Necîbe, bir gün, Halîl Efendi'nin tuhafiyeci dükkanında "bir düzine uzun konçlu kadın çorabı, iki ten fanılası, yeni çıkan basmalardan birkaç örnek, bir düzine markalı ipek mendil, beş tane baş tarağı, üç şişe levânta," gibi bohçasında eksik olan malları tamamlarken, Halîl Efendi'nin eskiden katip olarak yanında çalıştığı varlıklı tüccar Sıdkı Bey çıkagelir.²⁸ Sıdkı Bey de Necîbe'yi görüp beğenince, Halîl Efendi onun Sultan Hamam'da bulunan mağazasına gitmeleri gerektiğini ve Sıdkı Bey'in ona anlatacağı çok önemli şeyler olduğunu söyler. Sultan Hamam'daki mağazanın yazıhanesinde Halîl Efendi kendi acıklı hikâyesini de Sıdkı Bey'e eksiksiz olarak anlatır. Sıdkı Bey "iyi bir iş yapmamışsın. Lakin isâbet olmuş da böyle bir kadın elde etmiş ve onu bu sûret-i maîşete (işe) sevk eylemişsin," cevabını verir.²⁹

27- a.g.e., ss. 76-78.

28- a.g.e., ss. 78-82.

29- a.g.e., ss. 82-83.

Sıdkı Bey de bir iç çekip, kendi durumunu anlatmaya koyulur. “Bağlarbaşı’nda, Koşuyolu’nda, merhûm Şevket Bey’in köşkünde” oturan bir kadına aşık olmuş, ancak tam beş senedir yazdığı mektuplara, döktüğü dillere, yalvarıp yakarmalarına, gösterdiği sevgiye bir türlü karşılık almayı becerememiştir. Merhum Şevket Bey’in dul haremi olan Melek Hanım, yalnızca Sıdkı Bey’e değil, bütün erkeklere karşı ilgisizdir: “izdivâcına ne beyler, ne paşalar tâlib olmuş da hiçbirine muvâfakat etmemiş (*onaylamamış*), nâmûs-ı mücessem itlâkına şâyân (*namus abidesi kabul edilesi*) bir kadın”dır.³⁰ Sıdkı Bey, bohçacı Necîbe’nin bu kadının evine giderek kendisiyle arasını yapmasını istediğini söyler ve bu arabuluculuk işi için Halîl Efendi’ye ilk ağızda yüz lira verir. “Serveti yüz bin lira kadar olarak tahmîn edilen,” Sıdkı Bey’in kaderi, böylece fakir bohçacı Necîbe’nin eline düşmüştür artık...

Necîbe akşam üzeri Halîl Efendi’nin tuhafiye dükkanına gelir, bohçasını bir kenara bırakır, peçesini kaldırır, “oh, yoruldu” diyerek bir sandalyeye yığılır: “beyâz çehresi kızarmış, siyâh gözleri hafîfçe kanlanmış, güzel gerdânında ince bir ter hâsıl olmuştur.”³¹ Necîbe’nin bu hali Halîl Efendi’nin ilgisini çeker: “sana ben çok iyilikler etdim, etmekteyim, ve daha da edeceğim. Hele yeni bir işimiz var, eğer onu da deruhde eder (*üstlenir*) de muvaffakiyetle hüsn-i (*başarıyla güzel*) neticelendirirsen, hem seni daha çok sevecek, hem de sana ümid etmediğin birçok iyilikleri de edeceğim.”³²

30- a.g.e., ss. 86-87.

31- a.g.e., s. 92.

32- a.g.e., s. 93.

Bunun üzerine, ikilinin arasında şu ilginç konuşma geçer:

- Demin burada gördüğün genç beyin hayât ve memâtına müteallikdir (*ölüm kalımına dairdir*)...
- Sakın o da mı bana tutuldu diyeceksin, ha ha hah...
- Yok canım, keşke öyle olsa idi. Tutulduğu başka, bir hanımefendi.
- İyi, bana ne?
- Bu meselenin ve bu işin asıl kahramânı sen olacaksın. Bu işle kendine ne yeni istifâdeler (*çıkarlar*) te'mîn edeceksin... (*Çekmeceyi açıp bir lira çıkarıp vererek*) Al, bununla birşey alırsın... Sen şimdi doğru eve git... Ben sâat dört buçukdan sonra gelirim.
- Ya Sâlih gelir veyâ işitirse?
- İşitmez, işitmez... Onlar kim bilir nerededir?³³

Necîbe bohçasını alır, çıkıp gider. Halîl Efendi onun ardından derin düşüncelere dalar: “Bu akşâm hem Sıdkı’nın işini söyler, hem de bu fırsattan istifâde ederim. Seviyorum, zor ile değil ya... Sıdkı Bağlarbaşı’nda-kini nasıl seviyorsa, ben de bunu öyle seviyorum...” Gece ilerleyince, Halîl Efendi Necîbe’nin İnâdiye’deki evine gelir, onu şu sözlerle ikna etmeye çalışır:

- Söyleyeceğim mes’ele aşk ve alâka üzerinedir. Yani bizim hâl ve mâcerâlarımıza misâl... Fakat bu aşk yalnız erkekde, kadın ise o erkeğin kendi hakkındaki aşkından külliyyen bî-haber (*tamamen habersiz*)... Şimdi, sen ne yapıp yapıp, bizim seninle kavuştuğumuz gibi bu sevdâzedeyi sevdiğine kavuşduracak ve bu iş yüzünden

33- a.g.e., ss. 93-95.

istediğinden fazla para kazanacaksın.

- Pekiyi, bu adama ben de acıdım. Acabâ bu kadar sevdiği hâlde rûy-ı iltifât (yüz) göstermeyen sevgilisi kim imiş?

- Merhûm Şevket Bey'in dul haremi...

- Hangi Şevket Bey'in? Sakın Bağlarbaşı'ndaki olmasın?

- Ta kendisi... Nasıl, sen de tanır mısın? O hâlde iş bitdi demektir.

- İş bitdi demek midir? Yanılıyorsunuz. Bu kadın öyle bir kadın ve o kadar nâmûslu bir şeydir ki, bunu yola getirmek ne senin, ne Sıdkı Bey'in, ne de benim işimdir.

- Senin hizmetin kolay. Yalnız hanımın gidip geldiği yeri öğreneceksin ve bizi bundan haberdâr edeceksin, işte bu kadar...

- Onun pek sevdiği bir hizmetçisi vardır. Ondan öğrenirim.

Demek bu işi yapacaksın. Eğer Sıdkı Bey'e böyle bir hizmet edebilirsen, kendini zengin bil.

- Bu Sıdkı Bey'in genç ve güzel bir karısı olduğu gibi, nur topu gibi bir de kızı vardır. Ah bu erkekler! Ne hâin ve aç gözlü şeylerdir... Peki o işi yapıp hanımefendinin nerelele-re gidip geldiğini anlayacağım, lakin şu şart ile!!! Bunları, yani öğrendiğim şeyleri bi'z-zât (şahsen) Sıdkı Bey'in kendisine söylerim!!!³⁴

İşte tam o anda odanın kapısı birdenbire ardına kadar açılır, Behîce: "Anne, anneciğim, ben geldim" diyerek Necîbe'ye doğru koşar. Meğer, herşeyin farkında olan Sâlih, konuşulanları başından sonuna kadar kapı aralığından dinlemiş ve sonunda bu kârlı oyuna or-

34- a.g.e., ss. 93-103

tak olmaya karar vermiştir. Necîbe'ye Halîl Efendi'yi göstererek, "Bu sana ne dedi ise hepsini yapacaksın ve Sıdkı Bey'in arzûsuna hizmet edeceksin," der.³⁵ Sonuçta varılan üçlü anlaşmanın kuralları açıktır. Henüz dört yaşına gelmiş olan Behîce sanki öksüz bir kızmış gibi artık annesi Necîbe'nin yanına "evlatlık" olarak alınacaktır. Necîbe "bohçacılık" yapmayı sürdürecektir. Halîl Efendi eskiden olduğu gibi onlara maddi yardımda bulunmaya devam edecek ve buna karşılık Behîce ile artık istediği gibi görüşebilecektir. Sâlih de bundan böyle artık onlardan değil, Sıdkı Bey'in Melek Hanım'a olan büyük aşkından faydalanmaya çalışacaktır. Evden ayrılırken, Halîl Efendi cebinden Sıdkı Bey'in kendisine vermiş olduğu banknotlardan birini çıkarıp Necîbe'ye uzatır: "Al, bu da Sıdkı Bey'in şimdilik küçük bir hediyesi." Diğer birini de Sâlih'e verir: "Sen de gayret et, bu iş olsun, hepimiz bu sâyede adam oluruz..."³⁶ Halîl Efendi gittikten sonra Necîbe Sâlih'e sorar: "Bu tüccârın işinin olmasını neden bu kadar arzû ediyorsun?" Sâlih'in cevabı gayet acımasızdır:

Sen sahîh (*sahiden*) sâfsın be! Düşünmüyor musun ki bir âilenin sırrı elimizde bulunacak. Nâmûslu bir kadın avucumuzda bulunacak... Sonra, bu sâyede, bize iki taraftan da istifâde (*çıkart*) kapıları açılacak...³⁷

Hakkında tertiplenmekte olan herşeyden habersiz olan Melek Hanım ise Bağlarbaşı'nda güzel ve bakımlı bir bahçenin içinde bulunan şık ve gayet büyük bir

35- a.g.e., s. 104.

36- a.g.e., s. 109.

37- a.g.e., ss. 110-111.

köşkte yaşamaktadır. Köşk zevkli bir seçimin sonucunda biraraya getirilmiş olduğu hemen anlaşılan zarif ve kıymetli eşyalarla döşenmiştir. “Atlas bir koltuğa uzanmış, açık kumrâl saçlı, câzibedâr, latîf elâ gözlü, iri uzun kirpikli, beyâz, tombul çehreli, fevkalâde latîf ve mütenâsib endâmlı, balık etinde, uzunca boylu, otuz otuz beşlik gayet güzel bir kadın” olan Melek Hanım, “nîm (yarı) dekolite açık eflâtun atlas bir entârî latîf kollarıyla sîmîn gerdânını açıkda bırakmış, uzanmış olduğundan kalkan eteğinden aynı renkte çorâb ve iskarpinler içinde mahfûz bulunan mini mini üzerleri etli ayakları meydânda kalmış” olduğu halde roman okumakta ve “canı çok ama çok sıkılmakta”dır.³⁸ Tam o sırada küçük oğlu Meftûn koşarak içeri girer: “Anne, misâfir var, biliyor musun kim geldi, boğçacı anne, boğçacı...!”³⁹

Necîbe artık herkese “evlatlık” olarak tanıştırmaya başladığı kızı Behîce’yi de yanına alarak, Melek Hanım’ın köşküne gelmiştir. Köşkün salonuna geçilir, Necîbe’nin bohçası yere açılır, Meftûn ile Behîce çoktan koşmaca oynamaya başlamışken, Melek Hanım bir yandan Necîbe’nin bohçasını karıştırmaya, bir yandan da onunla sohbet etmeye koyulur. Melek Hanım oğlu Meftûn için önceden ısmarlamış olduğu bir düzine keten mendile bakarken, bohçacı Necîbe hemen atılır: “Hanımcığım, sizin kalfa hanımlara güzel baş örtüleri getirdim. Hem ucuz, hem de iyi iş... Bir de siz de bakınız, ne güç, ne zarîf iş... Bu kadar emek çekilmiş de parası da birşey değil. Bunlar onbeş kuruş, şu güllüler

38- a.g.e., ss. 114-115.

39- a.g.e., ss. 122-123.

onyedişer, ötekiler de hanımefendilere lââyık, yirmi beşer kuruş.”⁴⁰

Melek Hanım bohçanın içinden çıkanlarla ilgilenirken, Necîbe de bir yandan sohbeti koyulaştırmaya başlar: “Hanımefendiciğim, size birşey soracağım. Ne zamân gelsem, sizi her vakit me’yûs (ümitsiz) görürüm. Elhamdürillah sıkılacak hiçbir şeyiniz de yok. Sakın rahatsız filân olmayasınız?” Artık, sohbet yavaş yavaş Necîbe’nin istediği yöne doğru kaymaya başlamıştır. Konuşacak kimsesi olmadığı için canının sıkıldığını söyleyen Melek Hanım’ın bu mesafeli cevabına Necîbe gayet şen şakrak cevap verir: “İlahi hanımefendiciğim, bu kadar da olur mu ya! Çıkıp gezerse-niz, gönlünüz, gözünüz açılır. Evde otur otur, elbette sıkılırsınız. Size sevdâ filân lâzım hanımefendiciğim, meselâ genç, güzel, yakışıklı bir bey!” Melek Hanım “böyle şeyler düşünmem, bu gibi hisler de beslemem. Benim düşündüğüm, Meftûn’umla merhûm zevcim-dir,” gibi sözler söylese de, Necîbe bir kez konuyu istediği yere çoktan getirmiştir, artık...⁴¹

Melek Hanım bohçanın başından kalkıp da nihayet odasına çekilince, Necîbe bohçasında bulunan herşeyi Meftûn Bey’in kırk yaşlarındaki uzun boylu Fransız dadısı matmazel Mari, otuz yaşlarındaki güzel Çerkes Dîlîrîb kalfa, ve evin onaltı onyedi yaşlarındaki Nâzikter adlı tombul hizmetçisine birer birer gösterir. Yemekler yenir, kahveler içilir, sohbetler koyulaşır, oyunlar oynanır, meyveler ve kuru yemişler ikram edilir. Necîbe, o saatten sonra artık tek başına evine

40- a.g.e., s. 125.

41- a.g.e., ss. 126-127.

dönemeyeceği bahanesiyle, köşkte yatıya kalmayı başarmıştır.⁴²

Çocuklar ve mürebbiye Madmazel Mari de yattıktan sonra, Necîbe nihayet tombul hizmetçi Nâzikter ve Dilfirîb kalfa ile başbaşa kalmıştır. Gecenin ilerleyen saatlerinde uykusu gelen Dilfirîb kalfa da yattıktan sonra, Nâzikter ile yalnız kalan Necîbe hemen onu konuşturmaya başlar: “Demek, lâkırdılarına bakılırsa, buradan pek de memnûn değilsin. Söyle kız, bana her derdini aç... Bilirsin ki, ben seni sevenlerdenim...” gibi tatlı sözlerle Nâzikter’i kandırıp, Melek Hanım hakkında konuşturmayı başarır:

Şevket Beyefendi’yi pek çok sevmiş. Hanımefendi’nin oğlundan başka kimseyi sevmediğine kalıbımı basarım... Şevket Beyefendi’nin vefâtından sonra Melek Hanım’ın izdivâcına belki kırk kişi tâlib oldu. Bunların içinde beyler, paşalar, pek çok genç güzel adamlar var idi... Melek Hanım bunların hiçbirine ehemmiyet bile vermedi. Sonra, bir şey daha var... Eğer kimseye söylemeyeceğinize söz vererseniz, size söylerim... Biz Melek Hanım’la evvelki yazlar gezmeğe çıkardık, araba ile Fenerbağçesi’ne, Kuşdili’ne Çiftehavuzlar’a filân gider gezerdik. Taa Şevket Bey’in sağlığından beri her vakit Melek Hanım’ın peşini bırakmayan bir bey var idi... Bu bey biz nereye gidersek arkamızdan (s. 138) gelir, gözü-nü üzerimizden, arabamızdan ayırmazdı... Gitgide bu adam cesâretini arttırdı. Evvelden hep uzaklardan bizi seyr ederken, Şevket Bey’in vefâtından sonra yanımıza sokulmağa başladı. Hanım böyle şeylere dikkat etmez. Fakat ben bu beye âdetâ nişân koymuşdum. Bir iki defa yanımıza sokulup söz atdı. Tabîî ne benden, ne de Melek

42- a.g.e., ss. 128-130.

Hanım'dan cevâb alamadı. Artık nereye gitsek, ne tarafa çıksak peşimizi bırakmıyor, bize rast geldiği yerde birçok lügatlı türlü diller döküyordu... Hanım hiçbir cevâb vermiyor, hatta pek ziyâde canı sıkıldığından hemân arabaya binip çekiliyordu. En nihâyet bu herif hiçbir söz alamayacağını anlamış olmalı ki, o zamânki uşâklardan birini elde ederek benim vâsıtamla (*aracılığım*la) vermek üzere hanıma süslü bir mektûb göndermiş... Bende de câhillik, alıp Melek Hanım'a verdim. Beni o zamâna kadar hiç o kadar azarlamamışdı. Hatta bir aralık dögecekdi... Mektûbu okuyup sobaya atarak yakdı. Uşâğı da o sâat kovuverdi. Ondan sonra da artık gezmelere nâdiren çıkmağa başladı.⁴³

Necîbe, Melek Hanım'a musallat olan bu yapışkan çapkının Sıdkı Bey'den başkası olmadığını hemen anlamıştır, tabii. Görevini başarıyla bitirmek için son hamleyi de yapar: “Şimdi sizin hanım hiçbir yere çıkmıyor mu? Böyle hergün evde de oturmaz ya!” Nâzikter ise Melek Hanım hakkında bildiği değerli bilgileri bir bir ortaya saçmaya devam eder: “Bazen gezmeğe çıkar. Haftada bir de terzisine gider... Bizim de elbiselerimizi Melek Hanımefendi kendi terzisine diktiriyor. Beyoğlu'nda usta bir terzidir. Kendisi pek zengin olmadığından, Balıkpazarı'nda onaltı numarolu ufak bir evde oturuyor. İsmi de Madam Roza'dır.”⁴⁴

Necîbe nihayet amacına ulaşmış, “Nâzikter'in sâfderûnâne (*safça*) verdiği bütün bu kıymetli ma'lûmâtı, oh be, hepsini öğrendim işte!” diyerek hemen ezberlemiştir.⁴⁵ Sabah erkenden kapıya daya-

43- a.g.e., ss. 137-138.

44- a.g.e., s. 140.

45- a.g.e., s. 141.

nan Meftûn, erkenden evden ayrılmak zorunda olan Necîbe'nin Behîce'yi köşkte bırakmasını rica eder. Necîbe bu teklifi sevine sevine kabul edip, köşkten yalnız başına çıkar ve bu haberi bir an önce verebilmek amacıyla sırtında bohçasıyla koşa koşa Sıdkı Bey'in evine seğirtir: "Efendim, herşey bildiğiniz gibi... Bir yere çıkmazmış. Ta'kîb ettiğinizi de anlamış. Sizi de tanımış. Yalnız elbiselerini Beyoğlu'nda bir terziye yaptırır ve prova için onun evine gidip gelirmiş. Efendim, terzisi Balıkpazarı'nda, onaltı numarolu hânede Madam Roza..."⁴⁶

Beyoğlu'nda terzilik yapan Madam Roza'yı daha önceki bazı gönül maceralarından tanıdığı için sevinçten deliye dönen Sıdkı Bey, cüzdanından beşer liralık dört banknot, yani tam yirmi lira çıkararak Necîbe'ye uzatır. Sıdkı Bey aceleyle evden çıkıp gittikten sonra, Necîbe Sıdkı Bey'in yirmi beş yaşlarındaki güzel karısı Nâdide Hanım ve sekiz yaşındaki küçük kızı Mâcide Hanım'a da bohçasını açar. Bir yandan Necîbe'nin bohçasını karıştıran Nâdide Hanım, bir yandan da evden aceleyle giderken akşama eve geri gelmeyeceği haberini kendisine hizmetçi Ayşe aracılığı ile iletmış olan çapkın kocası Sıdkı Bey'i çekiştirmeye başlar:

Artık pek soğudum Necîbe'ciğim. Hiç görmek istemiyorum. Mevcûdiyetiyle adem-i mevcûdiyeti (*varlığıyla yokluğu*) bence müsâvî (*denk*). Evvelden böyle değildik. Yine, kendi yaptı. Karı peşlerinde, ötelerde berilerde dolaşa dolaşa, beni kendinden soğutdu. Şimdi ikimiz de müsâvî (*denk*) hâldeyiz. Onun sevdiği varsa, benim de var. Şevkî Bey'in mektuplarını bana hep sen taşıdın.

46- a.g.e., s. 147.

Sıdkı Efendi istediğini yapıyorsa, ben de yapıyorum. Ne yapayım, gönlümü başka türlü avutamadım... Ben öyle herşeye sabredenlerden değilim... Bana ne türlü muâmele olunursa, ben aynıyla mukâbele ederim.⁴⁷ (...) Ondan sonra birbirimizden mektûb alıp vermeğe başladık. Gitgide de ateş alevlendi. Bu dereceye geldi, şimdi mektûblarımızı sen götürüp getiriyorsun. Araya seni de sokduk, bu sırra seni de âgâh (*haberdar*) etdik. Şimdiki hâllerimiz de sence ma'lûm. Bakalım ne olacak...⁴⁸

Tesadüfün de böylesi, işte tam o anda Halîl Efendi'nin eşi Hüsnâ Hanım, elinde dört yaşlarındaki oğlu Rızâ ile birlikte, Sıdkı Bey'in genç ve güzel eşi Nâdide Hanım'a misafirlige geliverir. Bu sırada, Halîl Efendi'yi Sultan Hamam'daki mağazasına çağırtmış olan Sıdkı Bey, planını gerçekleştirmek için Sâlih ve Sa'id'in de yardımına ihtiyacı olacağını kendisine iletir ve terzi Madam Roza'yı ikna etmek üzere hemen Balıkpazarı'na doğru yola koyulur.

47- a.g.e., s. 158.

48- a.g.e., s. 161.

Sıdkı Bey'i çok eskilerden beri tanımakta olduğu için, Madam Roza onu hemen içeri buyur eder ve şampanya ile ağırlar. Sıdkı Bey ona derdini bir bir dökünce, Madam Roza da Melek Hanım'ın her Pazar günü kendisine provaya gelmekte olduğunu anlatır. Pazar günleri, şans bu ya, Madam Roza'nın emrinde çalışan bütün dikişçi matmazellerin izinli oldukları kutsal gündür. Melek Hanım'ın provaya geleceği ilk Pazar günü için anlaşılan Sıdkı Bey, terzi Madam Roza'nın evini yüz lira karşılığında bir günlüğüne kiralar. Anlaşılan o ki, bu para Madam Roza'nın terzilikten tam üç ayda bile kazanamayacağı kadar büyük bir miktardır. Sıdkı Bey terzi Madam Roza'dan ayrıldıktan sonra Üsküdar'a geçer, Halîl Efendi ile bir kahvehanede buluşur, Sâlih ve Sa'îd ile de planının ayrıntılarını görüşür. Hep beraber Halîl Efendi'nin evine gidip, bir çilingir sofrası kurarlar ve bir güzel de rakı içerler. Plan yapılmış, kapan artık çoktan kurulmuştur...⁴⁹

O malum Pazar sabahı, Sıdkı Bey'in kendisi için kurmuş olduğu tuzaktan habersiz olan Melek Hanım, oğlu Meftûn ile birlikte Beyoğlu'ndaki terzi Madam Roza'ya "prova"ya gitmek üzere yola çıkar. Üsküdar iskelesinde, onları çok uzaktan izleyen Sâlih de hemen peşlerine takılmıştır. Gemi köprüye yanaştığında, Sâlih Tünel'den Beyoğlu'na çıkıp hemen Balıkpazarı'na koşarak, Sıdkı Bey'e Melek Hanım'ın küçük oğlu Meftûn ile birlikte arabayla gelmekte olduğunu bildirir. Son hazırlıklar bir kez daha gözden geçirilir. Kapı çalınca Sa'îd kapıyı açar, onları içeri buyur eder, bu arada Sâlih küçük Meftûn'u bir vesileyle kandırarak başka bir odaya alır, Melek Hanım ise yukarı kattaki bir ya-

49- a.g.e., ss. 165-189.

tak odasında yalnız başına kalır. Artık, kuş kafestedir...

Sıdkı Bey sevinçle içeri girer, kapıyı da arkasından kilitler. Melek Hanım'a aşkını yeniden ilan eder, Melek Hanım önce biraz direnir. Sıdkı Bey, kendisine daha fazla direnirse Meftûn'u adamlarına öldürteceği tehtidiyle ve "Şimdi sizin için iki şey var. Bunlardan birinden birini tercîh etmek tabîi sizin reyinize (seçiminize) kalmıştır. Ya arzûlarıma muvafakat etmek, yâhûd da fî-mâabad (*bundan böyle*) oğlunuzu görememek. Oğlunuzun hayâtı sizin elinizdedir," sözleriyle, zaten çoktan baygın düşmüş olan Melek Hanım'a zorla sahip olur...⁵⁰

İşte bu noktaya kadar oldukça akıcı bir şekilde gitmekte olan *Bohçacı Kadın* romanının olay örgüsü birdenbire değişerek, nedense, uzun tiradlar ve ahla-ki mesajlarla yüklü bir hal alır. Melek Hanım başına gelenlerden sonra oğlu Meftûn'u da yanına alıp, göz-yaşları içerisinde evine döner. Sıdkı Bey ise "kendi alçaklık ve namussuzluğuna" Sa'îd'i ve kendisini de alet etmiş olmakla suçlayan Sâlih ile tartışmaya başlar. Bu tartışma sırasında bir anda hiddete kapılan Sâlih, onun karısı Nâdide Hanım'ın da onun en yakın arkadaşı Şevkî Bey ile buluşup görüşmekte olduğunu Sıdkı Bey'in yüzüne haykırır. Bohçacı Necîbe'den öğrenmiş olduğu bu ilişki ile ilgili bildiği bütün detayları da bir güzel kendisine aktarır. Zaten, Sâlih bohçacı Necîbe'den öğrendiği bilgilerle bu arada Nâdide Hanımı ve Şevkî Bey'i çoktan tehdit etmiş ve her ikisini de bir güzel haraca bağlamıştır. Sıdkı Bey'e de "size iyi bir ders-i ibret vereyim: sizin işiniz karı peşlerinde

50- a.g.e., ss. 190-231.

dolaşmak değil, zevcenize sâhib olmaktır. Bir takım ma'sûm, muhterem familyaların (*ailelerin*) nâmûs ve iffetini mahv ve berbâd eylemek değil, lekelenmesine pek az kalan nâmûsunuzu korumaktır. Nâdide Hanım size ne yaptı ise, mukâbele-i bi'l-misâl (*aynı şekilde bir karşılık*)" diyerek, kapsamlı bir ahlak ve hayat dersi vermeye bile kalkışır.⁵¹

Bohçacı Kadın romanının sonucunda, nihayet yola gelmiş ve artık çapkınlığa tövbe etmiş olan Sıdkı Bey, karısı Nâdide ile kızı Mâcide'ye ve mutlu yuvasına geri döner. Dahası, artık tövbekar olan hırsız emeklileri Sâlih ve Sa'îd'i de kendi mağazasında işe alır. "Zavalı Melek Hanım" ise artık günlerini bahtsız kaderine ağlamak ve Sıdkı Bey'e lanet etmekle geçirmeye başlamıştır. Meftûn ile Behîce, biraz daha büyüyünce, büyük bir aşk yaşamaya başlarlar. Bohçacı Necîbe ise artık uslanmış bir hırsız olan Sâlih ile evlenir ve -tabii

ki- bohçacılığı bırakır. Sa'îd, yalnız yaşamını artık namusuyla çalışarak sürdürür. Halîl Efendi ise Necîbe'yi bir türlü unutamamıştır, ama karısı Hüsnâ Hanım ve küçük oğlu Rızâ ile birlikte mutlu mesut yaşamaya devam ederler.⁵²

Beyin Hakkı Var,⁵³ *Herkesin Tanıdığı İki Hanım*,⁵⁴ *Gül Kadar Nazlı*,⁵⁵ *Melâhat*,⁵⁶ *Pâkize*,⁵⁷ *Yakıcı Kadın*,⁵⁸ ve *Uykudaki Güzele*,⁵⁹ gibi “ahlaki mesajlı aşk romanı” tadındaki eserlerinden tanıdığımız Ahmed Reşâd Bey'in *Bohçacı Kadın* romanı da, böylece “onlar ermiş muradına, biz çıkalım kerevetine” usulü, biter gider...

Sonuç

Önce bir itiraf: Osmanlı İmparatorluğu'nda bohçacı kadınlar hakkındaki bu çalışma, yazın hayatımın en fazla alıntı yapmış olduğum yazısı oldu, herhalde. Bunun başlıca nedeni, bohçacı kadınlar hakkında elimize ulaşmış olan zaten kısıtlı bilgi ve belgelerin pek çoğunun Reşad Ekrem Koçu, Sermet Muhtar Alus, Ahmed Rasim, Mehmet Zeki Pakalın ve benzeri gibi duru ve akıcı bir Türkçe ile yazan ve son derece dikkatli

52- a.g.e., ss. 232-240.

53- Ahmed Reşâd. *Beyin Hakkı Var*, (İstanbul: Arşak Garoyan Matbaası, 1325), 16 s.

54- Ahmed Reşâd. *Herkesin Tanıdığı İki Hanım*, (İstanbul: Arşak Garoyan Matbaası, 1325), 78 s.

55- Ahmed Reşâd. *Gül Kadar Nazlı*, (Dersaâdet: Matbaa-i Şems, 1327), 39 s.

56- Ahmed Reşâd. *Melâhat*, (İstanbul: Arşak Garoyan Matbaası, 1327), 173+3 s.

57- Ahmed Reşâd. *Pâkize*, (İstanbul: 1329), 79 s.

58- Ahmed Reşâd. *Yakıcı Kadın*, (İstanbul: Keteon Bedrosyan Matbaası, 1329), 251+3 s.

59- Ahmed Reşâd. *Uykudaki Güzele*, (Dersaâdet: Kader Matbaası, 1332), 15+1 s.

gözlemlerini zengin bir anlatımla dile getirmesini bilen usta yazarların elinden çıkmış olmasıdır. Her bir satırda dönüp dolaşıp onların zengin betimlemelerini tekrar etmektense, bohçacı kadınlar hakkında yazmış olduklarını bu metnin içerisinde “olduğu gibi” alıntılanmakta hiçbir sakınca görmedim. İşte bu sebeple, bohçacı kadınlar hakkındaki bu çalışma “biraz alıntısı bol bir yazı” oldu. Bence, belki de sırf bu nedenle, zengin bir bohça açıldığında içinden aniden ortaya çıkıveren rengarenk kumaşlar gibi, çok da renkli oldu...

Gerçekten de, bohçacı kadınların sırtlandıkları bohçalar Müslüman Osmanlı evlerinin oturma odalarında birdenbire açılıverdiğinde, içlerinden gökkuşağının her rengini temsil eden parlak renklerde çeşit çeşit kumaşlar ortaya dökülmektedir:

“Çözmeler, dokumalar, Şile bezleri, Bursa malları... ha-

mam takımı havlusu, bürümcük, uçları sarma işleme-
li çevre, hesâb işli uçkur, mendil, tahâret bezleri...”⁶⁰
“Avrupa yünlüleri, şayak eteklikler, kazmir ceketlikler,
saten dö Liyonlar, Krep dö şinler, taftalar, yâni çarşaf,
yeldirme, maşlah yapılacak ipeklilerle blüzlara, fistanla-
ra, ıvır zıvırlarına yarayacak fularlar, gazlar, tüller, krem,
diş tozu, taşlı tarak, kolonya, lâvanta, düzgün, pudra,
allık, kozmetik, saçlarda alın bombesinin altına sokula-
cak pompon, renkli taşlardan, mercandan kolye, küpe,
yüzük, iğne...”⁶¹ “entârilik kumaşlar, hamam keseleri,
sabun bezleri, yün çorap, namaz başörtüleri, oyalı ye-
meniler, ibrişim veya ipekle örülmüş para keseleri, yatak
ve yorgan yüzleri ile çarşafı, yün kuşaklar, tel işlemeli
terlikler, çevreler, çarşafık, maşlahlık kumaşlar, dallı çi-
çekli emprimeler, basmalar, yünlü kumaşlar...”⁶²

Hatta, roman kahramanı bohçacı Necîbe’nin boh-
çasından çıkan “bir düzine uzun konçlu kadın çorabı,
iki ten fanilas, yeni çıkan basmalardan birkaç örnek,
bir düzine markalı ipek mendil, beş tane baş tarağı,
üç şişe levânta,”⁶³ ve daha akla hayale bile gelmeyecek
neler neler!

Bohçacılık, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye
Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında, yalnızca kadınların ya-
pabilecekleri bir seyyar satıcılık mesleğidir, aslında.

60- Sermed Muhtar Alus. “Boğçacı Kadınlar,” *Akşam*, 26 Mayıs 1932, s. 4; Sermed Muhtar Alus. “Boğçacı Kadınlar,” *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt. VI, (İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1963), ss. 2938-2941; Sermed Muhtar Alus. “Boğçacı Kadınlar,” *Masal Olanlar*, ss. 85-88.

61- a.g.e.

62- Cemalettin Bildik. “Şehir Hayatı: Eski Bohçacılar,” *Akşam*, 26 Mayıs 1932, s. 4; Cemalettin Bildik. “Şehir Hayatı: Eski Bohçacılar,” *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt. VI, ss. 2938-2942.

63- Ahmed Reşâd. *Bohçacı Kadın*, ss. 78-82.

Toplumun en kapalı kesiminlerine mensup olan Müslüman Osmanlı kadınları evlerinden temel ihtiyaçlarının alışverişi için bile dışarıya çıkmadıklarından; özellikle İstanbul’da, alışveriş onların evlerine “habersiz misafir” gibi uğrayan bohçacı kadınların sırtlandıkları bohçaların içinde ansızın gelivermiş oluyordu:

B[ohçacılık] san’atını doğrudan doğruya tevliid eden (*doğuran*) Osmânîlik değil midir? Avrupa’da hiçbir kadın bohçacı kadınlarla o kadar münâsebetde bulunmağa lüzûm görmez. İsteddiği zamân sokâğa çıkar, mübâya’âtda (*alışverişte*) bulunur. Bunun için hiçbir güçlük tasavvur edilemez. Bizde ise kadınların hayât-ı âile içindeki mevkî’leri ekseriyâ böyle kendi arzûsuyla gezip yürümeğe müsâid değildir.⁶⁴

Kumaş beğenmek için Beyoğlu’ndaki kumaşçı mağazalarına, hatta Kapalı Çarşı’ya bile tek başına gidemeyen muhafazakar kesime mensup Müslüman Osmanlı ailelerinin kadınları, gidemedikleri bu dükkanlarda satılan kumaşları ayaklarına kadar getiren bohçacı kadınların seyyar satıcılık hizmetleri sayesinde, oturdukları yerden kumaş seçme ve her türlü tekstil ihtiyaçlarını görme şansı bulmuş oluyorlardı. Dahası, toplumsal açıdan bakıldığında, Müslüman Osmanlı ev kadınlarının her türlü haber ve dedikodu ihtiyacını karşılamaktan başka, büyücü, falcı, kurşun dökmece, sünnetçi, ebe, görücü ve benzeri gibi dişil (*feminen*) gereksinimlerine de aracılık hizmetleri veriyorlardı.

Ama, ille de Habermars’cı bir yaklaşımla söyle-

64- “Boğçacı Kadınlar,” *Sabâh*, No. 4100, 19 Zilhicce 1318 / 27 Mart 1317 / 9 Nisan 1901, salı, s. 2.

yecek olursak, “kamusal alan”a (*public sphere*) bir başına çıkamayan Müslüman Osmanlı kadınlarının kumaş, tekstil, makyaj malzemesi, parfümeri, aksesuar ve takı gibi her türlü kadınsı (*feminen*) ihtiyacı; satıldıkları eril (*masculen*) “kamusal alan”dan kadın bohçacılar tarafından satın alınıyordu. Sonra da, bu bohçacı kadınların sırtında her kadının evinin mahremiyetine (*seclusion*) kolaylıkla girip çıkabilen bohçaların içinde onların “özel alan”larının (*private sphere*) içerisine kolayca taşınıvermiş oluyordu. Jürgen Habermars kendisi olsa, Osmanlı İmparatorluğu’nda yapılmış olan bu “kadınsı (*feminen*) malları satılmakta oldukları eril (*masculen*) kamusal alandan alıp, dışıl özel alana getirerek yapılan seyyar satıcılık,” yani “bohçacılık” mesleğine ne ad verir ve ne yorum getirirdi, bilemem! Osmanlı İmparatorluğu’nda bohçacılık, Müslüman Osmanlı kadınlarının “kamusal alan”a hiç çıkmak zorunda kalmadan, yani kendi “özel alan”larında yan gelip otururlarken, o günlerde “kamusal alan”da satılmakta olan hemen hemen bütün kadınsı mallara ulaşabilmeleri için yapılmakta olan aracı seyyar satıcı kadınlığın adıdır, bence...

Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan Müslüman Osmanlı kadınları, doğum, sünnet, okul, düğün, bayram, camide toplu ibadet, ve hatta cenaze gibi önemli toplumsal olaylarda bile, erkeklerinden ayrıdır! Evin içine kapanıp kalmış olmak (*seclusion*), Müslüman Osmanlı kadınlarını evlerinin sınırlarının dışında olup bitenlere bile ilgisiz ve bilgisiz kaldıkları anlamına gelmektedir. Kadın oldukları için, düzenli bir şekilde Müslüman Osmanlı evlerine gelip gitmesine izin ve-

rilmiş olan tek seyyar satıcı konumundaki bohçacılar, her türlü haber ulaştırma, bilgi taşıma, ve dedikodu ağının (*gossip network*) önemli bir unsurudur. Müslüman Osmanlı kadınları, kendi “özel alan”larının dışında kalan dünyayı, yani “kamusal alan”ı bohçacı kadınlar aracılığıyla izlemekte, dış dünyayı onların gözüyle algılamaktadırlar. Üstelik, dedikodu da bir iletişim çeşididir...

Nobel ödüllü ünlü yazarımız Orhan Pamuk’un İstanbul’da 1591 yılının Ocak ayında dokuz soğuk ve karlı kış gününde geçen ünlü *Benim Adım Kırmızı* romanında,⁶⁵ bohçacı Ester karakteri bohçasında taşıdığı mektuplarla Şekure ve Kara aşkının seyrini bir anda değiştirir. Üstelik, bu mektupları teslim etmeden önce kendisi de okutmakta ve durumun gerektirdiği gibi davranmaktadır! *Benim Adım Kırmızı* romanı için yazmış olduğum bir tanıtma yazısında bu konuda vaktiyle şu satırları not düşmüşüm:

Romanda tarih açısından küçük pürüzler de yok değil. Örneğin, 1591 yılında berberlerin müşterilerini traş etmek için “ustura” kullandıklarından pek emin değilim. Ayrıca, *Benim Adım Kırmızı*’da bohçacı Ester dışında hemen herkes (Enişte’nin cariyesi Hayriye bile!) okuma yazma biliyor ve birbirleriyle gayet güzel mektuplaşabiliyor. Bu da o dönem için gerçeğe pek yakın değil.⁶⁶

Ahmed Reşâd’ın *Bohçacı Kadın* romanından da ga-

65- Orhan Pamuk. *Benim Adım Kırmızı*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998), 470 s.

66- Yavuz Selim Karakışla. “Gülün Adı Kırmızı,” *Virgöl*, No. 15, Ocak 1999, ss. 39-41.

yet ayrıntılı bir biçimde öğrenmiş olduğumuz üzere, eski İstanbul'da her türlü mektup taşıma, çöp çatma ve arabuluculuk işlerine bulaşırlarmış bohçacı kadınlar... Dile kolay, çapkın Sıdkı Bey'in merhum Şevket Bey'in dul eşi Melek Hanım'ı ayartmak amacıyla tutmuş olduğu bohçacı Necîbe, meğer daha önce hem Sıdkı Bey'e, hem de onun genç ve güzel karısı Nâdide Hanım'ın -hem de onun eenn yakın arkadaşı- Şevkî Bey ile olan "mektupla muâşaka"sına da aracılık etmiştir. Yani, Osmanlı bohçacılık aleminde, kimin mektubu kimin bohçasında, pek belli değildir...!

Son olarak, bohçacı kadınların bohçacılığın yanısıra sürdürmüş oldukları diğer bir faaliyete, yani tefeciliğe değinmek istiyorum:

Boğçacılığın daha ne kadar ihtikâra (*vurgunculuğa*), desâise (*hileciliğe*) müsâid bulunduğunu şurada uzun uzadıya ta'rîfe girişecek değiliz. Asıl maksad bu san'atın Müslime Osmânlı kadınları arasında ta'mîm ve intişârı (*yayılması*) kâbil olamamasının son derece şâyân-ı teessûf (*üzüntü verici*) olduğunu söylemektir. Nisvân-ı ecnebiyenin (*ecnebi kadınların*) bu san'at yüzünden ne derece temettu' (*kâr*) etdiklerini anlamak için bunların gündен güne sermâyelerini arttırmakda gösterdiği sür'at-i terfîhe (*hızla refah elde etmelerine*), tarz-ı maîşetlerine (*yaşam tarzlarına*), mesârif-i zarûriyelerinin (*zorunlu giderlerinin*) derecesine vâkıf olmak kâfidir. Bir boğçacı en az ayda yüz elliden beş yüz kuruşa kadar hammâl parası veriyor. Bu bir dükkân kirâsının fevkindedir (*üstündedir*). Hâlbuki bir dükkâncı bedel-i îcârdan (*kiradan*) başka el-yevm mesârif-i zarûriye (*her gün zorunlu giderler*) nâmına araba, vapûr, tramvay parası i'tâsına (*vermeye*) mecbûr değildir. Bundan anlaşılıyor ki, boğçacılar sat-

dıkları emtianın fiyât-ı aslîyesi (*malın asıl fiyatı*) üzerine bir misli nisbetinde hisse-i ticâret (*kâr*) zamm ediyorlar.⁶⁷

Ekonomik açıdan bakacak olursak, bohçacı kadınlar, dış dünyaya kapalı bir hayat sürmekte olan Müslüman Osmanlı kadınlarının “piyasaya ulaşım aracı” olarak hizmet görüyorlar ve en azından yüzde yetmiş ila yüzde yüz arasında geniş bir kâr marjı ile çalışıyorlardı. Yani, sokağa çıkamayan Müslüman Osmanlı kadınları, normalde kocaları ya da babalarından bekleyecekleri alışveriş hizmetinin özellikle kendilerini ilgilendiren dişil (*feminen*) kısmını, bu tür malları ayaklarına kadar taşıyan ve bu işten büyük paralar kazanan bohçacı kadınlar sayesinde, kendi evlerinden, kendi zevklerine göre ve kendi başlarına gidermekteydiler. Osmanlı İmparatorluğu’nda kendiliğinden gelişmiş olan bu “dolaylı piyasaya açılma yöntemi”nin zamanla “piyasa kredi mekanizmaları”na açılmak anlamına da gelmesi kaçınılmazdır:

Boğçacı kadınlarla alışveriş eden âileler iki sınıfa inkisâm eder (*ayrılır*). Bunlardan birincisi ekseriyâ mütevassıt (*vasat*) bir hâlde geçinebilen familyalara mensûb kadınlardır. Bu kabilden olanların boğçacılarından beklediği istifâde mübâyâât (*satın alma*) husûsunda mahzar-ı suhûlet (*kolaylık*) olmakdan ziyâde, paranın veresiye olmasındadır. Kadın belki alacağı eşyâ için erkeğinden me’zûniyet istihsâline (*izin almaya*) bile lüzûm görmemiştir. Bunları bir sâika-i hevesle alır, diker, biçer, parasını vermek değil, böyle kendi arzûsuyla bir borca

67- “Boğçacı Kadınlar,” *Sabâh*, No. 4100, 19 Zilhicce 1318 / 27 Mart 1317 / 9 Nisan 1901, salı, s. 2.

girdiğini söylemek için bile aradan epeyce bir müddet geçer. Boğçacı bu hâli düşünmememiş midir? Onlar san'atlarının bu gibi dakâyıkına (*inceliklerine*) herkes-den ziyâde vâkıfdır. Bunun için boğçacıdan alınan bir kumâşla ale'l-âde bir dükkândan alınan bir kumâş arasında fiyâtça lâ-âkall (*en azından*) yüzde yetmiş derecesinde bir fark vardır.

Boğçacı kadınların ikinci derecede ahz ü i'tâda (*alışverişte*) bulunduğu müşteriler büyükçe familyâlar arasında bulunan câriye, hizmetçi gibi kızlarla kadınlardır. Bunların görgüsü, ma'lûmâtı bi'n-nisbe (*bilgisi nisbeten*) daha nâkıs (*eksik*) bir hâlde bulunduğu cihetle, boğçacılar alış verişde hizmetçileri hanımlara tercîh ederler. Hatta bunlardan borçlarını vakt-i muayyende tesvîye etmeyenler (*ödemeyenler*) bulunursa, elde maâşlarını kesdirmek, hanımlarına söylemek gibi bazı vesâit-i tahrîbiye (*tahrib edici vasıtalar*) her zamân mevcûd olacağından, boğçacılar bu cihetden tamâmıyla mutma'indir (*içi rahattır*).⁶⁸

Diğer bir deyişle, bohçacı kadınlara yapılan borçlar, versiyeye satış sistemi, kredili veya taksitli olarak yapılan alışverişler, neticede Immanuel Wallerstein'ın deyimiyle “kapalı ev ekonomilerinin dünya pazarlarına ardına kadar açılması” ile sonuçlanıyordu. Hesapsız davranan bazı ev kadınları kocalarından gizli olarak bohçacı kadınlara borçlandıkça borçlanıyor, borçlarına karşılık olarak faiz ödemek durumunda kalıyor, bazıları altınlarından, hatta bazıları da “ticaret uğruna” ar ve namuslarından bile olabiliyorlardı...

68- “Boğçacı Kadınlar,” *Sabâh*, No. 4100, 19 Zilhicce 1318, 27 Mart 1317, 9 Nisan 1901, salı, s. 2.

BOĞÇACI KADINLAR (69)

İstanbul'da boğçacılık san'atıyla meşgûl olan kadınların mikdâr-ı hakîkîsi bir kayd-ı resmî ile muayyen olmadığı için [s. 2] bu husûsda kat'î bir hesâb göstermek bi't-tabiî kâbil olamaz.

Fakat bugün şehrimizde boğçacılık san'atıyla geçinen kadınlar hiç şübhesiz birkaç yüzü mütecâvizdir. Vaktiyle bu ticâret hemân hemân muhadderât-ı İslâmiye'ye münhasır bir hâlde bulunurken, yakın zamânlarda bunun da sanâyi-i sâireden daha bir çokları gibi tamâmıyla yedd-i ecânibe geçtiği görülüyor. El-yevm büyükçe âilelerle irtibât ve münâsebeti bulunan boğçacı kadınlar ayrı ayrı nazâr-ı dikkatden geçirilirse, içlerinde ihtimâl ki iki tane Türk kadını bulunamaz. Hemân hepsi ecnebîdir. Hem de bunlar o kadar ser'î, o kadar mahdûd bir zamânda kesb-i servet ediyorlar ki, insân böyle netâmeli bir san'atın kendi hemşehrîleri arasında intişâr edememesine son derece teessüfden kendisini alamıyor.

Düşünülse, boğçacılık san'atıyla nisvân-ı ecnebiye arasında hiçbir münâsebet bulunamayacağına hükm etmek lâzım gelir. Bu san'atı doğrudan doğruya tevlîd eden Osmânlılık değil midir? Avrupa'da hiçbir kadın boğçacı kadınlarla o kadar münâsebetde bulunmağa lüzûm görmez. İsteddiği zamân sokâğa çıkar, mübâya'âtda bulunur. Bunun için hiçbir güçlük tasavvur edilemez. Bizde ise kadınların hayât-ı âile içindeki mevkî'leri ekseriyâ böyle kendi arzûsuyla gezip yürümeğe müsâid değildir.

69- "Boğçacı Kadınlar," *Sabâh*, No. 4100, 19 Zilhicce 1318 / 27 Mart 1317 / 9 Nisan 1901, salı, ss. 1-2.

Evvel emirde, genç kadınlar yanlarında ihtiyârca biri daha bulunmadan sokâğa çıkamazlar. İhtiyâr onların harekâtını tahdîd eder. Onların da oturmasına alışdırır. Bir de buna gelinlik, nişânlılık, loğûsalık flân gibi hâller de inzimâm edince, artık kadının müddet-i müebbedde evinden dışarı çıkamaması bütün bütün taht-ı mecbûriyete girer. İşte boğçacılığın en ziyâde revâcına hizmet eden esbâb-ı zâhire bundan ibâretedir. Boğçacı kadınlarla alışveriş eden âileler iki sınıfa inkisâm eder. Bunlardan birincisi ekseriyâ mütevassıt bir hâlde geçinebilen familyalara mensûb kadınlardır. Bu kabilden olanların boğçacılardan beklediği istifâde mübâyaaât husûsunda mahzar-ı suhûlet olmakdan ziyâde, paranın veresiye olmasındadır. Kadın belki alacağı eşyâ için erkeğinden me'zûniyet istihsâline bile lüzûm görmemiştir. Bunları sâika-i hevesle alır, diker, biçer, parasını vermek değil, böyle kendi arzûsuyla bir borca girdiğini söylemek için bile aradan epeyce bir müddet geçer. Boğçacı bu hâli düşünmememiştir midir? Onlar san'atlarının bu gibi dakâyıkına herkesden ziyâde vâkıfdır. Bunun için boğçacıdan alınan bir kumâşla ale'l-âde bir dükkândan alınan bir kumâş arasında fiyâtça lâ-âkall yüzde yetmiş derecesinde bir fark vardır.

Boğçacı kadınların ikinci derecede ahz ü i'tâda bulunduğu müşteriler büyükçe familyâlar arasında bulunan câriye, hizmetçi gibi kızlarla kadınlardır. Bunların görgüsü, ma'lûmâtı bi'n-nisbe daha nâkıs bir hâlde bulunduğu cihetle, boğçacılar alışverişde hizmetçileri hanımlara tercîh ederler. Hatta bunlardan borçlarını vakt-i muayyende tesvîye etmeyenler bulunursa, elde maâşlarını kesdirmek, hanımlarına söylemek gibi bazı

vesâit-i tahrîbiye her zamân mevcûd olacağından, boğçacılar bu cihetden tamâmıyla mutma'indir.

Boğçacılığın daha ne kadar ihtikâra, desâise müsâid bulunduğunu şurada uzun uzadıya ta'rîfe girişecek değiliz. Asıl maksad bu san'atın Müslime Osmânlı kadınları arasında ta'mîm ve intişârı kâbil olamamasının son derece şâyân-ı teessüf olduğunu söylemektir.

Nisvân-ı ecnebiyenin bu san'at yüzünden ne derece temettu' etdiklerini anlamak için bunların günden güne sermâyelerini arttırmakda gösterdiği sür'at-i terfîhe, tarz-ı maîşetlerine, mesârif-i zarûriyelerinin derecesine vâkıf olmak kâfidir. Bir boğçacı en az ayda yüz el-liden beş yüz kuruşa kadar hammâl parası veriyor. Bu bir dükkân kirâsının fevkindedir. Hâlbuki bir dükkâncı bedel-i îcârdan başka el-yevm mesârif-i zarûriye nâmına araba, vapûr, tramvay parası i'tâsına mecbûr değildir.

Bundan anlaşılıyor ki, boğçacılar satdıkları emtia'nın fiyât-ı aslîyesi üzerine bir misli nisbetinde hisse-i ticâret zamm ediyorlar. Acabâ bu hâl, bu vesâtet-i temettu' bizim yemenici kadınların nazar-ı dikkatini celb etmiyor mu? Bazı kere Müslümân kadınları arasında dahi boğçacılık edenlere tesâdüf olunur. Fakat bunların sermâyesi ne kadar vâsi' olsa yine satdıkları şeyler bir iki Bursa havlusuyla, baş örtüsü, yemeni, yazma, yorgan, kese gibi emtia-i âdiyenin hâricine çıkamıyor. Şu mahdûdiyet-i garîbenin esbâbı kendilerinden sorulacak olsa ne cevâb verirler bilir misiniz? Ya sermâyelerinin fakdânından şikâyet ederler, yâhûd basma filân gibi şeylerin ecnebi kadınlarından arandığını söylerler. Bilinemez ki bu cevâblar doğru mudur? Dünyâda hiçbir

tâcir meslek-i ticârete büyük bir sermâye ile sülûk etmemişdir. Bu tadrîcen hâsıl olur. İkinci fıkır ise birkaç sözle mûlahazaya şâyân görülebilecek derkelerin bile mâdûnundadır.

Osmânlı kadınlarını bu yolda tevsî'-i ticârete teşvîk için musîb bir tedbîr var ise o da belediye dâirelerince onların da ecnebî boğçacılar gibi esnâf tezkeresi almağa mecbûr tutulmasından ibâretidir. O zamân içlerinden sermâyesi meslek-i ticâretde devâma müsâid bulunanlar şitâb eder. Ticâretini arttırır, müstefid olur. Sermâyesi buna müsâid olmayanlar ise büsbütün boğçacılıktan çekilir.

KAYNAKÇA

T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

T.C. BOA, Dâhiliye Nezâreti, DH.EUM.VRK, Dosya No: 7, Vesika No: 47, Aded: 6, Vesika: 1.

T.C. BOA, Dâhiliye Nezâreti, DH.EUM.VRK, Dosya No: 7, Vesika No: 47, Aded: 6, Vesika: 2.

T.C. BOA, Dâhiliye Nezâreti, DH.EUM.VRK, Dosya No: 7, Vesika No: 47, Aded: 6, Vesika: 3.

T.C. BOA, Dâhiliye Nezâreti, DH.EUM.VRK, Dosya No: 7, Vesika No: 47, Aded: 6, Vesika: 4.

T.C. BOA, İrâdeler Tasnifi, İrâde-i Husûsiye, Genel: 165 (145), Hususi: 36, 22 Rebiyyülâhir 1319.

Yayınlanmış Kaynaklar

A. Râsime. “Kadınlar, Sanâyi ve Ticâret,” *İkdâm*, No. 2374, 14 Şevvâl 1318 / 22 Kanûnısânî 1316 / 4 Şubat 1901, pazartesi, ss. 3-4.

A. Rıfkı. *Hizmetçi Belâsı*, (İstanbul: Manzume-i Efkâr Matbaası, 1327), 198 s.

Abdülaziz Bey. *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri*, 2 cilt, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995).

Ahmed Midhat Efendi. *Jön Türk*, (İstanbul: Tercümân-ı Hakikat Matbaası, 1326), 128 s.

Ahmed Reşâd. *Beyin Hakkı Var*, (İstanbul: Arşak Garoyan Matbaası, 1325), 16 s.

Ahmed Reşâd. *Bohçacı Kadın*, (İstanbul: Keteon Bedrosyan Matbaası, 1329), 240 s.

Ahmed Reşâd. *Gül Kadar Nazlı*, (Dersaâdet: Matbaa-i Şems, 1327), 39 s.

Ahmed Reşâd. *Herkesin Tanıdığı İki Hanım*, (İstanbul: Arşak Garoyan Matbaası, 1325), 78 s.

Ahmed Reşâd. *Melâhat*, (İstanbul: Arşak Garoyan Matbaası, 1327), 173 s.

Ahmed Reşâd. *Pâkize*, (İstanbul: 1329), 79 s.

Ahmed Reşâd. *Uykudaki Güzele*, (Dersaâdet: Kader Matbaası, 1332), 15 s.

Ahmed Reşâd. *Yakıcı Kadın*, (İstanbul: Keteon Bedrosyan Matbaası, 1329), 251 s.

Alus, Sermet Muhtar. "Boğçacı Kadınlar," *Akşam*, 26 Mayıs 1932, s. 4.

Alus, Sermet Muhtar. "Boğçacı Kadınlar," *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt. VI, (İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1963), ss. 2938-2941.

Alus, Sermet Muhtar. "Eski Boğçacılar," *Masal Olanlar*, (ed.) Nuri Akbayan, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1997), ss. 85-88.

"Amerika Hizmetçileri," *Kadınlar Dünyâsı*, No. 194/4, 22 Kanûnisânî 1921, s. 13.

"Beslemeler," *Sabâh*, No. 3366, 24 Zilkade 1316 / 24 Mart 1315 / 5 Nisan 1899, çarşamba, s. 1.

Bildik, Cemalettin. "Şehir Hayatı: Eski Bohçacılar," *Akşam*, 26 Mayıs 1932, s. 4.

Bildik, Cemalettin. "Şehir Hayatı: Eski Bohçacılar," *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt. VI, (İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1963), ss. 2938-2942.

"Bir Mukayese: Kadın ve Erkek İşçiler, Hizmetçi

Kadınlar, Tabibeler,” *Hanımlara Mahsûs Gazete*, No. 578, 2 Şaban 1324 / 7 Eylül 1322, ss. 2-4.

“Boğçacı Kadınlar,” *Sabâh*, No. 4100, 19 Zilhicce 1318, 27 Mart 1317, 9 Nisan 1901, salı, ss. 1-2.

Burhan Cahid [Morkaya]. *Hizmetçi Buhrânı*, (İstanbul: Hamid Matbası, 1927), 105 s.

Çeri, Bahriye. *Türk Romanında Kadın* (1923-1938), (İstanbul: Simurg Yayınları, 1996).

Dwight, Harry Griswold. “1914’te İstanbul’da Hayat,” *National Geographic Türkiye*, Temmuz 2001, ss. 22-30.

Dwight, Harry Griswold. “Life in Constantinople,” *The National Geographic Magazine*, Vol. XXVI, No. 6, December 1914, pp. 5-15.

Erdem, Y. Hakan. *Slavery in the Ottoman Empire and its Demise, 1800-1909*, (London: McMillan, 1996).

F. Sâmiha. “Hizmetçiler,” Kadınlar Dünyâsı, No. 157, 15 Safer 1332 / 20 Kanûnievvel 1330, s. 5.

Gülistan İsmet. “İslâm Terzihânesi Mes’elesini ve Hanımlarımız: N. Sabîha Hanım Efendiye,” *Hanımlara Mahsûs Gazete*, No. 313/III, 11 Safer 1319 / 17 Mayıs 1317, ss. 2-4.

Gündüz, Osman. *Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema*, 2 cilt, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997).

“Hanım ile Hizmetçi’nin Münâsebeti,” *Hanımlara Mahsûs Gazete*, No. 19, 16 Cemâziyyevvel 1313 / 23 Teşrînievvel 1311, ss. 1-2.

“Hizmetçi Kadınları Himâye,” *Sabâh*, No. 3158, 16 Rebüyyülâhir 1316 / 22 Ağustos 1314/ 3 Eylül 1898,

cumartesi, s. 1.

“Hizmetçi Kızlar,” *Sabâh*, No. 4935, 27 Rebiyyülâhir 1321 / 10 Temmuz 1319 / 23 Temmuz 1903, perşembe, s. 1.

“Hizmetçi Meselesi Halledilmiş!” *Hanımlara Mahsûs Gazete*, No. 306/104, 21 Zilhicce 1318 / 29 Mart 1317, s. 7.

“Hizmetçideki Zekâ,” *Hanımlara Mahsûs Gazete*, No. 536, 16 Ramazân 1323 / 3 Teşrînîsânî 1321, ss. 4-5.

“Hizmetçilerin İlgâsı,” *Hanımlara Mahsûs Gazete*, No. 160, 20 Zilhicce 1315 / 30 Nisan 1314, s. 3.

“Hizmetkârân İdârehânesi,” *Sabâh*, No. 6206, 29 Zilkâde 1324 / 1 Kanûnievvel 1322 / 14 Ocak 1907, pazartesi, s. 1.

“Hizmetkârân İdârehânesi,” *Sabâh*, No. 6398, 14 Cemâziyyelâhir 1325 / 12 Temmuz 1323 / 25 Temmuz 1907, perşembe, s. 1.

Hüseyin Rahmi [Gürpınar]. *Mürebbiye*, (İstanbul: İkdâm Matbaası, 1315), 424 s.

Hüseyin Rahmi [Gürpınar]. *Mürebbiye*, (İstanbul: Ma’rifet Matbaası, [2. baskı] 1927), 294 s.

İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliografyası, (İstanbul: Metis Yayınları, 1992).

İstanbul Şehri Belediyesi 1330 Muvâzene-i Umûmîyesi, (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1330).

İzzet Ulvi. *Son Mektûblar*, (Bursa: Muin-i Hilâl Matbaası, 1332), 47 s.

“Kadın Hizmetçiler,” *Sabâh*, No. 4490, 25 Muharrem

1320 / 21 Nisan 1318/ 4 Mayıs 1902, pazar, s. 1.

“Kadın Hizmetçiler,” *Sabâh*, No. 4498, 3 Safer 1320 / 29 Nisan 1318/ 12 Mayıs 1902, pazartesi, s. 1.

Kalaycıoğlu, Sibel ve Helga Rittersberger
Tılıç. Cömert “Abla”ların Sadık “Hanım”ları:
Evlerimizdeki Gündelikçi Kadınlar, (İstanbul: Su
Yayınları, 2001), 207 s.

Karakışla, Yavuz Selim. “II. Meşrutiyet Döneminde
Kurulmuş Bir Hizmetçi Bulma Ofisi: Umûm
Hizmetkârân İdârehânesi (1911),” *Tarih ve Toplum*,
Cilt. XXXVIII, No. 226, Ekim 2002, ss. 45-54.

Karakışla, Yavuz Selim. “Kadın Dergilerinde, Osmanlı
Hanımları ve Hizmetçi Kadınlar (1869-1927),”
Toplumsal Tarih, Cilt. XI, No. 63, Mart 1999, ss.
15-24.

Karakışla, Yavuz Selim. “Müslüman Osmanlı
Evlerinde Avrupalı Mürebbiyeler (1901),” *Toplumsal
Tarih*, Cilt. XXI, No. 126, Haziran 2004, ss. 98-100.

Karakışla, Yavuz Selim. “Osmanlı Hanımları ve
Hizmetçi Kadınlar (1869-1927),” *Toplumsal Tarih*,
Cilt. XI, No. 63, Mart 1999, ss. 15-24.

Karakışla, Yavuz Selim. “Umûm Hizmetkârân
İdârehânesi,” *Aptullah Kuran İçin Yazılar / Essays
in Honour of Aptullah Kuran*, (İstanbul: Yapı Kredi
Yayınları, 1999), ss. 401-410.

Karakışla, Yavuz Selim. “Gülün Adı Kırmızı,” *Virgöl*,
No. 15, Ocak 1999, ss. 39-41.

Karakışla, Yavuz Selim. “Osmanlı Hanımları ve Kadın
Terziler (1869-1923)-I,” *Tarih ve Toplum*, Cilt.
XXXIX, No. 232, Nisan 2003, ss. 11-20.

- Karakişla, Yavuz Selim. "Osmanlı Hanımları ve Kadın Terziler (1869-1923)-II," *Tarih ve Toplum*, Cilt. XXXIX, No. 233, Mayıs 2003, ss. 52-60
- Karakişla, Yavuz Selim. "Osmanlı Hanımları ve Kadın Terziler (1869-1923)-III," *Tarih ve Toplum*, Cilt. XXXIX, No. 234, Haziran 2003, ss. 39-48.
- Koçu, Reşat Ekrem. "Boğçacı Kadınlar," *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt. VI, (İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1963), ss. 2938-2942.
- Kuntay, Mithad Cemal. *Üç İstanbul*, (İstanbul: Semih Lütfi Matbaası, t.y.), s. 264.
- Mehmed Nureddin. "Hizmetçiler," *Kadın* (İstanbul), No. 8, 20 Haziran 1327 / 3 Temmuz 1911, ss. 1-2.
- Mevhibe İclâl. "Hizmetçiler ve Onlarla Muâmele," *Kadın Yazıları*, No. 3-4 / 23-24, Nisan-Temmuz 1926, ss. 10-11.
- Muammer Vecdi Şemsi. *Harîm-i Aşk*, (Dersaâdet: Tevsî'-i Tıbaât Matbaası, 1331), 63 s.
- Orga, İrfan. *Bir Türk Ailesinin Öyküsü*, (İstanbul: Ana Yayıncılık, 1994).
- Özbay, Ferhunde. "Evlerde El Kızları: Cariyeler, Evlatlıklar, Gelinler," Leonore Davidoff. *Feminist Tarih Yazımında Sınıf ve Cinsiyet*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), içinde; ss. 13-47.
- Özbay, Ferhunde. *Türkiye'de Evlatlık Kurumu: Köle mi? Evlat mı?* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1999).
- Öztek, Çiçek. "Türk Romanında Efendiler ve

Hizmetçiler,” *Toplum ve Bilim*, No. 92, Bahar 2002, ss. 204-216.

Özyeğin, Gül. *Başkalarının Kiri: Kapıcılar, Gündelikçiler ve Kadınlık Halleri*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 304 s.

Pakalın, Mehmed Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3 cilt, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, Devlet Kitapları, [3. Baskı] 1983).

Pamuk, Orhan. *Benim Adım Kırmızı*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998), 470 s.

Pamuk, Orhan. *İstanbul: Hatıralar ve Şehir*, (İstanbul: YKY, 2004), ss. 151-158.

Pamuk, Orhan. *Istanbul: Memoirs of a City*, (London: Faber and Faber, 2005), pp. 137-154.

Parla, Jale. *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985).

Quataert, Donald and Eric Jan Zürcher (eds.) *Workers and the Working Class in the Ottoman Empire and the Turkish Republic, 1839-1950*, (London: I. B. Tauris Publishers, 1995).

Quataert, Donald ve Eric Jan Zürcher (eds.), *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'si'ne İşçiler, 1839-1950*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998).

Quataert, Donald. “Labor and Working Class History during the Late Ottoman Period, c. 1800-1914,” *Turkish Studies Association Bulletin*, September 1991.

Quataert, Donald. “Labor and Working Class History during the Late Ottoman Period, c. 1800-1914,”

Workers, Peasants and Economic Change in the Ottoman Empire, 1730-1914, (İstanbul: İsis Press, 1993), içinde: ss. 185-195.

Quataert, Donald. "Labor History and the Ottoman Empire, c. 1700-1922," *International Labor and Working Class History*, Fall 2001, ss. 93-109.

Şemseddin Sami. *Kâmûs-ı Türkî*, (Dersaâdet: İkdâm Matbaası, 1317), Cilt. I, ss. 315-316.

Toledano, Ehud R. *Osmanlı Köle Ticareti (1840-1890)*, (çev.) Y. Hakan Erdem, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994).

Toledano, Ehud R. *Slavery and Abolition in the Ottoman Middle East*, (Seattle: Washington University Press, 1988).

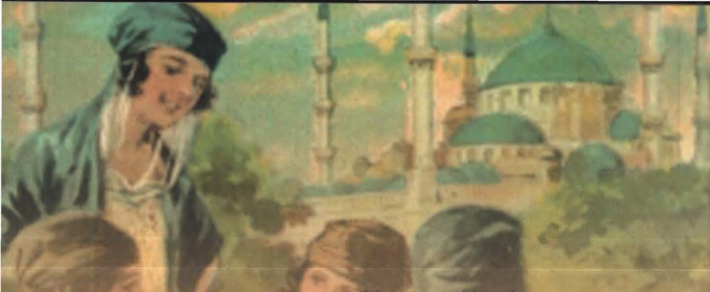
Tuğlacı, Pars. "Bohçacı Kadınlar," *Osmanlı Döneminde İstanbul Kadınları / Women of İstanbul in Ottoman Times*, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1984), Cilt. I, ss. 48-50.

Türk Dil Kurumu. *Büyük Türkçe Sözlük*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, [9. baskı] 1998), ss. 323-324.

van Os, Nicole A.N.M. "Bir Devlet Adamının Teşebbüs-i Şâhsisi Nasıl Sonuçlandı?: Kandilli Sultânî-i İnâs," *Tarih ve Toplum*, Cilt. XXVIII, No. 163, Temmuz 1997, ss. 26-34.

White, Jenny B. *Para ile Akraba: Kentsel Türkiye'de Kadın Emeği*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999), 237 s.

"74 Sene Hizmetçi," *Hanımlara Mahsûs Gazete*, No. 310/108, 9 Muharrem 1319 / 26 Nisan 1317, s. 5.

"Hizmetçilik, ondokuzuncu yüzyılda Avrupa'da etkin ve yaygın bir şekilde uygulanan bir ücretli kadın mesleğiydi. Ancak, ev-içi ve ev-işi ağırlıklı yönüyle, hizmetçilik Osmanlı İmparatorluğu'nun şehirli yaşam koşullarına da oldukça uygun görünüyordu. 1870'lerden başlayarak kalburüstü Osmanlı evlerinde de hizmetçiler, aşçılar, muallimeler ve mürebbiyeler sıklıkla görülmeye başlandı. Avrupaî bir yaşam tarzı sürmek isteyen Osmanlı aydınlarının ve seçkinlerinin evleri artık eskiden olduğu gibi köleler değil, ücretli hizmetliler tarafından çekip çevriliyordu. Hizmetli işçi kullanımı, modernleşen ve Batılı'laşan Osmanlı'nın yeni ve Avrupaî ihtiyaçlarına da cevap veriyordu. Zamanla, "ev işlerinde hizmetçi kullanmak," "yemekleri aşçıya yaptırmak" ve "çocukların eğitimi bir mürebbiyeye teslim etmek" gibi fikirler orta sınıf Osmanlı ailelerine bile yabancı gelmemeye başladı.

İkinci Meşrutiyet (1908-1918) dönemine gelindiğinde, İstanbul'da hizmetçisi, aşçısı, çamaşırcısı, süt-annesi, muallimesi, mürebbiyesi, bohçacısı olmayan kalburüstü ev pek kalmamış gibiydi. Mütareke İstanbul'unda (1918-1923) esaret koşulları altında yaşanan Avrupa etkisi ve onun yarattığı geçici Avrupaî modalar, "hizmetli sahibi olmak" fikrinin bir toplumsal prestij kaynağı haline gelmesiyle sonuçlanmıştı. Dahası, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçilirken, hizmetçi sahibi olmak kalburüstü ve elit yaşam bir sürmenin de en önemli ölçütlerinden birisi haline gelmişti..."

AKIL FİKİR YAYINLARI

Alemdar Mahallesi Alayköşkü Caddesi Küçük Sk.
No:6/3 Fatih-İstanbul - Tel: 212-514 77 77
eposta: bilgi@akilfikiryayinlari.com

ISBN 978-605-5283-63-6

9 786055 283636

